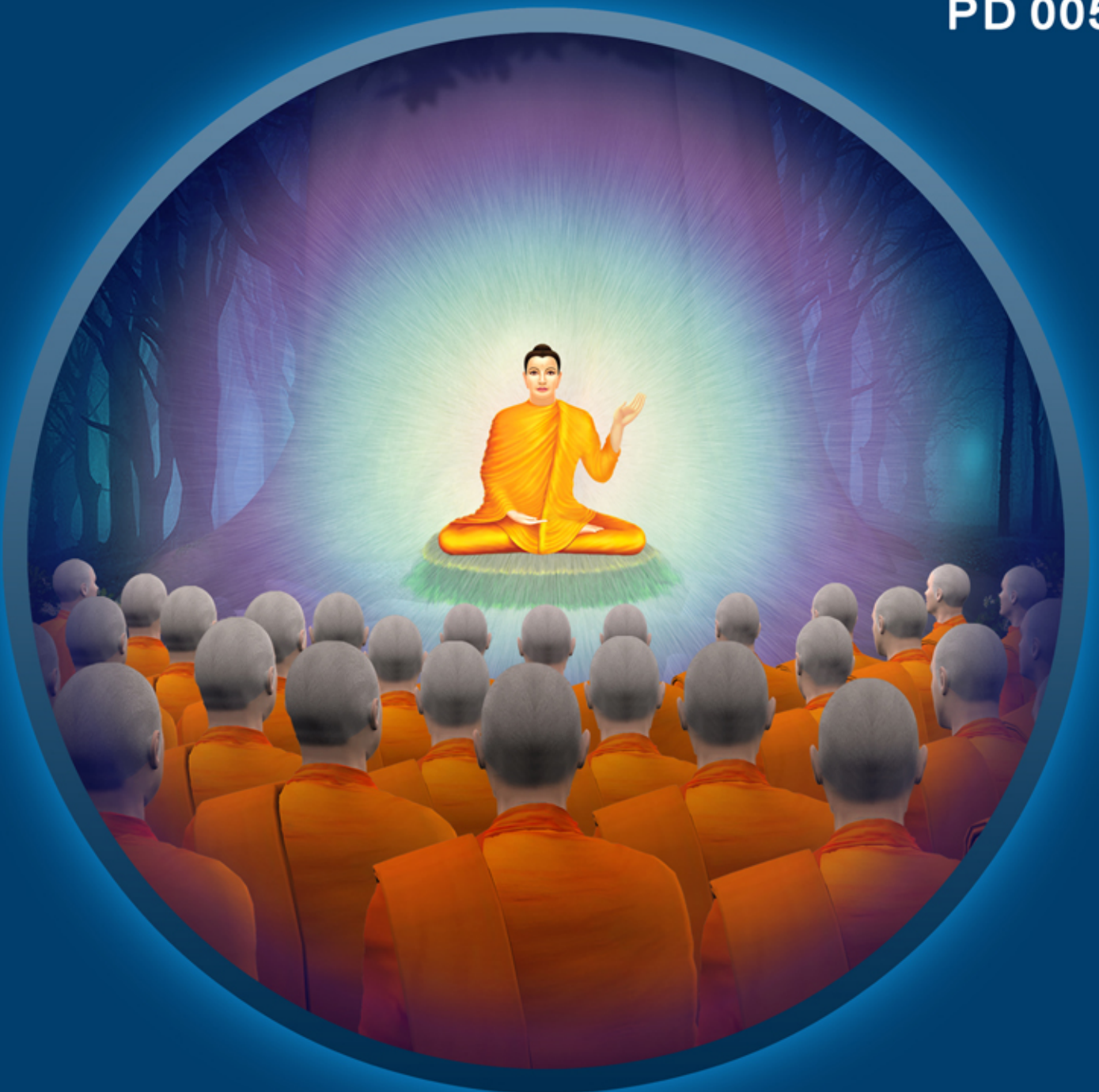

พระไตรปิฎกเบื้องต้น

Introduction to Buddhist Scriptures (Tipiṭaka)

PD 005

พระไตรปิฎกเบื้องต้น

PD 005 : พระไตรปิฎกเบื้องต้น

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

คณะผู้จัดทำ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

ISBN 978-616-90790-4-0

หากนักศึกษามีข้อเสนอแนะหรือคำแนะนำ กรุณาส่งมาที่

ชมรมประสานงาน DOU

ตู้ ปณ. 69 ปณจ. คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12120

โทรศัพท์ 0-2901-1013 , 02-831-1000 ต่อ 2261

โทรสาร 0-2901-1014

<http://www.dou.us>

e-mail: info@dou.us

คำนำ

วิชาพระไตรปิฎกเบื้องต้น รหัสวิชา PD 005 เป็นวิชาที่มุ่งให้ผู้ศึกษาได้ตระหนักถึงความสำคัญอันยิ่งยวดของพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา และได้มีความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎก ซึ่งในสมัยพุทธกาลได้ทรงจำกันเป็นลำดับสืบต่อ ๆ กันมา จนกระทั่งวิวัฒนาการมาเป็นพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยในปัจจุบัน เมื่อเราได้ซาบซึ้งถึงคุณค่าของพระคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” นี้ จะได้ช่วยกันอนุรักษ์สืบสานมิให้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลาโดยปราศจากการเหลียวแล แต่จะได้ร่วมแรงร่วมใจกันเผยแผ่ขยายความรู้ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกให้กว้างไกลออกไปทั่วโลก

อย่างไรก็ตาม การจัดทำเอกสารประจำกลุ่มวิชานี้ แม้จะมีการตรวจทานแก้ไข และปรับปรุงเนื้อหาหลายครั้ง แต่ก็อาจจะมีสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หากท่านผู้รู้หรือท่านผู้อ่านได้พบข้อผิดพลาด จะได้ให้ข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นข้อมูลในการปรับปรุงพัฒนาเนื้อหาสาระให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

คณะกรรมการประจำแผนกวิชาการ

มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

กันยายน 2554

สารบัญ

คำนำ	(3)
สารบัญ	(4)
รายละเอียดชุดวิชา	(6)
วิธีการศึกษา	(7)
 บทนำ	 1
บทที่ 1 พระไตรปิฎกเบื้องต้น	5
1.1 ความหมายของพระไตรปิฎก	8
1.2 พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็นอะไรบ้าง	9
1.3 จากพระธรรมวินัยสู่พระไตรปิฎก	9
1.4 จากมุขปาฐะสู่การจารึกใบลาน	12
บทที่ 2 ความเป็นมาของพระไตรปิฎก	15
2.1 พระอานนท์เกี่ยวกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?	18
2.2 พระอุบาลีเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?	20
2.3 พระโสณกุฎทิณณ์เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?	21
2.4 พระมหากัสสปะเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?	22
2.5 พระสารีบุตรแนะนำให้ร้อยกรองพระธรรมวินัย	24
2.6 พระจุนทเถระผู้ปรารภนาดี	25
บทที่ 3 การสังคายนาป็นเหตุให้เกิดพระไตรปิฎก	27
3.1 ปัญหาเรื่องการนับครั้งในการทำสังคายนา	32
3.1.1 การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักทั่วไป	32
3.1.2 การนับครั้งสังคายนาของลังกา	62
3.1.3 การนับครั้งสังคายนาของพม่า	63
3.1.4 การนับครั้งสังคายนาของไทย	64

3.1.5 การนับครั้งสังคายนาของฝ่ายมหายาน	67
3.1.6 การนับครั้งสังคายนาของนิกายสัพพัตถิกวาท	69
บทที่ 4 ลำดับอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก	71
4.1 สายวินัยปิฎก	74
4.2 สายสุตตันตปิฎก	74
4.3 สายอภิธรรมปิฎก	75
บทที่ 5 การชำระและจารึกกับการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย	77
5.1 สมัยที่ 1 พระเจ้าติโลกราช เมืองเชียงใหม่	80
5.2 สมัยที่ 2 รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ	81
5.3 สมัยที่ 3 รัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ	82
5.4 สมัยที่ 4 รัชกาลที่ 7 กรุงเทพฯ	84
บทที่ 6 การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย	89
บทที่ 7 ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	97
บทที่ 8 ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาโดยสังเขป	103
วิเคราะห์กาลามสูตร	155
บทที่ 9 พระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน	179
9.1 พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต	182
9.2 พระไตรปิฎกภาษาจีน	188
9.3 พระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น (ฉบับไทโชชินชิว)	190
9.4 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน	192
9.5 พระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษ	195
9.6 พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์	199
9.7 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรไทย	200
บรรณานุกรม	209

รายละเอียดชุดวิชา

1. คำอธิบายชุดวิชา

วิชาพระไตรปิฎกเบื้องต้นเป็นวิชาที่ว่าด้วยความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ได้แก่ ประวัติความเป็นมา การสังคายนาพระไตรปิฎกในแต่ละครั้ง ความสำเร็จผู้ทรงจำพระไตรปิฎก ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พัฒนาการของพระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน เป็นต้น

2. วัตถุประสงค์ชุดวิชา

วิชาพระไตรปิฎกเบื้องต้นมีวัตถุประสงค์ให้นักศึกษาได้มีความรู้ความเข้าใจในความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎกและตระหนักซาบซึ่งถึงคุณค่าของพระไตรปิฎกตลอดจนช่วยกันรักษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาและสามารถนำความรู้ที่ได้ไปทำหน้าที่กัลยาณมิตรแก่ผู้อื่นได้

3. รายชื่อบทที่สอน

- บทที่ 1 พระไตรปิฎกเบื้องต้น
- บทที่ 2 ความเป็นมาของพระไตรปิฎก
- บทที่ 3 การสังคายนาเป็นเหตุให้เกิดพระไตรปิฎก
- บทที่ 4 ลำดับอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก
- บทที่ 5 การชำระและจารึกกับการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย
- บทที่ 6 การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย
- บทที่ 7 ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- บทที่ 8 ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาโดยสังเขป
- บทที่ 9 พระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน

วิธีการศึกษา

1. การเตรียมตัวเพื่อการศึกษาด้วยตนเอง

ในการศึกษาเนื้อหาวิชาพระไตรปิฎกเบื้องต้น นักศึกษาควรปฏิบัติดังนี้

- ก. ใช้เวลาศึกษาอย่างน้อยวันละ 1 ชั่วโมง และควรศึกษาให้จบแต่ละบทภายใน 1-2 สัปดาห์
- ข. ควรทำกิจกรรมในระหว่างบทเรียนตามที่กำหนดไว้ เพื่อทดสอบความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาเนื้อหาของแต่ละบท
- ค. ควรศึกษาประกอบกับสื่อการสอน โดยเฉพาะจากการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม (หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ดาวธรรม”) (มีรายละเอียดในข้อที่ 5)

2. การประเมินผลตนเองระหว่างเรียน

ให้นักศึกษาทำแบบประเมินตนเองในแต่ละบท เพื่อให้นักศึกษาทราบว่า ได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากการศึกษาบทเรียนมากน้อยเพียงใด และควรมุ่งมั่นสนใจในเนื้อหาใดที่นักศึกษายังขาดความรู้หรือมีความรู้น้อยเพื่อจะได้รับประโยชน์สูงสุดจากการศึกษาบทเรียนในแต่ละบท

3. การศึกษาเอกสารการสอน

ก่อนศึกษาเนื้อหาในแต่ละบท ขอให้ศึกษาแผนการสอนประจำบท ว่าในบทนั้น ๆ มีกี่ตอน มีหัวเรื่องอะไรบ้าง ศึกษาแนวคิดและวัตถุประสงค์ แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

เมื่ออ่านรายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละบทจบแล้ว ควรบันทึกสาระสำคัญของแต่ละเรื่องและปฏิบัติกิจกรรมที่กำหนดไว้ในท้ายบท ก่อนจะศึกษาเรื่องอื่น ๆ ต่อไป การปฏิบัติกิจกรรมนี้จะช่วยให้นักศึกษาสามารถประเมินผลตนเองได้ว่า นักศึกษามีความเข้าใจในสิ่งที่อ่านมากน้อยเพียงใด อันจะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษา ในแง่ของการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องและมีคุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริง ฉะนั้นนักศึกษาจึงควรปฏิบัติกิจกรรมทุกอย่างด้วยตนเองและอย่างต่อเนื่อง

4. การทำกิจกรรม

นักศึกษาควรบันทึกสาระสำคัญและทำกิจกรรมทุกอย่างที่ได้รับมอบหมาย เพราะกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นมากสำหรับการศึกษาชุดวิชานี้ และควรทำกิจกรรมแต่ละกิจกรรมด้วยตนเอง

5. ศึกษาผ่านบทเรียนทางการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียมและสื่อเสริม

เนื่องจากการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม (หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ดาวธรรม”) ซึ่งดำเนินการโดยมูลนิธิศึกษาธรรมเพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นสื่อที่มีการนำเสนอสาระความรู้และนำไปสู่การปฏิบัติ และสามารถติดตามชมและศึกษารายการต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาวิชาพระไตรปิฎกเบื้องต้น เช่น รายการคำวัด, กฎแห่งกรรม, วิธีการฝึกสมาธิเบื้องต้น, หลวงพ่อตอบปัญหา, ชีวิตในสังสารวัฏ และรายการธรรมะเพื่อประชาชน เป็นต้น ให้นักศึกษาทำความเข้าใจเนื้อหาพร้อมทั้งศึกษาเพิ่มเติมจากสื่อการสอนที่เรียกว่า e-learning ซึ่งทางมหาวิทยาลัยฯ ได้ผลิตขึ้นเพื่อประกอบการเรียนโดยตรง (นักศึกษาสามารถสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม ได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ตามที่อยู่ของท่านสมัครเรียน)

6. เข้าโรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา

เพื่อให้นักศึกษามีความรู้และศึกษาตัวอย่างประกอบการเรียนอันเป็นประสบการณ์จริงของการดำเนินชีวิตที่แสดงให้เห็นผลของการนำเอาธรรมะมาใช้ในวิถีชีวิต นักศึกษาควรติดตามรายการธรรมะซึ่งเรียกว่า “โรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา” ซึ่งเป็นรายการหนึ่งในการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม ที่มีการนำเสนอทุกวันจันทร์-เสาร์ ตั้งแต่เวลา 19.00–21.30 น. (เวลาในประเทศไทย) หรือเวลาช่วงอื่นที่มีการทบทวน ตามที่มีการแจ้งไว้ในผังรายการ ซึ่งนักศึกษาสามารถสอบถามหรือขอรับเอกสารได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ที่ใกล้ที่อยู่ของท่าน

7. การสอบ

การศึกษาวินัยพระไตรปิฎกเบื้องต้น จะประเมินผลการเรียนจากคะแนนในภาคทฤษฎีและแบบฝึกปฏิบัติประกอบวิชา โดยมีคะแนนรวมทั้งสิ้น 100 คะแนน ดังนี้

ภาคทฤษฎี 70 คะแนน	เป็นคะแนนแบบปรนัย 100 ข้อ
ภาคปฏิบัติ 30 คะแนน	วัดผลจากความถูกต้องและความตั้งใจในการทำแบบฝึกปฏิบัติประกอบวิชา

บทนำ

บทนำ

โย โว อานนท มยา ธมฺโม จ วินโย จ

เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺเจน สตุถา.

(ที่.ม.10/141/178)

แปลว่า : “ดูกรอานนท์ ธรรมแลวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมแลวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย ในเมื่อเราล่วงลับไป”

จากพระดำรัสเบื้องต้น เป็นการเน้นย้ำจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ใครก็ตามที่ต้องการจะเรียนรู้พระพุทธศาสนาและต้องการเป็นชาวพุทธที่แท้จริง หลังจากที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จะต้องศึกษาพระธรรมและวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้อย่างแน่นแฟ้น เพื่อจะได้เดินตามรอยบาทพระศาสดาไปสู่เป้าหมายสูงสุด ตามพระพุทธดำรัสที่ว่า

“อานนท์ เราตถาคตตั้งศาสนาขึ้นมานี้ไม่ใช่เพื่อดูเล่น ไม่ใช่เพื่อสนุก แต่เพื่อหวังว่ากุลบุตร กุลธิดา ต่อไปในอนาคตผู้ปรารถนาอยากจะทำออกจากทุกข์จะได้เข้ามา”

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความจริง ไม่เคยบังคับใครให้เชื่อตาม แต่เปิดโอกาสให้บุคคลผู้มีปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากทุกข์เข้ามาศึกษา ปฏิบัติ เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง แม้ในปัจจุบันพระพุทธศาสนาจะไม่ได้รุ่งเรืองดังสมัยพุทธกาลก็จริง แต่ก็ยังเหลือพระธรรมคำสอนที่ได้ร้อยเรียงไว้ในพระไตรปิฎกให้ศึกษาอยู่

แม้เราจะไม่ได้ศึกษาทั้งหมดหรือยังศึกษาได้ไม่ละเอียดลึกซึ้งก็ตาม ถึงอย่างนั้นก็ได้ประโยชน์ เนื่องจากคำสอนในพระไตรปิฎกมีแต่เนื้อหาที่เป็นประโยชน์ เป็นความจริงของโลกและชีวิต เป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์ทุกคนจะต้องรู้ แม้ผู้ศึกษาจะจำธรรมะได้เพียงข้อเดียวแต่หากนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังก็จะนำชีวิตไปในทางที่ดีได้

พระไตรปิฎกยังเป็นหลักฐานยืนยันการปฏิบัติธรรม เมื่อมีข้อโต้แย้งสงสัยในธรรมะปฏิบัติต่าง ๆ ก็มีพระไตรปิฎกเป็นหลักในการพิจารณา การที่ต่างคนต่างเชื่อโดยถือเอาความเห็นของตนโดยไม่มีหลักอ้างอิง จะทำให้ถกเถียงกันจนเกิดความแตกแยกและหาข้อสรุปไม่ได้ การศึกษาพระไตรปิฎกจึงเป็นแนวทางหลักที่จะช่วยแก้ปัญหาหนี้ แต่ในกรณีนี้จะต้องศึกษาให้แตกฉานจนแทงตลอดในพุทธธรรม จึงจะอธิบายข้อสงสัยข้อขัดแย้งทั้งปวงได้อย่างกระจ่าง

คำว่า “สาวก” แปลว่า ผู้ฟัง ในสมัยพุทธกาล ชาวพุทธฟังคำสอนจากพระพุทธองค์โดยตรง แต่ในปัจจุบันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เหลือไว้แต่พระธรรมคำสอนอันบริสุทธิ์ที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบเท่านั้น ดังนั้นพุทธบริษัท 4 จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาความรู้จากพระไตรปิฎก อันเป็นแหล่งรวบรวมธรรมะของพระองค์ไว้ เพราะถ้าหากพุทธบริษัท 4 ศึกษาความรู้จากพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้แล้ว เมื่อนำมาปฏิบัติก็就会有ความมั่นใจในข้อวัตรปฏิบัติของตนว่า ตรงตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และจะเพิ่มศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ของตนให้มากยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนาก็จะยังคงส่องแสงอันยิ่งใหญ่ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ต่อไปได้ ผู้ที่ได้เห็นและได้ยินข้อวัตรปฏิบัติอันดีงามนี้ แม้ไม่ศรัทธาก็จะเกิดศรัทธา เมื่อศรัทธาแล้วก็ยิ่งศรัทธามากขึ้น เป็นการจรจโรงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างดียิ่งทีเดียว ในทางตรงกันข้าม หากพุทธบริษัทไม่ได้ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้ นอกจากจะปฏิบัติได้ไม่ตรงตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว อาจถูกชักนำไปปฏิบัติตามความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง นำไปสู่ความเสียหาย มิใช่ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและพระพุทธศาสนาได้

ทั้งนี้การศึกษาพระไตรปิฎกต้องมีความละเอียดรอบคอบ ไม่มองผ่าน เพราะทุกถ้อยคำในพระไตรปิฎก มาจากการตรัสรู้ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การจะศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้จึงต้องอาศัยการสังเกต ใช้ปัญญา ต้องอดทน พากเพียร และปฏิบัติธรรมควบคู่กันไป จึงจะเกิดผลที่ดีย้อนคืนสู่ผู้ศึกษาอย่างเต็มที่ จะเกิดประโยชน์ต่อตนเอง คนรอบข้าง รวมถึงพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ตราบนานเท่านาน

บทที่ 1

พระไตรปิฎกเบื้องต้น

เนื้อหาบทที่ 1

พระไตรปิฎกเบื้องต้น

- 1.1 ความหมายของพระไตรปิฎก
- 1.2 พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็นอะไรบ้าง
- 1.3 จากพระธรรมวินัยสู่พระไตรปิฎก
- 1.4 จากमुखपात्रสู่การจารึกใบลาน

การจะศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจจำเป็นต้องเข้าใจว่าพระไตรปิฎกคืออะไร บทแรกจึงเป็นการให้ความหมายของพระไตรปิฎกและภาพรวมคร่าว ๆ ซึ่งจะนำไปสู่การศึกษาที่ละเอียดลึกซึ้งต่อไป

จุดประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจความหมายเบื้องต้นของพระไตรปิฎก
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจภาพรวมของพระไตรปิฎก
3. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจในประวัติเบื้องต้นของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเบื้องต้น

1. พระไตรปิฎกคืออะไร

1.1 ความหมายของพระไตรปิฎก

ศาสนาทุกศาสนา ย่อมมีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้เดิมจะมีได้ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ตัวหนังสือ ก็ได้มีการเขียนการจารึกคำสอนในศาสนาเหล่านั้นไว้ เมื่อโลกเจริญขึ้นถึงกับมีการพิมพ์หนังสือเป็นเล่ม ๆ ได้ คัมภีร์ศาสนาเหล่านั้นก็มีผู้พิมพ์เป็นเล่มขึ้นโดยลำดับ

พระไตรปิฎก หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า “**ติปิฎก**” หรือ “**เตปิฎก**” นั้น เป็นคัมภีร์หรือตำราทางพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับไตรเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์ ไบเบิลของศาสนาคริสต์ อัลกุรอ่านของศาสนาอิสลาม

กล่าวโดยสรุปศัพท์ คำว่า “**พระไตรปิฎก**” แปลว่า 3 คัมภีร์ เมื่อแยกเป็นคำ ๆ ว่า “**พระ + ไตร + ปิฎก**”

คำว่า “**พระ**” เป็นคำยกย่อง แปลว่า ประเสริฐ

คำว่า “**ไตร**” ในภาษาบาลีใช้คำว่า “**ติ**” แปลว่า 3

คำว่า “**ปิฎก**” บาลีใช้คำว่า “**ปิฏก**” แปลได้ 2 นัย คือ

1. หมายถึง ภาชนะ (ภาชนะดิน) เช่น ตะกร้า เป็นต้น ดังประโยคบาลีที่ว่า **อถ ปุริโส อาคจฺเจยฺย กุฑฺทาลปิฏกมาทาย** แปลว่า คราวนั้นบุรุษคนหนึ่งได้ถือจอบและตะกร้ามา

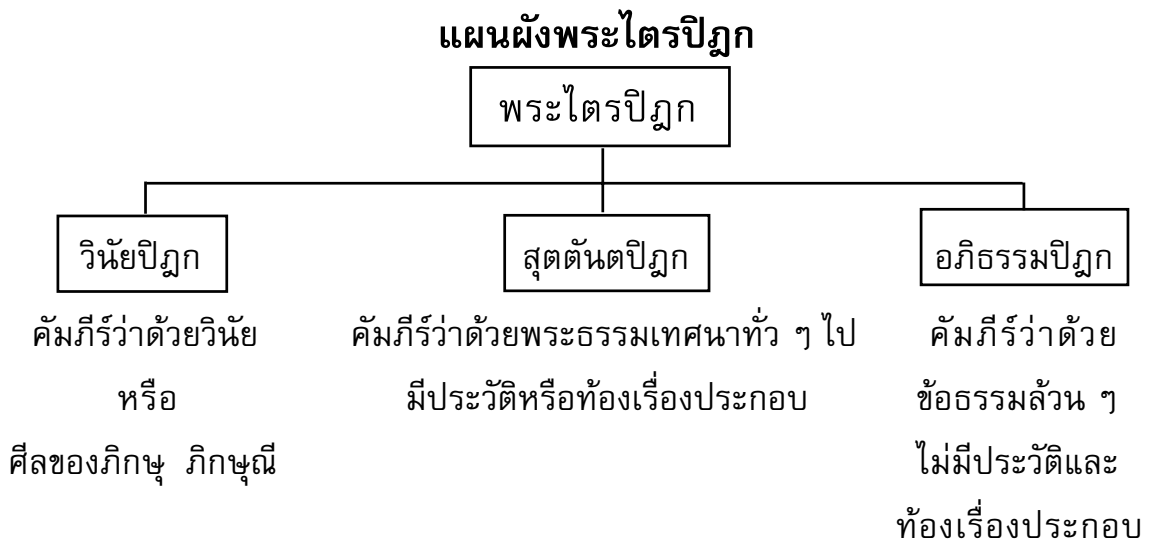
2. หมายถึง คัมภีร์ หรือตำรา (ปกรณมุปี ปิฏกนฺติ วุจฺจติ) อันเป็นปกรณในการบรรจุหรือจารึกคำสอน ดังประโยคในกาลามสูตรว่า **มา ปิฏกสมฺปทาเนน** ท่านอย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างตำราหรือคัมภีร์

ดังนั้น **พระไตรปิฎก** จึงหมายถึง คัมภีร์หรือตำราที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระเจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของฉะนั้น

1.2 พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็นอะไรบ้าง

เมื่อทราบแล้วว่า คำว่า “พระไตรปิฎก” แปลว่า 3 คัมภีร์ หรือ 3 ปิฎก จึงควรทราบต่อไปว่า สามปิฎกนั้นมีอะไรบ้าง และแต่ละปิฎกนั้น มีความหมายอย่างไร ปิฎก 3 นั้นแบ่งออกดังนี้

1. **วินัยปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยวินัย หรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี
2. **สุตตันตปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ
3. **อภิธรรมปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยข้อธรรมล้วน ๆ หรือข้อธรรมที่สำคัญไม่มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ

1.3 จากพระธรรมวินัยสู่พระไตรปิฎก

จากบทพระธรรมคุณที่มีอยู่ในพระสูตรหลายสูตร เช่น ธัชคสูตร ได้แสดงไว้ชัดว่า **สวากุขาโต ภควตา ธมฺโม** ซึ่งแปลว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว จะเห็นได้ว่า คำว่า “พระธรรม” ในที่นี้ หมายถึงเอาทั้งธรรมและวินัย ที่พระองค์ตรัสและบัญญัติไว้ทั้งหมด หรือคำที่ให้อุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า **สวากุขาโต ธมฺโม พุรหมจริยํ จรณสมฺมทุกฺขอนุตกิริยาย** ซึ่งแปลว่า “ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” คำว่า “ธรรม” ในที่นี้จึงหมายถึงเอาทั้งวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง

ต่อมาในสมัยใกล้จะปรินิพพาน มีศัพท์คู่ซึ่งพระองค์ตรัสกับพระอานนท์ก่อนจะปรินิพพาน ซึ่งปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า **โย โว อานนฺท ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต โส โว มมจฺเจน สตุถา** ซึ่งแปลว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมวินัยที่เราแสดงบัญญัติไว้แก่พวกเธอนั้นแหละจะเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย เมื่อเราสิ้นไป” มาถึงตอนนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ชัดว่า พระธรรมวินัย

ซึ่งต่อมา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า คำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึง นิกายห้า คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย แต่ขุททกนิกายนั้น ได้รวมเอาอภิธรรมหรือสัตตปัฏกนเข้าไว้ด้วย

แม้การสังคายนาครั้งแรก พระมหากัสสปเถระก็กล่าวชักชวนพระอรหันต์ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยว่า **หนฺน มยฺ อวฺสุ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม** แปลว่า **เชิญเถอะ ท่านอวสุ เราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน** (7/614/380)

คำว่า “**พระไตรปิฎก**” ยังไม่มีกล่าวไว้ชัดเจน คงเรียกรวมว่า พระธรรมวินัย ดังได้กล่าวแล้ว แต่มีข้อความหลายแห่งในพระธรรมวินัยและพระสูตรที่มีคำว่า พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมไว้ครบ เช่น ในมหาวิภังค์ สังฆาทิเสสข้อที่ 7 ได้กล่าวไว้ว่า

ทพฺโพ มลฺลปฺพุโต สภาคานํ สภาคานํ ภิกฺขุณํ เอกขุณฺณํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เย เต ภิกฺขุ สุตฺตฺนํ, เตสํ เอกขุณฺณํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เต อญฺญมญฺญ สุตฺตฺนํ, สงฺคายิสฺสํ, เย เต ภิกฺขุ วินยธฺรา, เตสํ เอกขุณฺณํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เต อญฺญมญฺญ วินยํ, วินิจฺฉินิสฺสํ, เย เต ภิกฺขุ อาภิธมฺมิกา, เตสํ เอกขุณฺณํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เต อญฺญมญฺญ อภิธมฺมํ สากฺจํ, สุตฺตํ

แปลว่า “**พระทัพพะมัลลบุตรย่อมจัดเสนาสนะไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แก่ภิกษุทั้งหลายที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน กล่าวคือ ภิกษุเหล่าใดศึกษาเล่าเรียนพระสูตร ก็จัดเสนาสนะให้ภิกษุเหล่านั้นในกลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า พวกเธอจะได้สวดพระสูตรกะกันและกัน ผู้ทรงวินัยก็จัดเสนาสนะไว้กลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจะได้วินิจฉัยข้อวินัยกะกัน และกัน ภิกษุเหล่าใดเล่าเรียนพระอภิธรรม ก็จัดเสนาสนะสำหรับภิกษุเหล่านั้นไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกะกันและกัน**” (1/543/369)

อนึ่ง ในภิกขุณีวิวัฏฐี จัตตูปาหนวรรค ลิกขาบทที่ 12 ว่า

ปญฺหํ ปุจฺเจยยาติ สุตฺตฺนฺเต โอกาสํ การาเปตฺวา วินยํ วา อภิธมฺมํ วา
ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ วินยเ โอกาสํ การาเปตฺวา สุตฺตฺนฺตํ วา อภิธมฺมํ วา
ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ อภิธมฺเม โอกาสํ การาเปตฺวา สุตฺตฺนฺตํ วา วินยํ วา
ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ

แปลว่า “ภิกษุณี ผู้ถามปัญหาเกี่ยวกับภิกษุ ขอโอกาสอันใด ต้องถามอันนั้น ถ้าขอ
โอกาสถามพระสูตรแล้ว กลับไปถามพระวินัยก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์
ขอโอกาสถามพระวินัย กลับไปถามพระสูตร หรือพระอภิธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์
ขอโอกาสถามพระอภิธรรม กลับไปถามพระสูตรหรือพระวินัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์”
(3/477/255)

ยังมีข้อความใน อปทานอุบาลีเถรวัตถุ หน้า 63 มีว่า

สุตฺตฺนฺตํ อภิธมฺมญฺจ

วินยญฺจาปิ เกวลํ

นวกํ พุทฺธวจนํ

เอสา ธมฺมสภา คว

แปลว่า “(ข้าแต่พระจอมมุนี) พระสูตร พระอภิธรรม พระวินัย รวมพุทธวจนะ
มีองค์ 9 ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์” ฯลฯ

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการเรียกพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ได้มี
มานานแล้ว แต่ยังไม่แยกออกชัด เป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
อย่างที่ปรากฏในยุคตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ 3 เป็นต้นมา ดังบาลีว่า

เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ นาม พุทฺธสฺส ภควโต ธมฺมวินยสฺส สโมธานํ โหติ

แปลว่า “พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก เป็นที่รวมแห่งพระธรรมวินัยของ
องค์ภควันต์พุทธเจ้า”

1.4 จากมุขปาฐะสู่การจารึกใบลาน

ตำราที่บรรจุพระพุทธรูปที่พระธรรมสังคหอาจารย์ได้สังคายนาหรือรวบรวมไว้เป็นหมวด เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้ถ่ายทอดกันมาโดยระบบมุขปาฐะ หรือท่องจำ (Oral Tradition) ดุจดสมัยก่อน ๆ ในประเทศไทยของเราก็มีการนิยมต่อหนังสือเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน หรือท่องพระปาติโมกข์ โดยอาศัยการท่องปากต่อปาก จากครูบาอาจารย์ จนจำได้แม่นยำ และสืบทอดกันมาถึงอนุชนรุ่นหลัง พระไตรปิฎกก็เช่นกัน ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก ศิษย์สายพระอุบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอาณนทก็จดจำพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก สืบ ๆ กันมาโดยมิได้ขาดสาย

ตัวอย่างสายพระอุบาลี ที่ท่านแสดงไว้ตามลำดับ ออกนามเฉพาะหัวหน้าสายดังนี้

การท่องจำนี้ได้กระทำมาจนถึงสังคายนาครั้งที่ 5 ในลังกาทวีป (ถ้านับเฉพาะที่ทำสังคายนาในศรีลังกา ก็เป็นครั้งที่ 2) ประมาณ พ.ศ. 433 ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณิเอย โดยมีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน ทำที่อาโลกเลณสถาน ณ มตเลชนบทหรือที่เรียกกันว่า มลัชชนบท สาเหตุของการจารึกพระพุทธรูปลงในใบลานก็เพราะว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธรูปต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญหาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยธรรมชาติและภัยสงครามอยู่เนือง ๆ ทำให้ไม่มีเวลาท่องจำพระพุทธรูป จะทำให้ช่วงการสืบทอดขาดลงได้ มีคำกล่าวว่า ในการจารึกครั้งนี้ได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย

มีผู้สงสัยว่า สมัยพุทธกาลคนไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรืออย่างไร ? จึงไม่ปรากฏว่ามีตำรับตำราจารึกไว้เป็นหลักฐาน แม้บริวารที่สำคัญของพระภิกษุก็ไม่ระบุหนังสือไว้ด้วย

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณฺโณ ได้ประมวลทัศนะนี้ไว้ในหนังสือภาษาศาสตร์ภาษาบาลีไว้ว่า “ความจริงการเขียนหนังสือ น่าจะมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว ในพระไตรปิฎกเองก็มีข้อความเอ่ยถึงการขีดเขียนเป็นครั้งคราว เช่น ตอนหนึ่ง ห้ามภิกษุเล่นเกม **อักษริกา** ได้แก่การทายอักษรในอากาศ หรือบนหลังเพื่อนภิกษุ วิชาเขียนหนังสือ (เลขา) ได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่ง ลิกขาบทบางข้อห้ามภิกษุณีเรียนศิลปะทางโลก หนึ่งในศิลปะเหล่านี้คือวิชาเขียนหนังสือ ในบทสนทนาภายในครอบครัว พ่อแม่ปรารภว่า จะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เขียนหนังสือ บุตรก็อาจยังชีพอยู่ได้สบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ ถ้าภิกษุเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอัตวินาตกรรม (การฆ่าตัวตายเอง) ปรับทุกกฏทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นแล้ว เห็นดีเห็นงามด้วย แล้วฆ่าตัวตายตามนั้น ปรับอาบัติปาราชิก”

หลักฐานเหล่านี้แสดงว่า อักษรหรือการเขียนมีมาก่อนสมัยพระพุทธองค์แล้ว แต่ที่พระพุทธองค์ไม่นิยมใช้ หันมาใช้วิธีมุขปาฐะแทน น่าจะทรงเห็นประโยชน์อันสูงส่งบางสิ่งบางอย่าง หรือว่าระบบการขีดเขียนยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร ทั้งยังไม่มีอุปกรณ์การขีดเขียนเพียงพอ ก็ยากที่จะทราบได้ แต่ข้อที่น่าคิดอยู่บ้าง คือ วิธีเรียนด้วยมุขปาฐะนี้ นอกจากจะสร้างสัมพันธภาพอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอนแล้ว ยังเป็นการสร้างสมาธิฝึกจิตของผู้เรียนไปในตัวด้วย นักปราชญ์ยุคก่อนที่มีความคิดเช่นนี้ก็ไม่น้อย เปเลโตเคยกล่าวไว้ว่า “การคิดอักษรขึ้นใช้แทนการท่องจำ ทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งการทรงจำ คือ แทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายใน ต้องอาศัยสัญลักษณ์ภายนอกเข้าช่วย”

บทที่ 2

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

เนื้อหาบทที่ 2

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

- 2.1 พระอานนท์เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?
- 2.2 พระอุบาลีเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?
- 2.3 พระโสณกุฎทิณณ์เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?
- 2.4 พระมหากัสสปะเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?
- 2.5 พระสารีบุตรแนะนำให้ร้อยกรองพระธรรมวินัย
- 2.6 พระจุนทเถระผู้ปรารภนาถิ

บทนี้จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาว่าพระไตรปิฎกเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีเหตุการณ์อะไรที่สำคัญบ้าง เพื่อให้นักศึกษาได้เข้าใจว่า ในทางพระพุทธศาสนามีวิธีการ แนวคิดอย่างไร เกี่ยวกับการร้อยกรองพระวินัย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจความเป็นมาในพระไตรปิฎก รวมถึงประวัติบุคคลสำคัญ ที่ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งแรก
2. เพื่อให้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจว่า เพราะเหตุใดการร้อยกรองพระธรรมวินัย จึงไม่เกิดตั้งแต่สมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่

บทที่ 2

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

การกล่าวถึงความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก จำเป็นต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ยังมีได้จดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งหลักฐานเรื่องการท่องจำและข้อความที่กระจัดกระจายยังมีได้จัดเป็นหมวดหมู่ จนถึงมีการสังคายนา คือ จัดระเบียบหมวดหมู่การจารึกเป็นตัวหนังสือและการพิมพ์เป็นเล่ม

ในเบื้องต้นเห็นควรกล่าวถึงพระสาวก 4 รูป ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก คือ

1. พระอานนท์ผู้เป็นพระอนุชา และเป็นผู้อุปฐากรับใช้ใกล้ชิดพระพุทธองค์ในฐานะที่ทรงจำพระพุทธรวจนะไว้ได้มาก
2. พระอุบาลี ผู้เชี่ยวชาญทางวินัย ในฐานะที่ทรงจำวินัยปิฎก
3. พระโสณกุฎทิณณะ ผู้เคยท่องจำบางส่วนแห่งพระสูตรตันตปิฎกและกล่าวข้อความนั้น ปากเปล่าในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รับสรรเสริญว่าทรงจำได้ดีมาก สำเนียงที่กล่าวข้อความก็ชัดเจน แจ่มใส เป็นตัวอย่างแห่งการท่องจำในสมัยที่ยังไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวหนังสือ
4. พระมหากัสสปะ ในฐานะผู้ริเริ่มให้มีการสังคายนา จัดระเบียบพุทธรวจนะให้เป็นหมวดหมู่ ในข้อนี้ย่อมโยงไปถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสารีบุตรและพระจุนทะน้องชายพระสารีบุตร ซึ่งเคยเสนอให้เห็นความสำคัญของการทำสังคายนา คือ จัดระเบียบคำสอนให้เป็นหมวดหมู่ดังจะกล่าวต่อไป

2.1 พระอานนท์เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จออกบรรพชาและได้ตรัสรู้แล้ว แสดงธรรมโปรดเจ้าลัทธิกับทั้งพระราชาและมหาชนในแคว้นแคว้นต่าง ๆ ในปลายปีแรกที่ตรัสรู้นั้นเอง พระพุทธบิดาก็ทรงส่งทูตไปเชิญเสด็จพระศาสดาให้ไปแสดงธรรมโปรด ณ กรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึงกรุงกบิลพัสดุ์แสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติแล้ว พระประยูรญาติต่างพากันเลื่อมใสให้โอรสของตนออกบวชในสำนักของพระพุทธองค์เป็นจำนวนมาก

พระอานนท์เป็นโอรสของเจ้าชายสุกโกทนะศากยะ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา เมื่อนับโดยเชื้อสายจึงนับเป็นพระอนุชาหรือลูกพี่น้องของพระพุทธองค์ ท่านออกบวชพร้อมกับราชาकुमारอื่น ๆ อีก คือ 1. อนรุทธะ 2. ภักค 3. กิมพิละ 4. ภัททิยะ รวมเป็น 5 ท่านในฝ่ายศากยวงศ์ เมื่อรวมกับเทวทัตซึ่งเป็นราชาकुमारในโกลิยวงศ์ 1 กับอุบาสี ซึ่งเป็นพนักงานภาษามาลามีหน้าที่เป็นช่างกลบอีก 1 รวมเป็น 7 ท่าน ใน 7 ท่านนี้เมื่อออกบวชแล้วก็มีชื่อเสียงมากอยู่ 4 ท่าน คือ พระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงจำพุทธวจนะได้มาก พระอนุรุทธชำนาญในทิพยจักขุ พระอุบาสีทรงจำและชำนาญในทางพระวินัย กับพระเทวทัตมีชื่อเสียงในทางก่อเรื่องยุ่งยากในสังฆมณฑล จะขอปกครองคณะสงฆ์แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กล่าวเฉพาะพระอานนท์ เป็นผู้ที่ยอมรับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก คือ ผู้รับใช้ใกล้ชิดพระพุทธองค์ ก่อนที่จะรับหน้าที่นี้ ท่านได้ขอพรหรือนัยหนึ่งเงื่อนไข 8 ประการจากพระพุทธองค์ เป็นเงื่อนไขฝ่ายปฏิเสธ 4 ข้อ เงื่อนไขฝ่ายขอร้อง 4 ข้อ คือ

เงื่อนไขฝ่ายปฏิเสธ

1. ขอพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
2. ขอพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานบิณฑบาต (คืออาหาร) อันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
3. ขอพระผู้มีพระภาคจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์
4. ขอพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

เงื่อนไขฝ่ายขอร้อง

5. ขอพระองค์จักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระองค์รับไว้
6. ขอข้าพระองค์จักนำบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระองค์แต่ที่ไกลให้เข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว
7. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใดขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น
8. ถ้าพระพุทธองค์ทรงแสดงข้อความอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จมาแล้วจักตรัสบอกข้อความอันนั้นแก่ข้าพระองค์

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า ที่ขอเงื่อนไขฝ่ายปฏิเสธนั้นเพื่ออะไร พระอานนท์กราบทูลว่า เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านอุปัฏฐากพระพุทธองค์เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ ส่วนเงื่อนไขฝ่ายขอร้อง 4 ข้อ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถาม ท่านก็กราบทูลว่า 3 ข้อต้น เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่า พระอานนท์จะอุปัฏฐากพระพุทธองค์ทำไม ในเมื่อพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุเคราะห์แม้ด้วยเรื่องเพียงเท่านี้ ส่วนเงื่อนไขข้อสุดท้ายเพื่อว่า ถ้ามีใครถามท่านในที่ลับหลังพระพุทธองค์ว่า คาถานี้ สูตรนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในที่ไหน ถ้าพระอานนท์ตอบไม่ได้ ก็จะมีผู้กล่าวว่า พระอานนท์ตามเสด็จพระศาสดาไปดุษฎีตามตัว แม้เรื่องเพียงเท่านี้ก็ไม่รู้ เมื่อพระอานนท์กราบทูลชี้แจงดังนั้นแล้ว พระศาสดาก็ทรงตกลงประทานพรหรือเงื่อนไขทั้งแปดข้อให้แก่พระอานนท์

โดยเฉพาะพรข้อที่ 8 เป็นอุปการะแก่การที่จะรวบรวมพระพุทธวจนะเป็นหมวดหมู่อย่างยิ่ง เพราะเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระอานนท์ได้รับหน้าที่ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรม (พระอุบาสีเกี่ยวกับพระวินัย) เพื่อจัดระเบียบคำสอนให้เป็นหมวดหมู่ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1 ซึ่งกระทำภายหลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือน

ในสมัยที่วิชาหนังสือยังไม่เจริญพอที่จะใช้บันทึกเรื่องราวได้ดังในปัจจุบัน อันเป็นสมัยที่ไม่มีการจด มนุษย์ก็ต้องอาศัยความจำเป็นเครื่องมือสำคัญในการบันทึกเรื่องราวนั้น ๆ ไว้แล้วบอกเล่าต่อ ๆ กันมา การทรงจำและบอกกันด้วยปากต่อ ๆ กันมานี้ เรียกในภาษาบาลีว่า มุขปาฐะ

พระอานนท์เป็นผู้ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่ามีความทรงจำดี สดับตรับฟังมาก นับว่าท่านเป็นส่วนสำคัญในการรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ สืบมาจนทุกวันนี้

2.2 พระอุบาสีเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?

เรื่องของพระอุบาสี ผู้เคยเป็นพนักงานภาษามาลา (ช่างตัดผม) อยู่ในราชสำนักแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ก็น่าสนใจไม่น้อย ท่านออกบวชพร้อมกับพระอานนท์และราชกุมารอื่น ๆ ดังที่กล่าวแล้วในข้างต้น และในฐานะที่ท่านเป็นคนรับใช้มาแต่เดิมก็ควรจะเป็นผู้บวชคนสุดท้าย แต่เจ้าชายเหล่านั้นตกลงกันว่าควรให้อุบาสีบวชก่อน ตนจะได้กราบไหว้อุบาสีตามพรรษาอายุ เป็นการแก้ทิฏฐิมานะตั้งแต่เริ่มแรกในการออกบวช แต่ท่านก็มีความสามารถสมกับเกียรติที่ได้รับจากราชกุมารเหล่านั้น คือเมื่อบวชแล้วท่านมีความสนใจกำหนดจดจำทางพระวินัยเป็น

พิเศษ มีเรื่องเล่าในพระวินัยปิฎก (เล่มที่ 7 หน้า 129) ว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องวินัยแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วทรงสรรเสริญวินัยกับสรรเสริญท่านพระอุบาลีเป็นอันมาก ภิกษุทั้งหลายจึงพากันไปเรียนวินัยจากพระอุบาลี นอกจากนั้นในวินัยปิฎก (เล่มที่ 8 หน้า 443) มีพุทธภาษิตโต้ตอบกับพระอุบาลีในข้อปัญหาทางพระวินัยมากมาย เป็นการเฉลยข้อถามของพระเถระ เรียกชื่อหมวดนี้ว่า อุपालิปัญจกะ มีหัวข้อสำคัญถึง 14 เรื่อง ในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 ท่านได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับวินัยปิฎก นับว่าท่านเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในการช่วยรวบรวมข้อพระวินัยต่าง ๆ ทั้งของภิกษุและภิกษุณีให้เป็นหมวดหมู่หลักฐานมาจนทุกวันนี้

2.3 พระโสณกุฎทิณณะเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?

ความจริงท่านผู้นี้ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระไตรปิฎก แต่ประวัติของท่านมีส่วนเป็นหลักฐานในการท่องจำพระไตรปิฎก อันช่วยให้เกิดความเข้าใจดีในเรื่องความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก จึงได้นำเรื่องของท่านมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย เรื่องของท่านมีปรากฏในพระสุตตันตปิฎกเล่ม 25 หน้า 160 อุทาน มีใจความว่า เดิมท่านเป็นอุบาสก เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดของพระมหากัจจายนะเถระ ท่านก้อยู่ใกล้ภูเขอันทอดเชื่อมเข้าไปในนครชื่อ กุรุฑระ ในแคว้นอวันตี ท่านเลื่อมใสในพระมหากัจจายนะเถระและเลื่อมใสที่จะบรรพชาอุปสมบท พระเถระกล่าวว่าเป็นการยากที่จะประพฤติพรหมจรรย์ ท่านจึงแนะนำให้เป็นคฤหัสถ์ ประพฤติตนแบบอนาคาริกะ คือผู้ไม่ครองเรือนไปก่อน แต่อุบาสกโสณกุฎทิณณะรบเร้าบอย ๆ ท่านจึงบรรพชาให้ ต่อมาอีก 3 ปี จึงรวบรวมพระไตรปิฎก 10 รูป จัดการอุปสมบทให้หมายความว่าพระโสณะต้องบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ 3 ปี จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

ต่อมาท่านลาพระมหากัจจายนะเถระเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เขตวนาราม กรุงสาวัตถี เมื่อไปถึงและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถาม ทราบความว่า เดินทางไกลมาจากอวันตีทักขินาถ คืออินเดียภาคใต้จึงตรัสสั่งพระอานนท์ให้จัดที่พักให้ พระอานนท์พิจารณาว่า พระองค์คงปรารถนาจะสอบถามอะไรกับภิกษุรูปนี้เป็นแน่แท้ จึงจัดที่พักไว้ในวิหารเดียวกันกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในคืนวันนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่กลางแจ้งจนตีกจึงเสด็จเข้าสู่วิหาร แม้พระโสณกุฎทิณณะก็นั่งอยู่กลางแจ้งจนตีกจึงเข้าสู่วิหาร ครั้นเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธองค์จึงตรัสเชิญให้พระโสณะกล่าวธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวสูตรถึง 16 สูตร อันปรากฏในอัฐกวัคค์ (สุตตันปิฎก พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 25) จนจบ เมื่อจบแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนา

สรรเสริญความทรงจำและท่วงทำนองในการกล่าวว่าไพเราะสละสลวย แล้วตรัสถามเรื่อง ส่วนตัวอย่างอื่นอีก เช่นว่ามีพรรษาเท่าไร ออกบวชด้วยมีเหตุผลอย่างไร

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างอันดีในเรื่องความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกว่าได้มีการท่องจำกัน ตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ใครสามารถหรือพอใจจะท่องจำส่วนไหน ก็ท่องจำ ส่วนนั้น ถึงกับมีครูอาจารย์กันเป็นสาย ๆ

2.4 พระมหากัสสปะเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอย่างไร ?

พระมหากัสสปะเป็นพระเถระที่บวชเมื่อสูงอายุ เพราะต้องรับผิดชอบตระกูล สอนพระคุณพ่อแม่ของท่าน ท่านอุปสมบทโดยวิธีโอวาทานุสาสนีอุปสัมปทา เมื่อบวชแล้ว ได้บำเพ็ญตนเป็นผู้มักน้อยสันโดษครองผ้าบังสุกุลจีวร 3 ผืน เทียบบิณฑบาตเป็นวัตร และอยู่ ป่าเป็นวัตร ไม่คะนองกาย วาจา ใจ เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล และได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า มีคุณธรรมเบื้องสูง คือมีความสามารถในการเข้าฌานเสมอกับพระองค์ ประพฤติตนเป็น ตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลังตลอดชีวิต

ในระยะเวลาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ท่านได้สดับคำของสุภทัชเทวทูตมบรรพชิต ที่กล่าวจ้วงจาบพระพุทธองค์และพระธรรมวินัย จึงดำริที่จะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ให้ เป็นหลักพระศาสนา หลังถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว จึงได้ชักชวนพระอรหันต์ 500 รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยมีท่านเป็นประธาน มีพระอาณนทเป็นผู้นำวิสาขะพระธรรม มีพระอุบาลีเป็นผู้นำวิสาขะพระวินัย ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ใกล้กรุงราชคฤห์ โดยความอุปถัมภ์ ของพระเจ้าอชาตศัตรู ทำอยู่ 7 เดือนจึงเสร็จ นับเป็นรูปแรกที่ได้รวบรวมพระธรรมวินัย ให้ เป็นหมวดหมู่ จนเกิดพระไตรปิฎกขึ้น

พระพุทธทระพนะที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระมหากัสสปะ เกี่ยวกับความ เจริญและความเสื่อมแห่งพระศาสนา มีปรากฏในกัสสปสังยุตต์ สังยุตตนิกาย (16/532-5/ 263-5) ดังนี้

“ดูก่อนกัสสปะ สัทธรรมปฏิรูป ไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงไร การอันตรธานแห่ง พระสัทธรรม (พระศาสนา) ก็ไม่มีตราบนั้น เมื่อใดสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก กัสสปะ เมื่อนั้นการสูญสิ้นแห่งพระสัทธรรมย่อมมี เหมือนทองแท่ง ย่อมไม่อันตรธาน ตราบเท่าที่ ทองแท่งยังไม่เกิดขึ้น เมื่อทองแท่งเกิด ทองแท่งย่อมหายไป

“ดูก่อนกัสสปะ ปฐวีธาตุ-อาโปธาตุ-เตโชธาตุ-วาโยธาตุ หากทำให้พระศาสนาเสื่อมไม่ ที่แท้โมฆบุรุษที่เกิดขึ้นในพระศาสนานี้ต่างหากที่ทำให้พระศาสนาเสื่อมหายไป ดุจเรือจะจมก็เพราะต้นหน กัสสปะ การเสื่อมไปของพระสังฆธรรม ย่อมไม่มีอย่างนี้แล”

“ดูก่อนกัสสปะ ธรรมฝ่ายต่ำ 5 ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลอะเลือน เสื่อมสูญแห่งพระสังฆธรรม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

1. ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา
2. ไม่เคารพยำเกรงพระธรรม
3. ไม่เคารพยำเกรงพระสงฆ์
4. ไม่เคารพยำเกรงในการศึกษา
5. ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ

“ดูก่อนกัสสปะ ธรรม 5 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญแห่งพระสังฆธรรม (คือศาสนา) คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

1. ยังเคารพยำเกรงในพระศาสดา
2. ยังเคารพยำเกรงในพระธรรม
3. ยังเคารพยำเกรงในพระสงฆ์
4. ยังเคารพยำเกรงในการศึกษา
5. ยังเคารพยำเกรงในสมาธิ

ธรรม 5 ประการนี้แล เป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญ แห่งพระสังฆธรรม (คือศาสนา)

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในการปรารภนามของพระเถระ 4 รูป ประกอบความรู้เรื่องความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก คือ พระอาณนท์ พระอุบาลี พระโสณกุฎทิณณะ และพระมหากัสสปะนั้น ทำให้มีความเกี่ยวโยงไปถึงพระพุทธองค์ พระสารีบุตร และพระจุนทะ ดังนี้คือ

พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ร่ายกรองพระธรรมวินัย

สมัยนิครนถนาฎบุตร ผู้เป็นอาจารย์เจ้าลัทธิสำคัญคนหนึ่งสิ้นชีพ สวากเกิดแตกกัน พระจุณทะเถระเป็นผู้น้องชายพระสารีบุตร เกรงเหตุการณ์เช่นนั้นจะเกิดแก่พระพุทธศาสนา จึงเข้าไปหาพระอาณนท์เล่าความให้ฟัง พระอาณนท์จึงชวนไปเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อกราบทูลแล้วพระองค์ได้ตรัสตอบด้วยข้อความเป็นอันมาก แต่มีอยู่ข้อหนึ่งที่สำคัญยิ่ง (ปาสาทิกสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11 หน้า 128 ถึงหน้า 156) คือ ในหน้า 139 พระผู้มีพระภาคตรัสบอกพระจุณทะ แนะนำให้รวบรวมธรรมภาสิตของพระองค์ และทำสังคายนา คือ จัดระเบียบทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งมั่นยังยืนสืบไป

พระพุทธภาสิตที่แนะนำให้รวบรวมพุทธวจนะ ร่ายกรอง จัดระเบียบหมวดหมู่นี้ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการแนะนำ เพื่อให้เกิดพระไตรปิฎกดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

2.5 พระสารีบุตรแนะนำให้ร่ายกรองพระธรรมวินัย

พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธองค์คู่กับพระโมคคัลลานะ ท่านได้แสดงความปรารถนาที่ขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัย ซึ่งปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ มหาวิงค์ วินัยปิฎกเล่ม 1 (1/8/15) เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่นและดำรงอยู่สืบกาลนาน พระพุทธองค์ก็ทรงรับหลักการ แต่ทรงมีข้อแม้ว่า ให้ถึงกาลเสียก่อน ให้มีพระมาก ลาภสักการะมาก มีอาสวัญฐานีธรรมปรากฏในหมู่สงฆ์เสียก่อนแล้วจะทรงบัญญัติพระวินัย

อนึ่ง มีข้อความในสังคีตสูตร ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค (11/221-163/222-287) และข้อความในทสุตตรสูตร (11/364/475/288-343) ได้แสดงถึงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมเป็นหมวดเป็นหมู่โดยพระสารีบุตร ซึ่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงสดับแล้วทรงประทานสาธุการ ทรงให้ชื่อว่า **สังคีตปริยาย-แนวทางแห่งการรวบรวมพระธรรมวินัย** แม้ข้อความในทสุตตรสูตรก็เช่นกัน แสดงแนวการรวบรวมธรรมเป็นหมวดหมู่ เป็นแม่บทของคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ในกาลต่อมา คือเริ่มด้วยธรรมหมวด 1-10

ที่แสดงมานี้ แสดงถึงความเป็นห่วงใยและความปรารถนาดีของพระสารีบุตรเถระ ที่ประสงค์จะให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนาของพระบรมศาสดา ดำรงอยู่นาน ๆ เป็นประโยชน์ และให้ความสุขแก่ชนส่วนใหญ่ทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งมวล

2.6 พระจุนทเถระผู้ปรารถนาดี

พระจุนทเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีความปรารถนาดีต่อวงการพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ข้อความในสามคามสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (14/51/49) แสดงว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อนิครนถนาภบุตรสิ้นบุญไปใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา พระจุนทได้เห็นความแตกแยก ความขัดแย้ง และระส่ำระสายในหมู่สาวกของนิครนถนาภบุตรที่ขัดแย้งกันในคำสอนของศาสดาของตนเอง จึงได้เข้าไปเล่าเหตุการณ์ให้พระอานนท์ฟัง แสดงความเป็นห่วงความมั่นคงแห่งพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ พระอานนท์ฟังเรื่องแล้ว เห็นด้วย จึงได้พาไปเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องให้ทรงทราบ และแสดงความเป็นห่วงว่า ขอการทะเลาะวิวาทอย่างนั้นอย่าเกิดมีในหมู่พระสาวกของพวกเราเพราะไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า มีการขัดแย้งในธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วแสดงให้ฟังหรือไม่ เช่น ในหลักธรรมเกี่ยวกับสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรค 8

พระอานนท์ก็ทูลว่าไม่มี แล้วจึงทรงแนะว่า สาเหตุแห่งการวิวาทมี 6 อย่าง

1) โกรธ	-	ผูกโกรธ
2) ดูถูกผู้อื่น	-	ตีเสมอ
3) อิจฉา	-	ตระหนี่
4) โอ้อวด	-	เจ้ามายา
5) ปรารถنالามก	-	เห็นผิด
6) ถือแต่ความเห็นของตนอย่างแน่น	-	ไม่สละคืน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมไม่เคารพในพระรัตนตรัย ไม่เคารพในการศึกษา ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท ก่ออธิกรณ์ทั้ง 4 ขึ้น จะระงับได้ก็โดยวิธีการ 7 อย่างที่เรียกว่า วิธีระงับอธิกรณ์คือ

1. ระงับต่อหน้า	5. เอาเสียงข้างมาก
2. ให้สติ	6. ลงโทษคนกลับกลอก
3. ให้แก่คนบ้า	7. แบบประนีประนอม
4. ปรับตามรับสารภาพ	

แล้วทรงแสดงหลักที่จะทำให้สามัคคีกัน 6 ประการ (สาราณียธรรม) คือ

- 1) ทำอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็ทำด้วยเมตตา
- 2) พูดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็พูดด้วยเมตตา
- 3) คิดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็คิดด้วยเมตตา
- 4) มีลาภอะไรเกิดขึ้นก็แบ่งปัน ไม่บริโภคนคนเดียว
- 5) มีศีลและระเบียบเสมอ
- 6) มีทักขณธรรมเห็นเสมอ

นี่คือความหวังดีของพระจุนทะ จนทำให้พระพุทธองค์แสดงแนวทางแห่งการระงับความขัดแย้ง และให้เกิดสามัคคีไว้

บทที่ 3

การสังคายนาเป็นเหตุ ให้เกิดพระไตรปิฎก

เนื้อหาบทที่ 3

การสังคายนาเป็นเหตุให้เกิดพระไตรปิฎก

3.1 ปัญหาเรื่องการนับครั้งในการทำสังคายนา

แม้ในช่วงแรกจะมีพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย แต่ยังไม่มีการรื้อยกรองพระธรรมวินัย และมีหลักฐานว่าคำว่า “พระไตรปิฎก” เกิดขึ้นในภายหลัง ในบทนี้จะชี้ให้เห็นถึงสาเหตุเหล่านี้ รวมถึงประวัติการสังคายนาในยุคต่าง ๆ โดยสังเขป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจกระบวนการในการสังคายนาพระไตรปิฎก และสาเหตุที่ทำให้เกิดการสังคายนาขึ้น
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจการสังคายนาในยุคต่าง ๆ ทั้งฝ่ายมหายาน และเถรวาท

บทที่ 3

การสังคายนาเป็นเหตุให้เกิดพระไตรปิฎก

แม้ในตอนต้นจะได้ระบุนามของพระเถระหลายท่าน ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก แต่พระไตรปิฎกก็เกิดขึ้นภายหลังที่ท่านพระเถระทั้งหลายได้ร่วมกันร้อยกรองจัดระเบียบพระพุทธรวจนะแล้ว ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองยังไม่มีการจัดระเบียบหมวดหมู่ ยังไม่มีการจัดเป็นวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก นอกจากมีตัวอย่างการจัดระเบียบวินัยในการสวดปาฏิโมกข์ลำดับสิกขาบททุกกึ่งเดือน ตามพุทธบัญญัติและการจัดระเบียบธรรมะในสังคิยสูตรและทศสูตรที่พระสารีบุตรเสนอไว้ กับตัวอย่างที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แจงวิธีจัดระเบียบพระธรรมแก่พระจุนทเถระและพระอาณนทีในปาสาทิกสูตรและสามคามสูตร ดังได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทานพระพุทโธวาทไว้มากหลายต่างกาลเวลา ต่างสถานที่กัน การที่พระสาวกซึ่งท่องจำกันไว้ได้ และจัดระเบียบหมวดหมู่เป็นปิฎกต่าง ๆ ในเมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พอเทียบได้ดังนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่ากับทรงเป็นเจ้าของสวนผลไม้ เช่น ส้มหรือองุ่น พระเถระผู้จัดระเบียบหมวดหมู่คำสอนเท่ากับเป็นผู้ที่จัดผลไม้เหล่านั้นห่อกระดาษบรรจุลงไม้เป็นประเภท ๆ บางอย่างก็ใช้ผงไม้กันกระเทือนแทนการห่อกระดาษ ปัญหาเรื่องของภาชนะที่ใส่ผลไม้เช่นลังหรือห่อก็เกิดขึ้น คือในชั้นแรก คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น รวมเรียกว่าพระธรรมพระวินัย เช่น ในสมัยเมื่อใกล้จะปรินิพพาน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระอาณนทีว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป” จึงเป็นอันกำหนดลงเป็นหลักฐานได้อย่างหนึ่งว่า ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่มีคำว่าพระไตรปิฎก มีแต่คำว่า ธรรมวินัย คำว่า “**พระไตรปิฎก** หรือ **ติปิฎก**” ในภาษาบาลีนั้นมาเกิดขึ้นภายหลังที่ทำสังคายนาแล้วแต่จะภายหลังสังคายนาครั้งที่เท่าไร จะได้กล่าวต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้คำว่า “**พระไตรปิฎก**” จะเกิดขึ้นในสมัยหลังพุทธปรินิพพานก็ไม่ทำให้สิ่งที่บรรจุอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นคลายความสำคัญลงเลย เพราะคำว่า “พระไตรปิฎก” เป็นเพียงภาชนะ กระดาษหรือลังสำหรับใส่ผลไม้ ส่วนตัวผลไม้หรือนัยหนึ่งพุทธรวจนะ ก็มีมาแล้วในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระศาสนา

การสวดปาฏิโมกข์ต่างจากการสังคายนาอย่างไร ?

การสวดปาฏิโมกข์ คือการ “ว่าปากเปล่า” หรือการสวดข้อบัญญัติทางพระวินัย 150 ข้อในเบื้องต้น และ 227 ข้อในกาลต่อมาทุก ๆ กึ่งเดือนหรือ 15 วัน เป็นข้อบัญญัติทางพระวินัยที่ให้พระภิกษุทั้งหลายต้องลงฟังการกล่าวทบทวนข้อบัญญัติทางพระวินัยนี้ทุก 15 วัน ถ้าขาดโดยไม่มีเหตุสมควรต้องปรับอาบัติ การสวดปาฏิโมกข์นี้เป็นตัวอย่างอันหนึ่งของการบังคับให้ท่องจำ ซึ่งเป็นข้อบัญญัติทางพระวินัย แต่ไม่ใช่ทุกท่านสวดพร้อมกัน คงมีผู้สวดรูปเดียว รูปที่เหลือคอยตั้งใจฟังและช่วยทักท้วงเมื่อผิด

ส่วนการสังคายนานั้น แปลตามรูปศัพท์ว่า ร้อยกรอง คือประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวจนะ แล้วรับทราบทั่วกันในที่ประชุมนั้นว่าตกลงกันอย่างไร แล้วก็มีการท่องจำนำสืบต่อ ๆ มา ในชั้นเดิมการสังคายนาปรารภเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา จึงจัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวจนะไว้ ในครั้งต่อ ๆ มาปรากฏมีการถือผิด ตีความหมายผิด ก็มีการชำระวินัยข้อที่ถือผิด ตีความหมายผิดนั้น ชี้ขาดว่าที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนา โดยการทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้าง จัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง ในชั้นหลัง ๆ เพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทานข้อผิดในใบลาน ก็เรียกกันว่า “สังคายนา” ไม่จำเป็นต้องมีเหตุการณ์ถือผิด เข้าใจผิดเกิดขึ้น แต่ความจริง เมื่อพิจารณารูปศัพท์แล้ว การสังคายนา ก็เท่ากับการจัดระเบียบ การปิดกวาดให้สะอาด ทำขึ้นครั้งหนึ่งก็มีประโยชน์ครั้งหนึ่ง เหมือนการทำความสะดวก การจัดระเบียบที่อยู่อาศัย

การสังคายนาจึงต่างจากการสวดปาฏิโมกข์ ในสาระสำคัญที่ว่า การสวดปาฏิโมกข์ เป็นการทบทวนความจำของที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เกี่ยวกับข้อปฏิบัติทางพระวินัย ส่วนการสังคายนาไม่มีกำหนดว่าต้องทำเมื่อไร โดยปกติเมื่อรู้สึกว่าการจัดระเบียบชำระข้อถือผิดเข้าใจผิดได้แล้ว ก็ลงมือทำตามโอกาสอันสมควร แม้เมื่อรู้สึกว่าการถือผิดเข้าใจผิด แต่เห็นสมควรตรวจสอบชำระพระไตรปิฎก แก่ตัวอักษร หรือข้อความที่วิปาสคาลัยเคลื่อน ก็ถือกันว่าเป็นการสังคายนา ดังจะกล่าวต่อไป

3.1 ปัญหาเรื่องการนับครั้งในการทำสังคายนา

ในปัจจุบันประเทศพม่าถือว่า ตั้งแต่เริ่มแรกมาการทำสังคายนารวม 6 ครั้ง โดยเฉพาะครั้งที่ 6 พม่าจัดทำเป็นการใหญ่ ในโอกาสใกล้เคียงกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ แล้วฉลองพร้อมกันทีเดียวทั้งการสังคายนาครั้งที่ 6 และงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ แต่ตามหลักฐานของพระเถระฝ่ายไทยผู้รจนานหนังสือเรื่องสังคีตยวงศ์หรือประวัติศาสตร์การสังคายนา กล่าวว่า สังคายนามี 9 ครั้ง รวมทั้งครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกระทำในรัชสมัยของพระองค์ คือการสอบทานแก้ไขพระไตรปิฎก แล้วจารึกลงในใบลานเป็นหลักฐาน

โดยเหตุที่ความรู้เรื่องการสังคายนา ย่อมเป็นเรื่องสำคัญในความรู้เรื่องความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก เพราะฉะนั้นจะได้รวบรวมมติของประเทศต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำสังคายนา และปัญหาเรื่องการนับครั้งมารวมเป็นหลักฐานไว้ในที่นี้ รวมเป็น 6 หัวข้อ คือ

1. การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักทั่วไป
2. การนับครั้งสังคายนาของลังกา
3. การนับครั้งสังคายนาของพม่า
4. การนับครั้งสังคายนาของไทย
5. การสังคายนาของฝ่ายมหายาน
6. การสังคายนาของนิกายสัพพัตถิกวาท

ในการรวบรวมเรื่องนี้ ผู้เขียนได้อาศัยหลักฐานจากวินัยปิฎกเล่มที่ 7 พร้อมทั้งอรรถกถาจากหนังสือมหาวงศ์, สังคีตยวงศ์ และบทความของท่าน B. Jinananda ในหนังสือ 2500 Years of Buddhism ซึ่งพิมพ์ในโอกาสฉลอง 25 พุทธศตวรรษในอินเดียและหนังสืออื่น ๆ

3.1.1 การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักทั่วไป

การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักทั่วไปคือ สังคายนาครั้งที่ 1-3 ซึ่งทำในอินเดีย เป็นของฝ่ายเถรวาท กับอีกครั้งหนึ่งในอินเดียภาคเหนือ ซึ่งพระเจ้ากนิษกะทรงอุปถัมภ์ เป็นสังคายนาผสมรวมเป็น 4 ครั้ง แต่ฝ่ายเถรวาทมิได้รับรู้ในการสังคายนาครั้งที่ 4 นั้น เพราะการสืบสายศาสนาแยกกันคนละทาง ตลอดจนภาษาที่รองรับคัมภีร์ทางศาสนาก็ใช้ต่างกัน คือของเถรวาทหรือศาสนาพุทธแบบที่ไทย พม่า ลังกา เขมร ลาวนับถือ ใช้ภาษาบาลี ส่วนของฝ่ายมหายานหรือศาสนาพุทธแบบที่ญี่ปุ่น จีน ทิเบต ญวน และเกาหลีนับถือ ใช้ภาษาสันสกฤต ในสมัยที่ตำราภาษาสันสกฤตสาบสูญก็มีเฉพาะคัมภีร์ที่แปลเป็นภาษาจีนและภาษาทิเบตเป็นหลัก แล้วมีผู้แปลสู่ภาษาอื่น ๆ เช่น ญี่ปุ่นอีกต่อหนึ่ง

1) สังคายนาครั้งที่ 1

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานผ่านไป 7 วัน พระมหากัสสปเถระ พร้อมด้วยบริวารประมาณ 500 รูป ได้ทราบจากปริพาชกท่านหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 7 วันแล้ว ขณะที่ท่านและบริวารพักอยู่ ณ เมืองปาวา ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ทราบข่าวต่างก็แสดงตัวออกมาแตกต่างกัน คือ

ท่านที่เป็นพระอริยบุคคล มีสติดอกกันด้วยคิดว่า สังฆาทิฏฐิทั้งหลายไม่เที่ยง คนจะได้สิ่งที่เที่ยงจากสังฆาทิฏฐิทั้งหลายแต่ที่ไหน ฝ่ายท่านที่ยังมีราคะ โทสะ โมหะ อยู่ได้แสดงความเศร้าโศก วิปโยคอย่างหนักว่า

“พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตเสด็จปรินิพพานเร็วนัก จักขุแห่งโลกหายไปจากโลกเร็วนัก”

ขณะที่พระอริยบุคคลทั้งหลายได้แสดงความจริงแห่งสังฆา เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นยอมรับตามพระพุทธดำรัสความว่า

“ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกรำไรไปเลย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้มิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความเว้น ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์และสังฆาทิฏฐิทั้งหลายที่รักที่ชอบใจ ทั้งปวง ย่อมไม่อาจจะหาสิ่งที่เที่ยงจากสังฆาทิฏฐิทั้งหลาย สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ต้องมีความแตกสลายไปเป็นธรรมดา การที่เราจะปราณาวา ขอสิ่งนั้นอย่าสลายเลย ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้”

ท่านสุภัททวุฒบรพชิตกลับกล่าวปลอบโยนด้วยเหตุผลที่ต่างกันว่า “พวกเราพ้นจากมหาสมณะนั้นด้วยดีแล้ว เพราะเมื่อก่อนได้เบียดเบียนเรา ด้วยการดักเตือนว่า นี่ควร นี่ไม่ควร สำหรับพวกเราทั้งหลาย บัดนี้ พวกเราสบายแล้ว พวกเราต้องการทำอะไรก็ทำสิ่งนั้น ไม่ต้องการทำอะไรก็ไม่ทำสิ่งนั้น”

คำพูดของท่านสุภัททวุฒบรพชิต ถือว่าเป็นการกล่าวจ้วงจาบขาดความเคารพต่อพระธรรมวินัยทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นพุทธสาวก เสมือนผู้แสดงตนเป็นขอบต่อพระศาสนา แต่เนื่องจากเป็นเวลาที่ใกล้การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พระมหากัสสปะจึงไม่ได้กล่าวอะไรในขณะนั้น

หลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปะจึงนำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมสงฆ์ พร้อมเสนอให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยโดยให้เหตุผลว่า ถ้าปล่อยให้นานไป

“สิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัยจักเจริญ สิ่งที่เป็นธรรม เป็นวินัยจะเสื่อมถอย พวกอธรรมวาที อวินัยวาทีได้พวกแล้วจักเจริญ ฝ่ายธรรมวาที วินัยวาทีจะเสื่อมถอย”

นอกจากนี้ พระมหากัสสปเถระยังมีเหตุผลส่วนตัวของท่านที่จะต้องพิทักษ์ศาสนาธรรม อันเป็นตัวแทนของพระศาสดาไว้ คือท่านได้รับยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่ามีธรรมเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ และทรงเปลี่ยนผ้าสังฆาฏิของพระองค์กับท่านอื่นเปรียบเสมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเปลื้องเกราะมอบให้เชษฐโอรส เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพระราชโอรสจะเป็นผู้รับผิดชอบราชการแผ่นดินต่อไป หลังจากพระองค์สวรรคตไปแล้ว ฐานะที่ทรงยกย่องพระมหากัสสปเถระทั้ง 2 นี้ ไม่เคยยกย่องพระสาวกรูปอื่นเลย

ในที่สุดมติที่ประชุมของเถระทั้งหลายในคราวนั้น กำหนดให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยใช้การกสงฆ์ 500 รูป เป็นพระอรหันต์ล้วน ๆ เพื่อประกอบกันเป็นพระสังคีติกาจารย์และกำหนดให้ทำสังคายนาที่สัตตบรรณคูหา ข้างเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ เมื่อพระมหากัสสปเถระเลือกพระอรหันต์ทั้งหลายอยู่นั้น เลือกไปได้ครบ 499 รูป ก็เกิดปัญหาคือสังคายนาครั้งนี้จะขาดพระอรหันต์ที่ไม่ได้ เพราะท่านทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก แต่ถ้าจะเลือกท่านเข้าร่วมด้วย ก็ผิดมติที่ประชุม เพราะท่านยังเป็นพระโสดาบันอยู่ ในที่สุดที่ประชุมจึงเสนอให้พระมหากัสสปเถระเลือกพระอรหันต์เข้าไปด้วย โดยให้เหตุผลว่า

- 1) แม้พระอรหันต์จะเป็นพระเสขบุคคลอยู่ แต่ท่านก็ไม่ลำเอียงด้วยอคติ 4
- 2) พระอรหันต์เป็นเหมือนคลังพระสัทธรรม เพราะได้สดับจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเถระทั้งหลายเป็นอันมาก

พระมหากัสสปเถระจึงเลือกพระอรหันต์เถระเข้าร่วมในการสังคายนา และประกาศด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาให้พระสงฆ์ทั้งปวงยอมรับญัตติ 3 ประการ คือ

1. ยอมรับให้พระเถระจำนวน 500 รูป คัดเลือกตามมติสงฆ์ เป็นพระสังคีติกาจารย์ มีหน้าที่ในการสังคายนาพระธรรมวินัย
2. ใช้สัตตบรรณคูหา ข้างเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ เป็นที่ทำสังคายนา
3. ห้ามพระอื่นนอกจากพระสังคีติกาจารย์ เข้าจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสะดวกแก่การบิณฑบาต และป้องกันผู้ไม่หวังดีทำอันตรายแก่การสังคายนา

เมื่อพระสงฆ์ทั้งปวงลงมติยอมรับเป็นเอกฉันท์แล้ว พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายก็เดินทางเข้ากรุงราชคฤห์ ขอพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องการซ่อมวิหาร 18 ตำบล สร้างสถานที่ทำสังคายนา ทรงรับภาระเกี่ยวกับด้านราชอาณาจักรทุกประการ พระอรหันต์ได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหันต์ก่อนการทำสังคายนา จึงเป็นอันว่าการทำ

สังคายนาในคราวนั้นทำโดยพระอรหันต์ล้วนทั้ง 500 องค์ โดยเริ่มลงมือทำหลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ 3 เดือน พระมหากัสสปเถระทำหน้าที่วิสันหาพระวินัยและพระธรรมตามลำดับ โดยที่ประชุมกำหนดให้สังคายนาพระวินัยก่อน เพราะถือว่าพระวินัยเป็นรากแก้วของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยดำรงอยู่ พระพุทธศาสนาย่อมเชื่อว่าดำรงอยู่

ทำสังคายนาได้อย่างไร?

ชั้นแรกพระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอาณนท ได้สวดประกาศสมมติตนเพื่อทำหน้าที่ปจฺฉา-วิสันหาพระวินัยและพระธรรม ตามหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายจากสงฆ์ ต่อแต่นั้นพระมหากัสสปเถระจะสอบถามพระวินัยแต่ละข้อในส่วนที่เกี่ยวกับ วัตถุ นิทาน บุคคล บัญญัติ อนุบัญญัติ อาบัติ อนาบัติ เป็นต้น แห่งสิกขาบทแต่ละบท เมื่อพระอุบาลีตอบไปตามลำดับแล้ว พระสงฆ์ที่ประชุมกันจะสวดพระวินัยข้อนั้น ๆ พร้อมกัน เมื่อตรงกันไม่ผิดพลาดแล้ว สงฆ์รับว่าถูกต้อง จึงถามข้ออื่นต่อไป ทำกันโดยนัยนี้จนจบ พระวินัยปิฎกแบ่งเป็นหมวดใหญ่ได้ 5 หมวด คือ อาทิกกรรม ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และบริวาร ปัจจุบันพิมพ์ออกมาเป็นหนังสือขนาดใหญ่ถึง 8 เล่ม เรียกเป็นหัวใจพระวินัยว่า **อา. ปา. ม. จ. ป.**

ในด้านพระสูตร ท่านเริ่มสังคายนาพระสูตรขนาดยาวก่อน คือ พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร เป็นต้น สิ่งที่พระมหากัสสปะถาม คือ นิทาน บุคคล เนื้อหาแห่งพระสูตรนั้น ๆ เมื่อพระอาณนทตอบแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงก็สาธยายพระสูตรนั้น ๆ พร้อมกัน จนจบพระสูตรทั้งหมด โดยแบ่งเป็น 5 นิกาย การสังคายนาในคราวนั้นใช้เวลาถึง 7 เดือนจึงสำเร็จ

หลังจากเสร็จการสังคายนาแล้ว พระอาณนทได้แจ้งให้สงฆ์ทราบว่า ก่อนจะปรินิพพาน พระพุทธองค์รับสั่งไว้ว่า

“เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ จะพึงถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ เสียบ้างก็ได้”

แต่พระอาณนทไม่ได้กราบทูลถามว่า สิกขาบทเล็กน้อยนั้นคือสิกขาบทอะไรบ้าง กับสงฆ์ไม่อาจหาข้อยุติได้ว่า สิกขาบทเช่นไรเรียกว่าสิกขาบทเล็กน้อย พระมหากัสสปเถระจึงเสนอเป็นญัตติในที่ประชุมว่าด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาความว่า

- สิกขาบทบางอย่างที่เกี่ยวกับชาวบ้าน ชาวบ้านย่อมทราบว่าอะไรควรหรือไม่ควร สำหรับสมณศากยบุตรทั้งหลาย

- หากจะถอนสิกขาบทบางข้อ ชาวบ้านจะดำหนิว่า พวกเราศึกษาและปฏิบัติตามสิกขาบททั้งหลายในขณะที่พระศาสดายังดำรงพระชนม์อยู่เท่านั้นพอพระศาสดานิพพานก็ไม่ใส่ใจที่จะปฏิบัติ
- ขอให้สงฆ์ทั้งปวงอย่าเพิกถอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาตามสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น

สงฆ์ดำหนิพระอานนทเถระ

นอกจากนั้น ที่ประชุมสงฆ์ยังได้มีมติดำหนิการกระทำของพระอานนท์ 5 อย่างว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดี ซึ่งใช้คำบาลีว่า “**ทุกกฏ**” แปลว่า **อาบัติทุกกฏ** แต่การกำหนดอาบัติเป็นพุทธอาณัติ คนอื่นไม่อาจที่จะบัญญัติอาบัติได้ ความหมายของคำนี้ จึงควรเป็นเพียงดำหนิว่า ทำไม่ดีเท่านั้น ข้อที่สงฆ์ดำหนิพระอานนท์ 5 ประการนั้น คือ

1. ไม่กราบทูลถามว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่รับสั่งนั้นคือสิกขาบทอะไร ? พระเถระแก้ว่า ที่ไม่กราบทูลถาม เพราะกำลังเศร้าโศกเนื่องจากพระพุทธองค์กำลังจะปรินิพพานจึงระลึกไม่ได้
2. เวลาพระเถระเย็บผ้าของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ใช้เท้าหนีบผ้าอีกด้านหนึ่ง อันเป็นการขาดความเคารพต่อพระพุทธองค์ ข้อนี้พระเถระแก้ว่า ที่ต้องทำเช่นนั้น เพราะไม่มีใครช่วยจับเวลาเย็บผ้า หาได้ทำด้วยขาดความเคารพไม่
3. พระอานนท์ปล่อยให้สตรีถวายบังคมพระพุทธสรีระ พวกเธอร้องไห้จนน้ำตาถูกพระพุทธสรีระ ข้อนี้พระเถระแก้ว่า ท่านเห็นว่าสตรีไม่ควรอยู่ข้างนอกในเวลากลางคืน จึงจัดให้พวกเธอได้เข้าไปถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อน จะได้กลับสู่ที่อยู่ของตนในเวลาที่ยังไม่ค่ำมืด
4. พระอานนท์ไม่กราบทูลอาราธนาให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกับ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงทำนิมิตโอภาสถึง 16 ครั้ง พระเถระแก้ว่า ที่ไม่กราบทูลอาราธนาเพราะไม่ทราบ เนื่องจากถูกมารดลใจ
5. พระอานนท์ชวนชายให้สตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระเถระแก้ว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉาได้ประทับประคอง เลี้ยงดูพระผู้มีพระภาคเจ้ามาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

การกระทำทั้งหมดนี้ท่านไม่เห็นด้วยว่าเป็นความผิดอะไร แต่เมื่อสงฆ์เห็นว่า เป็นการกระทำไม่ดี ท่านยินดียอมรับและถ่ายทอดนั้น การกระทำของพระสังคิติกายจารย์ นอกจากเป็นการเน้นให้เห็นว่า การทำบางอย่างถึงแม้ว่าจะทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ แต่เมื่อ ความรู้สึกส่วนใหญ่ท่านตำหนิ การจะดีร้อยก็ดีขึ้นนั้นเป็นการไร้ประโยชน์ การยอมรับนับถือ มติส่วนใหญ่ในบางกรณี เพื่อยุติปัญหาและสร้างแบบแผนที่ดีงาม เป็นสิ่งที่ควรกระทำ

ความเห็นแย้งจากพระปุราณะ

หลังจากการสังคายนาผ่านไปได้ไม่นาน พระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า ปุราณะ พร้อมด้วย บริวารประมาณ 500 พานักจำพรรษาอยู่ที่ทักขิณาคิริชนบท ในคราวทำสังคายนา เมื่อทราบ ว่าสังคายนาทำเสร็จแล้ว ท่านและบริวารจึงได้เข้าสู่กรุงราชคฤห์ พระสังคิติกายจารย์ได้เข้าไป แจ้งให้ท่านทราบว่าพระสงฆ์ได้ทำการสังคายนาจนแล้ว ขอให้ท่านยอมรับด้วย พระปุราณะ กลับกล่าวว่า

“ท่านทั้งหลาย พระเถระทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยกันเรียบร้อยก็ดีแล้ว แต่ผมได้ฟังได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธองค์ว่าอย่างไร จักถือปฏิบัติตามนั้น”

เมื่อได้ชี้แจงกันพอสมควรแล้ว ปรากฏว่าพระปุราณะมีความเห็นตรงกับพระสังคิติกายจารย์ส่วนมาก แต่มีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องวัตถุ 8 ประการ ซึ่งเป็นพุทธานุญาตพิเศษที่ ทรงอนุญาตให้พระทำได้ในคราวเกิดทุกข์ภัย แต่เมื่อภัยเหล่านั้นระงับ ก็ทรงบัญญัติห้ามมิ ให้กระทำอีก เรื่องทั้ง 8 นั้น คือ

1. อันโตะฐฐะ	เก็บของที่เป็นยาวกาลิกคืออาหารไว้ในที่อยู่ของตน
2. อันโตปิกกะ	ให้มีการหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตน
3. สามปิกกะ	พระลงมือหุงต้มด้วยตนเอง
4. อุกคหิตะ	คือการหยิบของเคี้ยวของฉันที่ยังไม่ได้ประเคน
5. ตโตนีเหตะ	ของที่นำมาจากที่นิมนต์ ซึ่งเป็นพวกอาหาร
6. ปุเรภัตตะ	การฉันของก่อนเวลาภัตตาหาร กรณีที่รับนิมนต์ไว้ในที่อื่น แต่ฉันอาหารอื่นก่อนอาหารที่ตนจะต้องฉันในที่นิมนต์
7. วณฺฐฐะ	ของที่เกิดและตกอยู่ในป่า ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ
8. โปกขรฺฐฐะ	ของที่เกิดอยู่ในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัว

วัตถุทั้ง 8 นี้เป็นพุทธานุญาตพิเศษในคราวพุทฺธิกขภัย 2 คราว คือ ที่เมืองเวสาลี และเมืองราชคฤห์ แต่เมื่อพุทฺธิกขภัยหายไปแล้ว ทรงห้ามมิให้พระภิกษุกระทำ พระปฺราณะ และพวกของท่านคงจะได้ทราบเฉพาะเวลาที่ทรงอนุญาต จึงทรงจำไว้อย่างนั้น เนื่องจากการ อยู่กระจัดกระจายกัน การติดต่อบอกกล่าวกันบางเรื่องทำไม่ได้ จะถือว่าท่านดื้อรั้นเกินไปก็ ไม่ถนัดนัก เพราะท่านถือตามที่ได้สดับมาจากพุทธสำนักเหมือนกัน เมื่อฝ่ายพระสังคีติกาจารย์ ชี้แจงให้ท่านฟัง ท่านกลับมีความเห็นว่า

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ ไม่สมควรที่จะบัญญัติห้ามแล้ว อนุญาต อนุญาตแล้วกลับบัญญัติห้ามมิใช่หรือ”

“เพราะพระองค์ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง จึงทรงรู้ว่ากาลใดควรห้าม กาลใดควรอนุญาต”

พระมหากัสสปเถระกล่าว และได้กล่าวเน้นให้พระปฺราณะทราบว่า มติของที่ประชุม ได้ตกลงกันว่า

“จักไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทฺธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว จักสมาทานศึกษาสำเนียงในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้”

พระปฺราณะยืนยันว่าท่านจักปฏิบัติตามมติของท่านที่ได้สดับฟังมา หลักฐานฝ่าย มหายานบอกว่า พระปฺราณะไม่ยอมรับเรื่องวัตถุ 8 ประการนี้ แล้วนำพวกของตนไปจัดการ สังคายนาขึ้นอีกต่างหากซึ่งแน่นอนว่า วัตถุ 8 ประการนี้ ซึ่งตามพระวินัยห้ามมิให้ทำและปรับ อาบัติปาจิตตีย์บ้าง ทุกกฐบ้างนั้น ฝ่ายพระปฺราณะถือว่ากระทำได้

เป็นอันว่าความแตกแยกในปฏิบัติ คือ ความเสียแห่งสี่สามัญญตา ได้เกิดขึ้นใน พระพุทฺธศาสนาหลังจากพุทธปรินิพพานผ่านไปเพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น ความไม่เสมอกันใน ด้านการปฏิบัติอย่างน้อยได้แตกแยกออกเป็น 2 ฝ่าย

- ฝ่ายที่ยอมรับนับถือมติของพระสังคีติกาจารย์ ในคราวปฐมสังคายนา
- ฝ่ายที่สนับสนุนคล้อยตามมติของพระปฺราณะกับพวก อย่างน้อยฝ่ายนี้ต้องมี ไม่ต่ำกว่า 500 รูป ซึ่งในที่สุดฝ่ายพระปฺราณะต้องได้พวกเพิ่มขึ้น

งานเด่น ๆ หลังจากปฐมสังคายนาที่ท่านนำมาลงไว้ในพระไตรปิฎก คือ

1. การลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนฺนเถระ ซึ่งพระอานนท์ได้กระทำไปตามพระพุทธานุญาต หลังจากทราบพรหมทัณฑ์แล้ว พระฉนฺนเถระถึงกับเป็นลมและได้กลับความประพฤติ บำเพ็ญเพียร บรรลุอรหัตในระยะเวลาไม่นานนัก พรหมทัณฑ์สำหรับท่านจึงไม่ทันได้ลง
2. พระอานนท์ได้แสดงให้เห็นพระเจ้าอุเทนทรงทราบว่า จีวรที่ถวายแก่พระผินหนึ่งสามารถอำนวยความสะดวกไปตามลำดับ คือ ท่านผู้ใดจีวรใหม่ให้แก่ท่านที่มีจีวรเก่า ผู้ที่มีจีวรเก่าให้แก่ท่านที่มีจีวรเก่ากว่า จากนั้นใช้เป็นผ้าปูนอน เพดาน ผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดพื้น ขยับกับดินฉาบฝาในที่สุด พระเจ้าอุเทนทรงสดับแล้วเห็นว่า ผ้าที่ถวายแก่พระผินนั้นมีประโยชน์มาก จึงได้ถวายผ้าแก่พระอานนท์ถึง 1,000 ผืน พระเถระได้นำผ้าเหล่านั้นไปแจกแก่ภิกษุในวิหารต่าง ๆ จนหมด

ความแตกแยกในด้านศีลสามัญญตา คงมีต่อมาและเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะฝ่ายที่ถือตามพระปุราณะ เมื่อไม่ยอมรับมติของพระสังคิติกายจารย์ที่ไม่ได้ถอนสิกขาบทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว การเพิกถอนสิกขาบทที่เห็นว่าเล็กน้อย ตามความเข้าใจของพวกท่านก็ติดตามมา แต่ไม่มีอะไรรุนแรงจนถึงต้องทำสังคายนา

การลงพรหมทัณฑ์พระฉนฺนะ

ในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 นอกจากร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่แล้ว ยังได้กระทำสิ่งอันเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่งคือ การลงพรหมทัณฑ์พระฉนฺนะ ซึ่งเคยเป็นสารถิของพระพุทธองค์ในวันเสด็จออกผนวช ซึ่งขณะนั้นท่านยังมิได้บรรลุพระอรหัตต์ มีความเย่อหยิ่งจองหองลำพองใจ แม้พระพุทธองค์จะตักเตือนอย่างไรก็ไม่ยอมฟัง ยิ่งกว่านั้นยังได้กล่าวติเตียนเหยียดหยามดูถูกภิกษุรูปอื่นอีก เพราะถือว่าตนเองอยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ พระอานนท์ได้แจ้งข้อที่ควรปฏิบัติแก่พระฉนฺนะต่อคณะสงฆ์ ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งไว้ คือ ให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนฺนะ (ฉนฺนสฺส อานนฺท ภิกขุโน มมจฺเจเนน พรหมมฺทณฺโท ทาทพฺโพ) คือประกาศห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวตักเตือนพระฉนฺนะ ห้ามมิให้คบค้าสมาคมด้วย เมื่อพระฉนฺนะทราบว่าคณะสงฆ์จะลงพรหมทัณฑ์แก่ตนเช่นนั้น ก็เกิดความเสียใจ เกิดความสำนึกตัว เป็นผู้มีมีความขวนขวายน้อย กลับประพฤติเป็นคนดี จนได้บรรลุพระอรหัตต์

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ 1

ปฐมสังคายนา	:	หลังจากพุทธปรินิพพาน 3 เดือน
ประธานสงฆ์	:	พระมหากัสสปเถระ มีพระอุบาลีเป็นผู้เรียบเรียงสวดพระวินัย พระอาณนทเป็นผู้เรียบเรียงสวดพระสูตร
ผู้เข้าร่วมประชุมสังคายนา	:	พระอรหันตชีณาสพจำนวน 500 องค์
องค์อุปถัมภ์	:	พระเจ้าอชาตศัตรู
เหตุปรารภในการทำสังคายนา	:	พระสุภัททะกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย
สถานที่ประชุมทำสังคายนา	:	ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์
ระยะเวลาในการประชุม	:	กระทำอยู่ 7 เดือนจึงสำเร็จ

ผลที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1

1. ได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
2. การปฏิบัติของพระอาณนทและการลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะเป็นตัวอย่างที่ดี
ชี้ถึงหลักประชาธิปไตยและธรรมาธิปไตยอย่างแจ่มชัด
3. ทำให้คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ดำรงมั่นและได้ตกทอดมาถึงพวกเราทุกวันนี้
4. แสดงถึงความสามัคคีของพระภิกษุสงฆ์ที่ได้พร้อมกันทำสังคายนา เป็น
แบบอย่างที่ดีจนได้ถือเป็นตัวอย่างในการทำสังคายนาในกาลต่อมา
5. เป็นการยอมรับมติของพระมหากัสสปเถระให้คงเถรวาทไว้

2) สังคายนาครั้งที่ 2 ความวิบัติแห่งสี่สามัญญตา

หลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 100 ปี พระภิกษุที่อยู่จำพรรษาในเมืองเวสาลี ได้ประพฤติดิฉินัย 10 ประการ เรียกว่า วัฏฏ 10 ประการ คือ

1. ภิกษุจะเก็บเกลือไว้ในแขนแล้วนำไปฉันปนกับอาหารได้ (สิงคโลกปป)

2. ภิกษุจะฉันอาหารหลังจากตะวันบ่ายผ่านไปเพียง 2 องค์ก็ได้ (ทวงคุลกบป)
3. ภิกษุฉันภัตตาหารในวัดเสร็จแล้ว ห้ามภัตแล้วเข้าไปสู่บ้าน จะฉันอาหารที่ไม่เป็นเดน และไม่ได้ทำวินัยกรรมตามพระวินัยได้ (คามนุตรกบป)
4. ในอาวาสเดียวมีสีมาใหญ่ ภิกษุจะแยกกันทำอุโบสถได้ (อาวาสกบป)
5. ในเวลาทำอุโบสถ แม้ว่าพระจะเข้าประชุมยังไม่พร้อมกัน จะทำอุโบสถไปก่อนได้ โดยให้ผู้มาทีหลังขออนุมัติเอาเองได้ (อนุมตีกบป)
6. การประพฤติกการปฏิบัติตามพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ไม่ว่าจะผิดหรือถูกพระวินัยก็ตาม ย่อมเป็นการกระทำที่สมควรเสมอ (อาจิณณกบป)
7. นมสัสมที่แปรมาจากนมสดแต่ยังไม่กลายเป็นทมิฬ ภิกษุฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ห้ามภัตแล้ว จะฉันนมนั้นทั้งที่ยังไม่ได้ทำวินัยกรรมหรือทำให้เป็นเดนตามพระวินัยก็ได้ (อมตฤติกบป)
8. สุราที่ทำใหม่ ๆ ยังมีสีแดง เหมือนสีเท่านั้นก็พราบ ยังไม่เป็นสุราเต็มที ภิกษุจะฉันก็ได้ (ชโลคิปปาต)
9. ผ้าปูนั่งคือนีลสีทนะอันไม่มีชาย ภิกษุจะบริโภคน้ำสอยก็ได้ (อทสกะ นีลสีหน)
10. ภิกษุรับและยินดีในทองเงินที่เขาถวายหาเป็นอาบัติไม่ (ชาตรุปรชต)

วัตถุ 10 ประการนี้ ภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลี คงประพฤติมานานแล้ว เพราะเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้าน ชาวบ้านเองไม่มีความรู้สึกว่าเขาเหล่านั้นทำผิดแต่ประการใด จึงมีการถวายทองเงินแก่พระภิกษุ โดยการประเคนให้ท่านรับอย่างวัตถุที่เป็นกับปิยะทั้งหลาย

ต่อมาพระเถระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อพระยสะกากัณทกบุตร ชาวเมืองโกสัมพีได้ไปที่เมืองเวสาลี ได้พบเห็นพระภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีนำถาดทองสำริดเต็มด้วยน้ำ นำมาวางไว้ที่โรงอุโบสถ แล้วประกาศเชิญชวนชาวบ้านบริจาคเงินใส่ลงไปในถาดนั้น โดยบอกว่าพระมีความต้องการด้วยเงินทอง แม้พระยสะเถระจะห้ามปรามไม่ให้มีการถวายเงินทองในทำนองนั้น พระภิกษุวัชชีบุตรก็ไม่เชื่อฟัง ชาวบ้านเองก็คงถวายตามที่เคยปฏิบัติมา พระเถระจึงตำหนิทั้งพระวัชชีบุตรและชาวบ้านที่ถวายเงินทองและรับเงินทองในลักษณะนั้น เมื่อพระภิกษุวัชชีบุตรได้รับเงินทองแล้วนำมาแจกกันตามลำดับพรรษา นำส่วนของพระยสะกากัณทกบุตรมาถวาย ท่านพระเถระไม่ยอมรับและตำหนิอีก

ภิกษุวัชชีบุตรไม่พอใจที่พระเถระไม่ยอมรับและตำหนิ จึงประชุมกันฉวยโอกาสลงปฏิสนธิกรรม คือการลงโทษให้ไปขอขมาคฤหัสถ์ โดยกล่าวว่าพระเถระรุกรานชาวบ้านซึ่งพระเถระก็ยินยอมไปขอขมา โดยนำภิกษุอนุทูตไปเป็นพยานด้วย เมื่อไปถึงสำนักของอุบาสก พระเถระได้ชี้แจงพระวินัยให้ฟัง และบอกให้ชาวบ้านเหล่านั้นทราบว่า การกระทำของภิกษุวัชชีบุตรเป็นความผิด โดยยกเอาพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ความว่า

“พระจันทร์และพระอาทิตย์ไม่ได้ร้อนแรงและรุ่งเรืองด้วยรัศมีเพราะโทษมลทิน 4 ประการ คือ หมอก ควัน ธุลี และอสุรินทราหูกำบังฉันใด ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้จะไม่มีตบะรุ่งเรืองด้วยศีล เพราะโทษมลทิน 4 ประการปิดบังไว้ คือ ตัณหาเมรัย เสพเมถุน ธรรม ยินดีรับเงินและทอง อันเป็นเหมือนภิกษุนั้นยินดีบริโภคซึ่งกามคุณ และยินดีเลี้ยวชีพในทางที่ไม่ชอบธรรม ด้วยเวชกรรม กุลทูลกะ อเนสนา และวิญญูติ พร้อมด้วยกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรม อันไม่มีจริง”

เมื่อพระยสะกัณทกบุตรชี้แจงให้อุบาสก อุบาสิกาเข้าใจแล้ว คนเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใสพระเถระ อาราธนาให้ท่านอยู่จำพรรษา ณ วาลุการาม โดยพวกเขาจะอุปฐากบำรุงและได้อาศัยท่านบำเพ็ญกุศลต่อไป ฝ่ายภิกษุที่เป็นอนุทูตไปกับพระเถระได้กลับมาแจ้งเรื่องทั้งปวงให้ภิกษุวัชชีบุตรทราบ ภิกษุวัชชีบุตรหวังจะใช้พวกมากบีบบังคับพระเถระด้วยการลงอุกเขปนียกรรมแก่ท่าน ได้พากันยกพวกไปล้อมกุฏิของพระเถระ แต่พระเถระทราบล่วงหน้าเสียก่อนจึงได้หลบออกไปจากที่นั้น

พระยสะกัณทกบุตรพิจารณาเห็นว่า เรื่องนี้หากปล่อยไว้เนิ่นนานไป พระธรรมวินัยจะเลื่อมถอยลง พวกอธรรมวาที อวินัยวาทีได้พวกแล้วจักเจริญขึ้น จึงได้ไปที่เมืองปาฐา เมืองอวันตี และทักษิณาบถ แจ้งให้พระที่อยู่ในเมืองนั้น ๆ ทราบ เพื่อจะได้ร่วมกันแก้ไข และได้เรียนให้พระสาณสัมภุตวาสี ซึ่งพำนักอยู่ ณ โอโหคังคบรรพตทราบ และขอการวินิจฉัยจากพระเถระ พระสาณสัมภุตวาสีมีความเห็นเช่นเดียวกับพระยสะกัณทกบุตรทุกประการ

ในที่สุดพระเถระอรหันต์จากเมืองปาฐา 60 รูป จากแคว้นอวันตี และทักษิณาบถ 80 รูป ได้ไปประชุมร่วมกับพระสาณสัมภุตวาสีและยสะกัณทกบุตร ณ โอโหคังคบรรพต มติของที่ประชุมเห็นร่วมกันว่า เรื่องนี้ต้องมีการชำระให้เรียบร้อย โดยตกลงให้ไปอาราธนาพระเรวตเถระซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่เป็นพหูสูต ชำนาญในพระธรรมวินัย ทรงธรรมวินัยมาติกา ฉลาดเฉียบแหลม มีความละเอียดรอบคอบ รังเกียจบาป ไคร่ต่อสิกขา และเป็นนักปราชญ์ให้เป็นประธานในการวินิจฉัยตัดสินเรื่องวัตถุทั้ง 10 ประการนี้

พระเวทเถระยังรู้ด้วยญาณว่า อธิกรณ์นี้หายบช้า กล้าแข็ง เราไม่ควรท้อถอยที่จะชำระเรื่องนี้ แต่เพราะไม่ต้องการที่จะคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จึงปลีกไปพักอยู่ที่โสเรยยนคร พระเถระทั้งหลายต้องติดตามพระเวทเถระจากเมืองสู่เมืองตามลำดับดังนี้ คือ โสเรยยะ สังกัสสะ กุณณกุชชะ อุทุมพร อัคคัพปุระ ไปพบกับพระเถระที่สหชาตินคร

พระสาณสัมภูตวาสินำเรื่องวัตถุ 10 ประการ เรียนถวายให้พระเวทเถระทราบ และขอให้ท่านวินิจฉัยทีละข้อ ปรากฏว่าทุกข้อที่ภิกษุวัชชีบุตรกระทำนั้น เป็นความผิดทางพระวินัยทั้งหมด จึงตกลงร่วมกันที่จะชำระเรื่องนี้ และจัดการสังคายนาพระธรรมวินัย ตามที่พระสังคีติกาจารย์ได้กระทำแล้วในคราวปฐมสังคายนา

ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตร เมื่อพระยสะกัณทกบุตรหายไปถึงร้อนใจ ต่อมาได้ทราบการตระเตรียมงานเพื่อชำระอธิกรณ์ของพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงพยายามหาพวกเพื่อป้องกันตนเองโดยตกลงให้พระเวทเถระช่วยเหลือเช่นเดียวกัน แต่พระเถระได้ปฏิเสธด้วยความนุ่มนวลว่า

“อย่าเลยท่านทั้งหลาย ไตรจีวรของผมมีบริบูรณ์แล้ว” และไม่รับเครื่องบรรณาการเหล่านั้น

ภิกษุวัชชีบุตรเมื่อเข้าทางพระเวทเถระไม่สำเร็จ จึงไปหาพระอุตตระศิษย์ของท่าน พร้อมด้วยบรรณาการเช่นเดียวกัน ในชั้นแรกพระอุตตระปฏิเสธ แต่ทนการรบเร้าของภิกษุวัชชีบุตรไม่ไหวจึงรับจีวรไว้ผืนหนึ่ง เมื่อรับจีวรเข้าแล้วจึงทำงานให้เขา พระอุตตระจึงเข้าไปหาพระเวทเถระ พร้อมกับขอให้พระเถระช่วยสนับสนุนฝ่ายวัชชีบุตรโดยให้เหตุผลว่า

“พระฝ่ายปราจีนคือวัชชีบุตรเป็นธรรมวาที ฝ่ายเมืองปาฐา คือพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นอธรรมวาที ขอให้พระเถระช่วยสนับสนุนฝ่ายวัชชีบุตรด้วย”

พระเวทเถระตำหนิพระอุตตระว่า ชักชวนให้ท่านสนับสนุนฝ่ายอธรรมวาที จึงต้องกลับมาบอกฝ่ายวัชชีบุตรว่า งานที่รับไปนั้นทำไม่สำเร็จ

เป็นอันว่าสังคมสงฆ์ในพุทธศตวรรษที่ 1 ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือการให้สินบนและรับสินบนกัน ทั้ง ๆ ที่พระอรหันต์ยังมีอยู่เป็นจำนวนมากก็ตาม จึงเป็นเรื่องที่คนจะต้องยอมรับความจริงว่า การเสียสละเพื่อประโยชน์ของตน และการลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้นนั้นมิได้แก่คนทุกประเภททุกยุคทุกสมัย ถ้าเขาตกอยู่ภายใต้ของตัณหา ไม่ต้องกล่าวถึงสังคมในปัจจุบัน ที่มีคนมากไปด้วยกิเลส แม้แต่ในที่พระอรหันต์ปรากฏอยู่ คนจำพวกนี้ก็คงมีอยู่นั่นเอง

ในที่สุดที่ประชุมของพระอรหันต์ทั้งหลายได้ตกลงกันว่าอิภรณ์เกิดขึ้นในที่ใดควรไปจัดการระงับในที่นั้น โดยพระเวตเถระประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยบัญญัติพุทธมวาจาขอให้สงฆ์ระงับอิภรณ์ด้วยอุพพาหิกา คือ การยกอิภรณ์ไปชำระในที่ที่เกิดอิภรณ์ สงฆ์ได้คัดเลือกพระเถระ 8 รูป คือ

- พระสัพพกามีเถระ พระสาฬเถระ พระชุษโสภิตเถระ พระวาสภคามีเถระทำหน้าที่แทนฝ่ายเมืองปราจีนคือพวกวัชชีบุตร ทำหน้าที่ในการวินิจฉัยอิภรณ์
- พระเวตเถระ พระสาณสัมภุตวาสีเถระ พระยสะกาทันทกบุตรเถระ พระสุมณเถระ เป็นตัวแทนฝ่ายเมืองปาฐา ทำหน้าที่เป็นตัวแทนฝ่ายธรรมวาที มีหน้าที่ในการเสนออิภรณ์ต่อสงฆ์

สงฆ์ได้รับมอบหมายการสวดปาติโมกข์ การจัดแจงเสนาสนะให้เป็นหน้าที่ของพระอชิตะ ซึ่งมีพรรษาได้ 10 พรรษา และตกลงเลือกเอาวาลิการามหรือวาลุการาม เมืองเวสาลี อันเป็นที่เกิดเรื่องวัตถุ 10 ประการ เป็นสถานที่วินิจฉัยเรื่องวัตถุ 10 และทำสังคายนา พระเถระที่ทำหน้าที่สำคัญทั้ง 8 ท่านนี้ พระวาสภคามีเถระกับพระสุมณเถระเป็นศิษย์ของพระอนุรุทธเถระ อีก 6 รูปเป็นศิษย์ของพระอานนทเถระ ซึ่งเป็นพระสังคิติกายาจารย์สำคัญในการปฐมสังคายนา

ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตร เมื่อไม่อาจหาเสียงสนับสนุนจากพระเวตเถระได้ จึงได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากาฬาโคกราช ขอความอุปถัมภ์โดยแจ้งให้ทราบว่า พวกตนรักษาวัดวาลุการาม แต่มีภิกษุฝ่ายปราจีนกำลังจะแย่งวัด พระเจ้ากาฬาโคกราชหลงเชื่อ ตกกลางคืนทรงสุบินนิมิตว่าพระองค์ถูกนายนิรยบาลจับลงไปทอดในหม้อทองแดง ทรงตกพระทัยมาก พระนันทาเถรีซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระองค์และเป็นพระอรหันต์ ได้ทราบเรื่องทั้งปวงจึงได้มาถวายพระพรให้ทรงทราบว่า ใครเป็นใคร และขอให้พระองค์สนับสนุนฝ่ายพระธรรมวาที

พระเจ้ากาฬาโคกราชจึงรับสั่งให้พระสงฆ์ทั้ง 2 ฝ่ายประชุมรวมกัน และขอให้แต่ละฝ่ายแถลงเหตุผลให้ทรงทราบ ทรงโปรดในเหตุผลฝ่ายอรหันต์ทั้งหลาย จึงพิจารณาพระองค์ที่จะให้การอุปถัมภ์ฝ่ายอาณาจักรทุกประการ และโปรดให้ชำระมลทินพระศาสนาพร้อมด้วยการทำพุทธสังคายนาที่วาลุการาม เมืองเวสาลี พระสงฆ์เข้าร่วมในคราวนั้น 700 รูป โดยมีการทำตามลำดับ ดังนี้

พระเถระที่ได้กำหนดหน้าที่กันไว้ฝ่ายละ 4 รูปนั้น พระเวตเถระยกเอาวัตถุ 10 ประการขึ้นมาถามทีละข้อ พระสัพพกามีเถระได้ตอบไปตามลำดับว่า

1. ภิกษุชาววัชชี : ภิกษุเก็บเกลือไว้ในเชงแล้วนำไปฉันปนกับอาหารได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : การเก็บเกลือไว้ในเชง โดยตั้งใจว่าจะใส่ลงในอาหารฉัน เป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะเป็นการสะสมอาหารตามโภชนสิกขาบท)
2. ภิกษุชาววัชชี : ภิกษุจะฉันอาหารหลังจากตะวันบ่ายผ่านไปเพียง 2 องค์ก็ได้ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : ภิกษุฉันโภชนะในเวลาวิกาล เมื่อตะวันบ่ายคล้อยไปแล้ว 2 องค์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันโภชนะในเวลาวิกาล)
3. ภิกษุชาววัชชี : ภิกษุฉันภัตตาหารในวัดเสร็จแล้ว ฉันเสร็จแล้วเข้าไปสู่บ้าน จะฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนและไม่ได้ทำวินัยกรรมได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : ภิกษุฉันอาหารเสร็จแล้วคิดว่าจักฉันอาหาร เข้าไปในบ้านแล้ว ฉันโภชนะที่เป็นอนัตติริตตะ (ไม่เป็นเดน) ผิดเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนภิกษุใช้)
4. ภิกษุชาววัชชี : ในอวาสเดียวกันมีสีมาใหญ่ ภิกษุจะแยกทำอุโบสถได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : ภิกษุจะแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรมไม่ได้ ผิดหลักที่ทรงบัญญัติไว้ในอุโบสถขันธกะ ใครขึ้นทำต้องอาบัติทุกกฏ)
5. ภิกษุชาววัชชี : ในเวลาทำอุโบสถ แม้ว่าพระจะเข้าประชุมยังไม่พร้อมกัน จะทำอุโบสถไปก่อนก็ได้ โดยให้ผู้มาทีหลังขออนุมัติเอาเองได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : สงฆ์ทำสังฆกรรมด้วยคิดว่า ให้พวกมาทีหลังอนุมัติ ทั้งที่สงฆ์ยังประชุมไม่พร้อมหน้ากัน ผิดหลักที่ทรงบัญญัติไว้ในจัมเปยยขันธกะ ต้องอาบัติทุกกฏ)

6. ภิกษุชาววัชชี : การประพฤติปฏิบัติตามพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ไม่ว่าจะผิดหรือถูกพระวินัยก็ตาม ย่อมเป็นการกระทำที่สมควรเสมอ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : การประพฤติปฏิบัติ ด้วยเข้าใจว่าอุปัชฌาย์อาจารย์ของเราเคยประพฤติมาอย่างนี้ ไม่เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะท่านเหล่านั้นอาจประพฤติผิดหรือถูกก็ได้ ต้องยึดหลักพระวินัยจึงจะเป็นสิ่งสมควร)
7. ภิกษุชาววัชชี : นมสั้มที่แปรมาจากนมสดแต่ยังไม่กลายเป็นทหิ (เนยใส) ภิกษุฉันอาหารเสร็จแล้ว จะฉันนมนั้น ทั้งที่ยังไม่ได้ทำวินัยกรรมหรือทำให้เป็นเดนตามพระวินัยก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : นมสั้มที่ละความเป็นนมสดไปแล้ว แต่ยังไม่กลายเป็นทหิ ภิกษุฉันภัตตาหารแล้ว ห้ามภัตแล้ว จะดื่มนมนั้น อันไม่เป็นเดนภิกษุใช้ หรือยังไม่ได้ทำวินัยกรรม ไม่ควร ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันอาหารที่เป็นอนติริตตะ)
8. ภิกษุชาววัชชี : สุราที่ทำใหม่ ๆ ยังมีสีแดงเหมือนสีเท้านกพิราบ ยังไม่เป็นสุราเต็มที่ภิกษุจะฉันก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : การดื่มสุราอย่างอ่อนที่มีสีเหมือนเท้านกพิราบ ซึ่งยังไม่ถึงความเป็นน้ำเมาไม่ควรเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะดื่มสุราและเมรัย)
9. ภิกษุชาววัชชี : ผ้าปูหนังสีทณะอันไม่มีชาย ภิกษุจะบริโภคใช้สอยก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : ผ้าสีทณะที่ไม่มีชาย ภิกษุจะใช้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งจะต้องตัดเสียจึงจะแสดงอาบัติตก)
10. ภิกษุชาววัชชี : ภิกษุรับและยินดีในเงินทองที่เขาถวายไม่เป็นอาบัติ
- (พระสัพพกามีได้ตอบว่า : การรับเงินหรือยินดี ซึ่งเงินและทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตนเอง ไม่สมควรเป็นอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์)

ทุกข้อที่พระสัพพกามีวิสัยนา ฝ่ายพระเวตเถระได้เสนอให้สงฆ์ทราบทุกข้อ และ
ขอมติจากสงฆ์เพื่อให้ยอมรับว่า

“วัตถุเหล่านี้ผิดธรรม ผิดวินัย เป็นการหลีกเลียงต่อคำสอนของพระพุทธองค์”

และได้ขอให้สงฆ์ลงมติทุกครั้งที่มีพระสัพพกามีเถระตอบ มติของสงฆ์เห็นว่าวัตถุ 10
ประการนี้ ผิดธรรม ผิดวินัย โดยเสียงเอกฉันท์

จากนั้นพระเถระทั้งหลายจึงได้เริ่มสังคายนาพระธรรมวินัยตามแบบที่
พระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้กระทำในคราวปฐมสังคายนา การกระทำสังคายนาคราวนี้
ใช้เวลา 8 เดือนจึงเสร็จ

ความวิบัติแห่งทิวฐิสามัญญตา

จากคัมภีร์ชื่อ ธรรมเภทจักรศาสตร์ของพระวสุมิตร และอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น
ซึ่งแต่งโดยพระคันถรจนอาจารย์ กุยกี ในราชวงศ์ถังของจีน บอกว่า การแตกแยกคราวนั้นเกิด
ขึ้นจากความวิบัติแห่งทิวฐิ ซึ่งแสดงโดยพระมหาเถระ 5 ประการ คือ

1. พระอรหันต์อาจถูกมายุ่วยวนจนอสุจิเคลื่อนในเวลาหลับได้
2. พระอรหันต์อาจมีอัญญาณคือความไม่รู้ในบางสิ่งได้
3. พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความลังเลสงสัยในบางสิ่งได้
4. ผู้จะรู้ว่าตนได้บรรลุผลขั้นใด จำต้องอาศัยการพยากรณ์จากคนอื่น
5. อริยมรรค อริยผลจะปรากฏเมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า “โอโห ทุกข์ โอโห ทุกข์”

ท่านได้เล่าประวัติความเป็นมาของพระเถระและทิวฐิของท่านไว้ว่า พระมหาเถระเป็น
บุตรพ่อค้าของหอมเมืองมฤรา เป็นชายหนุ่มรูปงามเป็นที่ต้องการของสตรีเป็นอันมาก เมื่อพ่อ
ของเขาไปค้าของหอมต่างเมือง เขาได้ลักลอบได้เสียกับมารดาของตน เมื่อบิดากลับมากแล้ว
ความลับจะแตก จึงวางแผนร่วมกับมารดาฆ่าบิดาของตนเสีย กลัวความผิดจะปรากฏจึงนำ
มารดาไปอยู่ที่เมืองปาณลีบุตร ได้พบพระอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งตนเคยบำรุงเมื่ออยู่เมืองมฤรา ที่
เมืองปาณลีบุตร กลัวท่านจะเปิดเผยความเป็นมาของตนจึงลอบฆ่าพระอรหันต์รูปนั้นเสีย หลัง
จากนั้นมารดาที่เป็นภรรยานั้น ได้ลักลอบเป็นชู้กับชายอื่น เขาโกรธมากจึงฆ่าเสียอีก หลังจาก
ได้ทำบาปกรรมมามากแล้วเกิดความสลดใจ จึงไปขอบวชที่วัดกุฏกุฎาราม เล่าเรียนพระปริยัติ
ธรรมจนมีความรู้แตกฉานเป็นนักเทศน์มีชื่อเสียง มีคนเคารพนับถือและบริวารมาก ต้องการ
จะได้ลาภสักการะเพิ่มขึ้น จึงได้กล่าวอวดอุตริมนุสธรรมว่าตนเป็นพระอรหันต์ทำให้คนเคารพ

นับถือและได้ลาภสักการะเพิ่มขึ้น เพื่อจะเอาใจพวกศิษย์ของตนจึงได้พยากรณ์ว่าคนนั้นเป็น โสดาบัน พระสัททาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นต้น

ต่อมาท่านนอนหลับฝันสุจิตเคลื่อน เมื่อลูกศิษย์นำผ้าไปซักเห็นเข้าถึงถามว่า

“อาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ทำไมพระอรหันต์จึงยังนอนฝันจนสุจิตเคลื่อนเล่า”

“พระอรหันต์ทั้งหลายอาจถูกมารยั่ววน จนสุจิตเคลื่อนได้ในเวลาหลับ” พระมหาเถระตอบ ศิษย์ที่ท่านบอกว่า เป็นพระอริยบุคคลนั้น มีความรู้สึก ว่า ท่านเองไม่ค่อยรู้เรื่องอะไรเอามาก ๆ แต่ทำไมอาจารย์จึงบอกว่า ตนเป็นพระอริยบุคคล จึงเข้าไปเรียนถามว่า

“ท่านอาจารย์บอกว่ากระผมเป็นพระอรหันต์ แต่ทำไมกระผมไม่ค่อยรู้เรื่องอะไร ทั้ง ๆ ที่ผู้เป็นพระอรหันต์น่าจะรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริง มิใช่หรือ ?”

“พระอรหันต์อาจมีอัญญาณ คือความไม่รู้ในบางสิ่งได้” พระมหาเถระชี้แจง

“ในเมื่ออาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์ แต่ทำไมกระผมจึงยังมีความสงสัยอยู่เล่า ?”

“พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความสงสัยในบางสิ่งได้” พระมหาเถระกล่าว

“ตามธรรมดาท่านที่จะเป็นพระอรหันต์ จะต้องเกิดญาณรู้ด้วยตนเองมิใช่หรือ ว่า ตนบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ทำไมผมจึงไม่มีความรู้เช่นนั้น ยังต้องอาศัยการพยากรณ์จากอาจารย์อยู่เล่า” ศิษย์ถาม

“ผู้ที่รู้ว่าคุณเป็นพระอรหันต์ ต้องอาศัยการแนะนำพยากรณ์จากคนอื่น” พระมหาเถระตอบ

หลังจากทำเรื่องนอกกริตนอกรอยหลายอย่างเข้า พระมหาเถระเกิดความไม่สบายใจ รู้สึกว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดก็มีแต่ความเร่าร้อน คึ้นหนึ่งรู้สึกว่าจะเร่าร้อนมากจนนอนไม่หลับจึง อุทานว่า “โอโห ทุกข์ โอโห ทุกข์” แปลว่า ทุกข์หนอ ๆ เมื่อศิษย์ของท่านได้ยินเข้าจึงถามว่า

“อาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ทำไมจึงยังบ่นว่า โอโห ทุกข์ โอโห ทุกข์ อยู่เล่า พระอรหันต์ยังมีทุกข์อยู่อีกหรือ ?”

“อริยมรรค อริยผลจะปรากฏ เมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า โอโห ทุกข์ โอโห ทุกข์” พระมหาเถระตอบ

พระมหาเทวะตั้งทิวา 5 ประการของตนขึ้นแล้ว ได้พยายามหาพวกให้ความสนับสนุนความเห็นตน เมื่อเห็นว่าได้มากพอควรแล้ว จึงเสนอความเห็นทั้ง 5 นี้ในท่ามกลางสงฆ์ที่กุฎการาม เพื่อให้สงฆ์ทั้งปวงยอมรับว่า ทิวาของท่านเป็นธรรม แต่พระเถระอรหันต์และท่านที่ยึดมั่นในธรรมทั้งปวงปฏิเสธ พระมหาเทวะจึงขอให้ลงมติด้วยเอภุยยสิกา คือถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ เนื่องจากท่านได้เตรียมบุคคลไว้มาก่อนแล้วจึงชนะในการลงมติ พระเถระที่ยึดมั่นในธรรมวินัยเห็นว่า ขึ้นอยู่ต่อไปก็ขาดความสุข ทั้งไม่อาจแก้ไขเรื่องนี้ได้ จึงหนีออกจากปาณสีบุตรเพื่อไปจำพรรษาที่เมืองอื่น

พระเจ้ากาฬโคกราชทรงทราบ จึงขอร้องไม่ให้พระเหล่านั้นไป แต่พระเถระทั้งหลายไม่ยินยอม ทำให้พระเจ้ากาฬโคกราชกริ้วมาก เพราะเข้าพระทัยผิด จึงรับสั่งให้ปล่อยพระเหล่านั้นลงในเรือและทำให้เรือแตกกลางแม่น้ำคงคา พระเถระทั้งหลายใช้อิทธิบาทสังขารลอยขึ้นไปบนอากาศลงสู่แคว้นกาศมีระ พระเจ้ากาฬโคกราชทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ทรงทราบว่าพระองค์หลงผิดจนถึงกับทำอันตรายต่อพระอริยเจ้า จึงส่งคนไปขอขมาและอาราธนาให้ท่านเหล่านั้นกลับ เมื่อพวกท่านไม่ยอมกลับ จึงโปรดให้สร้างอารามถวายเป็นที่แคว้นกาศมีระจำเดิมแต่นั้นมาสังฆมณฑลได้แตกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ

เถรวาท หรือ สลวีระ อันเป็นนิกายเดิมกับ **มหาสังฆิกวาท** คือพวกที่แตกออกไป
ในกาลต่อมา นิกายทั้งสองนั้นได้แตกแยกออกไปเรื่อย ๆ จนถึง 18 นิกายคือ

1. สายเถรวาทหรือสลวีรวาท แยกออกคราวแรกเป็นเหมวันตวาทกับสรวาสติวาท

- 1.1 นิกายสรวาสติวาทแยกเป็น 4 นิกาย คือ มหิศาสดวาท, กาศุยปิยวาท, เสาตรนุติกวาท, วาตสิปุตริวาทหรือวัชชีบุตรวาท
- 1.2 นิกายมหิศาสดวาทแยกออกเป็นนิกายธรรมคูปตวาท
- 1.3 นิกายวัชชีบุตรวาทแยกเป็นนิกายย่อยอีก 4 นิกาย คือ ศนฺนาคาริกวาท, สามุมมิตยวาท, ภาทรยานิยวาท และธรรมโมตริยวาท

2. นิกายมหาสังฆิกวาท แยกออกเป็นกึ่งนิกายย่อยถึง 8 นิกาย คือ เอกวหาริกวาท, โลโกตตรวาท, โคกุลิกวาท, พหุศรุตติยวาท, บัญญุตติวาท, ใจติกวาท, อประเสลิกวาท และอุตตรเสลิกวาท

หลักฐานเกี่ยวกับนิกายเหล่านั้นใช้ภาษาสันสกฤตเพราะมาจากปกรณ์ทางสันสกฤตเมื่อนับเรียงลำดับจากยุคต่าง ๆ มีถึง 20 นิกาย ความแตกแยกเป็นนิกายในตอนต้นนั้นมีข้อที่ควรสังเกตบางประการคือ

1. วัตถุ 10 ประการที่ภิกษุวัชชีบุตรละเมิดนั้น เมื่อว่ากันในแง่ของพระวินัย ก็เป็น ความผิดตามที่พระสัมพุทธเจ้ามีเถระได้วิสันหาไว้ แต่เมื่อคำนึงประวัติศาสตร์ ท่านเหล่านั้นอาจ จะสืบเชื้อสายมาจากสายของพระปุราณะที่ไม่เห็นด้วยต่อมติของพระสังคีติกาจารย์ในคราวปฐม สังคายนาบางประการ มติที่ไม่ให้ถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พระสังคีติกาจารย์ คราวปฐม สังคายนาท่านลงไว้ อาจจะมีพระกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วย เพราะถือว่าเป็นพุทธานุญาตให้ถอนได้ ท่านเหล่านั้นก็ถอนกับเฉพาะข้อที่พวกท่านเห็นว่าเล็กน้อย ท่านพระวัชชีบุตรและรุ่นหลังได้ถือ ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยเชื่อว่า เป็นความถูกต้อง เพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นหลักฐาน ในคราวนั้นยังไม่มี

2. พระเถระในคราวทุติยสังคายนา ท่านเป็นศิษย์ร่วมสมัยกับพระสังคีติกาจารย์ ผู้ทำปฐมสังคายนา ท่านต้องเคารพรักษามติของพระเถระอรหันต์ ซึ่งเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ ของท่าน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ท่านมีเดชาานุภาพจะจัดการแก้ไขได้ จึงได้จัดการแก้ไขไปตาม หน้าที่อันเป็นกรณีที่จะต้องแก้การอนุโมทนา แต่การจะให้อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีความฝังใจมาแต่ เดิมว่า ตนทำถูกต้องแล้ว กลับความประพฤติ ความเชื่อถือทั้งหมด ย่อมไม่อาจเป็นไปได้ ความแตกแยกจึงเกิดขึ้นทั้งในด้านศีลและทฤษฎี

3. ความแตกแยกในด้านศีลและทฤษฎีนี้ เมื่อเวลาผ่านไปปรากฏชัดมากยิ่งขึ้น จนเกาะกลุ่มกันเป็นพวกที่เชื่อว่า การปฏิบัติและความเห็นเช่นนั้นถูกต้อง นิกายย่อย ๆ จึงเพิ่ม ขึ้นตามลำดับกาล แต่ในชั้นแรกจริง ๆ ท่านเหล่านั้นคงอยู่อาศัยในที่เดียวกัน คือ วัดหนึ่ง ๆ อาจจะมีพระอยู่ด้วยกันหลายนิกายก็ได้ กาลต่อมาจึงแยกออกไปตั้งสำนักของพวกตนขึ้น จนไม่อาจประสานสามัคคีกันได้ในที่สุด

4. ความเจริญมั่นคงของนิกายต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับศรัทธาจากใจของประชาชนเป็น ผู้กำหนด หากนิกายใดประชาชนยอมรับนับถือเชื่อฟังและปฏิบัติตามมาก นิกายนั้นก็เจริญ แพร่หลายออกไปมาก ฝ่ายตรงข้ามแพร่หลายไปน้อย จนค่อย ๆ หายไปในที่สุด

5. ความแตกต่างทางด้านศีลและทฤษฎีนั้น น่าสังเกตว่าไม่ใช่เรื่องรุนแรงอะไรนัก คือ ไม่ถึงกับแตกต่างในหลักสำคัญ เช่น อริยสัจ 4 เป็นต้น ส่วนที่เป็นหลักสำคัญจริง ๆ ทั้งศีล และทฤษฎี ทุกนิกายยังคงรักษาไว้ด้วย ซึ่งตามหลักความเป็นจริงแล้วควรจะหาทาง ประนีประนอมกันได้หลายเรื่อง แต่ยังหาคนจัดการไม่ได้ อาจจะเป็นเพราะเข้าสู่สูตรที่ว่า “**ทฤษฎีพระ มานะเจ้า**” ก็ได้ ความแตกแยกเหล่านี้จึงยืดเยื้อมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 3 อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ 2

ทุติยสังคายนา	:	ประมาณ พ.ศ. 100
ประธานสงฆ์	:	มีพระยสกากัณทกบุตรเถระเป็นประธาน พระเรวตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเป็นผู้ตอบ
ผู้เข้าร่วมประชุมสังคายนา	:	พระอรหันตชีณาสพจำนวน 700 องค์
องค์อุปถัมภ์	:	พระเจ้ากาฬาโคกราช
เหตุปรารภในการทำสังคายนา	:	วัตถุ 10 ประการ
สถานที่ประชุมทำสังคายนา	:	วาลิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี
ระยะเวลาในการประชุม	:	กระทำอยู่ 8 เดือนจึงสำเร็จ

พระพุทธศาสนาในศตวรรษที่ 3

ขณะที่ทางศาสนาจักรมีการแตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นทางอาณาจักรเช่นเดียวกัน คือ ราชวงศ์สุสุนาจซึ่งครอบครองอาณาจักรมคธมายาวนานนั้นถูกทำลายลงโดยราชวงศ์นันทะ เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้ากาฬาโคกราช ราชวงศ์นันทะได้ย้ายราชธานีกลับมาที่ปาฏลีบุตร ปกครองสืบต่อกันมาจนถึงพระเจ้าอานันทะ อันเป็นกษัตริย์องค์ที่ 9 ในราชวงศ์นันทะ อารยันได้ถูกเข้าศึกษาจากต่างแดนรุกราน คือ

พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชแห่งมาซิโดเนีย ชนชาติกรีก ได้ยกมาตีดินแดนต่าง ๆ ทางทวีปเอเชียในปีพ.ศ. 209 ตีได้เพนิเซีย อิหร่าน ส่วนแอฟริกา ประเทศอียิปต์ยอมสวามิภักดิ์ หลังจากตีอิหร่านได้แล้ว ก็ยกเข้าตีอินเดีย ยึดได้แคว้นปัญจาปหลังจากได้พิชิตพระเจ้าปารวะหรือสิงห์แห่งปัญจาปได้ แต่ยังไม่ทันบุกเข้ามคธ ทหารเกิดเบื่อหน่ายการรบเพราะจากบ้านเมืองมานาน ทำให้พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชตัดสินใจพระทัยยกกองทัพกลับ โดยมอบหมายให้ทหารผู้ใหญ่ปกครองเมืองที่ยึดได้ พร้อมด้วยกำลังทหารจำนวนหนึ่ง พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชยกกองทัพตีเมืองต่าง ๆ อยู่ในอินเดีย 1 ปี กับ 8 เดือน โดยตีเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุตอนบนและตอนล่างได้หมด เมื่อเสด็จออกจากชมพูทวีปแล้ว พระองค์ไปสวรรคตที่กรุงบาบิโลนในปีพ.ศ. 220 ขณะพระชนมายุเพียง 33 พรรษาเท่านั้น

หลังจากกองทัพกรีกยกกลับออกไปแล้ว ราชวงศ์นั้นนั้นก็ถูกทำลายโดยกองทัพของมหาโจรจันทร์คุปต์ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์บอกว่า เป็นเชื้อสายศากยวงศ์ที่อพยพออกจากแคว้นลัทธิ เมื่อพระเจ้าวิทูททะยกกองทัพไปตีกรุงกบิลพัสดุ์ ในปีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน คนเหล่านั้นได้มาสร้างเมืองอยู่แถบภูเขาที่มีนกยูงอาศัยอยู่มาก จึงตั้งวงศ์ของตนว่าโมริยะหรือเมารยะ ตามชื่อของนกยูง แต่หลักฐานบางอย่างบอกว่า จันทร์คุปต์เป็นเชื้อสายราชวงศ์นั้นแหละ แต่มาดาเกิดในตระกูลต่ำ คือเป็นธิดาของคนเลี้ยงนกยูง จึงได้ชื่อตามตระกูลมารดาว่าเมารยวงศ์ จันทร์คุปต์ได้อาจารย์ที่ปรึกษาคนสำคัญคือ จาณักยะ ซึ่งในมหาวังสะเรียกว่า “ปาณกพราหมณ์” ได้เพียรพยายามยึดครองบ้านเมืองในราชอาณาจักรมคธหลายครั้ง จนประสบความสำเร็จ ล้างราชวงศ์นั้นแหละทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ครองปาณลีสบุตร ตั้งราชวงศ์เมารยะขึ้นเมื่อ พ.ศ. 222 ในรัชสมัยของพระองค์มีข้าศึกมาก จึงต้องมีการปราบปรามกันอยู่เสมอ

ในสมัยที่พระองค์ทำตนเป็นมหาโจรอยู่นั้น ได้ศึกษาชีวิตและผลงานของศาสดาทั้งหลายไปด้วย เกิดประทับใจในชีวประวัติของท่านบรรพตหรือมหาวิระ จนยอมรับนับถือเป็นศาสดาของตน หลังจากเสวยราชย์อยู่ 26 ปีก็สละราชสมบัติออกผนวชเป็นนิครนถ์ในศาสนาเซน โดยตั้งพระทัยจะให้เชษฐโอรสคือสิงหเสนเสวยราชย์แทน แต่มุขมนตรีซึ่งเป็นพราหมณ์ส่วนมากสนับสนุนพินทุสารราชกุมาร ซึ่งเป็นราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เพราะเจ้าชายพินทุสารนับถือศาสนาพราหมณ์ ตามหลักฐานจากมหาวังสะบอกว่า ทรงเลี้ยงพราหมณ์ภายในพระราชวังวันละ 60,000 คนทุกวัน ซึ่งออกจะเป็นจำนวนที่มากไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระเจ้าจันทร์คุปต์จะนับถือศาสนาเซน พระเจ้าพินทุสารจะนับถือศาสนาพราหมณ์ ตลอดเวลา 28 ปีที่เสวยราชย์อยู่ก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ถูกเบียดเบียนแต่อย่างใดไม่ ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนายังคงอยู่ที่แคว้นมคธ นิกายสำคัญ ๆ ยังได้ออกไปตั้งหลักมั่นคงในส่วนต่าง ๆ ของชมพูทวีปอีกมาก เช่น

นิกายเถรวาท ได้เลื่อนไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมขึ้นที่แคว้นอวันตี

นิกายมหาสังฆิกวาท ไปรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นคันธาระ ตอนเหนือของชมพูทวีป

นิกายสรวาสติวาท ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นมถุรา

นิกายมหิศาสกวาท ไปรุ่งเรืองอยู่ที่มหิสกมณฑล

พระเจ้าอโศกมหาราช

ก่อนที่พระเจ้าพินทุसारจะสวรรคต ทรงตั้งพระทัยจะให้สุสิมราชกุมารหรือ สุมนราชกุมารซึ่งเป็นเชษฐโอรสเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระองค์ แต่จะเป็นเรื่องยุ่งเกี่ยวใน กงกรรมหรืออะไรก็ตาม ปรากฏว่ามุขมนตรีทั้งหลายพร้อมใจกันยกราชสมบัติถวายอโศกราช กุมาร ซึ่งเป็นอุปราชอยู่ที่เมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี พระเจ้าพินทุसारมีพระราชโอรส พระราชธิดาถึง 100 พระองค์ พระเจ้าอโศกเป็นโอรสของพระนางศิริธรรมมา หลังจากได้รับ ราชสมบัติแล้วต้องปราบปรามพระเชษฐา พระอนุชาที่แข็งข้อพร้อมด้วยพรรคพวกบริวารอยู่นาน ตามประวัติบอกว่า ได้จับพระเชษฐา พระอนุชาปลงพระชนม์เกือบหมด คงเหลือแต่ติสสราช กุมาร ซึ่งร่วมพระชนนีเดียวกันเพียงพระองค์เดียว ตอนต้นรัชสมัยคงนับถือศาสนาพราหมณ์ตาม พระราชบิดา ได้ทรงทำอะไรรุนแรงหลายอย่างด้วยกัน โดยเฉพาะทางด้านฆ่าคน สิ่งที่ทำให้ สลดพระทัยมาก คือ สงครามกลิงคราษฎร์ที่ต้องเสียชีวิตคนทั้งสองฝ่าย ฝ่ายละหลายหมื่น ต่อมาได้สัถยธรรมจากนิโครธสามเณร เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงสนพระทัย ศึกษาสัถยธรรมโดยพิสดาร จนสามารถนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเข้ามา ใช้ในการบริหารประเทศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคเดียวที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลในการบริหาร บ้านเมือง ทรงยุติการขยายราชอาณาจักรด้วยกองทัพ แต่ทรงใช้หลักธรรมวินัย คือ ชัยชนะ โดยธรรม ทรงปฏิบัติการปกครองบ้านเมือง โดยใช้หลักธรรมในการบริหาร เช่น

1. ปกครองบ้านเมืองโดยระบบธรรมาธิปไตย คือใช้หลักพระธรรมวินัยบริหาร บ้านเมือง
2. อุทิศพระองค์เป็นธรรมทาส ทรงหวังผลทั้งในภพนี้และภพหน้า นำประชาชนให้ เว้นจากมิจฉาชีพ ดำรงชีวิตโดยหลักสัมมาอาชีวะ
3. เสด็จประพาสเพื่อธรรม คือ เทียนมัสการปูชนียสถานในพระพุทธศาสนา และทรงแนะนำสั่งสอนประชาชนให้รู้และปฏิบัติ
4. ปฏิวัติสังคมโดยธรรม ยกเลิกพิธีกรรมที่มีการเบียดเบียนทำลายล้าง ห้ามฆ่าสัตว์ บูชายัญ ด้วยกฎ “มา ฆาต” คือห้ามฆ่า แม้ภายในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ
5. ใช้ระบบรัฐสวัสดิการด้วยการสร้างโรงพยาบาลรักษาคนและโรงพยาบาลรักษา สัตว์ ปลุกสมุนไพรวัวในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ขุดบ่อน้ำ สระน้ำ สร้างถนน คูคลอง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

6. ให้เลิกพิธีกรรมทุกชนิดที่ไม่เป็นธรรม และได้นำเอาหลักของมงคลสูตร
สิงคาลกสูตร ให้คนปฏิบัติต่อกันตามสมควรแก่ฐานะหน้าที่ เน้นให้ประชาชน
รู้จักคุณค่าของธรรมทาน เห็นคุณค่าของการแนะนำ การรับการแนะนำ
สั่งสอนกันด้วยเมตตา กรุณา
7. ตั้งข้าหลวงแทนพระองค์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม โดยให้ข้าหลวงเหล่านั้น
สร้างความรู้สึกต่อประชาชนว่า เป็นเหมือนลูกหลานของตน พยายามสอดส่อง
ดูแลสุขทุกข์ของเขาดุจบิดาเอาใจใส่ดูแลบุตรธิดา การกระทำทุกอย่างเน้นหนัก
ไปที่ผลประโยชน์อันผู้กระทำพึงได้ในภพนี้และภพหน้า

การปกครองโดยระบบธรรมาธิปไตย ทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงมีสัมพันธไมตรีกับ
พระองค์ มีเมืองเป็นอันมากที่ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เพราะความเคารพศรัทธาต่อ
พระเจ้าอโศกมหาราช ความสงบสุขได้บังเกิดขึ้น ดังข้อความในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า

“มา ณ ยุคปัจจุบัน โดยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ทรง
ปฏิบัติธรรมแล้ว ประชาชนภูมรแทนที่จะได้ยินเสียงยุทธเกรี แต่กลับได้ยินเสียงธรรมเกรี
แทนในกาลก่อน นิกรชนแห่งชมพูทวีปไม่ได้อยู่ร่วมกับทวยเทพ ครั้นมาบัดนี้ได้อยู่ร่วมกับ
ทวยเทพแล้ว อย่างนี้คือผลแห่งการปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัดกวัดขันของข้าโดยไม่ต้องสงสัย”

การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3

จากหลักฐานในมหาवंสกะกล่าวว่ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชได้มี
เดียรถีย์ปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าพระพุทธศาสนามีลาภสักการะ
มากจนพระสงฆ์เกิดรังเกียจกันเพราะไม่รู้ว่าเป็นใคร ในที่สุดไม่ทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกัน
ถึง 7 ปี ต่อมาความทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์รับสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งไป
อาราธนาให้พระร่วมสังฆกรรมกัน เมื่อพระเหล่านั้นไม่ยินยอม อำมาตย์ถือว่าขัดพระราชโองการ
จึงตัดคอพระมรณภาพไปหลายรูป พระติสสเถระซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราช
เห็นเช่นนั้นจึงไปนั่งขวางไว้ อำมาตย์ไม่กล้าฆ่าพระอนุชาจึงกลับไปกราบทูลให้พระเจ้าอโศก
มหาราชทรงทราบทุกประการ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงตกพระทัยมากกลัวว่า บาปกรรมจะ
มาถึงพระองค์ด้วย แม้ว่าอำมาตย์จะเข้าไปโดยพลการก็ตาม จึงไปเรียนถามพระเถระทั้งหลาย
ปรากฏว่าท่านทั้งหลายตอบไม่ตรงกัน ในที่สุดได้รับคำแนะนำจากพระเถระให้ไปอาราธนา
พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระให้มาวินิจฉัยให้ และจะได้ช่วยกันชำระเรื่องเสื่อมเสียที่เกิดขึ้น

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนี้ ท่านเล่าว่าเป็นผู้ที่พระอรหันต์ในคราวทุติยสังคายนา ขอให้จุติจากพรหมโลกมาชำระพระศาสนาในคราวนี้โดยตรง โดยมอบหมายให้พระเถระ 2 รูป คือ พระสิคควเถระและพระจันทวัชชีเถระ รับหน้าที่ในการนำติสสมหาพรหม ซึ่งมาปฐิสันธิ ในครรรค์ของโมคคัลลีพราหมณ์ ให้ออกบวช อบรม ให้การศึกษาจนแตกฉานพระธรรมวินัย โดยถือเป็นพันธกรรมของท่านทั้ง 2 ฐานชาดการประชุม ในคราวที่พระสงฆ์ทำทุติยสังคายนา พระเถระทั้งสองได้ทำหน้าที่ของท่านตามมติสงฆ์ โดยพระสิคควเถระนำติสสกุमारออกบวช เป็นสามเณร ให้ศึกษาธรรมเบื้องต้น พระจันทวัชชีเถระให้อุปสมบทเป็นภิกษุ ให้ศึกษาธรรม เบื้องสูงขึ้นไป เติรเถียรปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็น พระอรหันต์แล้ว แต่เป็นเรื่องใหญ่มาก ไม่อาจจัดการได้โดยลำพังอำนาจสงฆ์ ต้องอาศัย พระราชอำนาจจึงทำได้ พระเถระเมื่อเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นจึงคิดว่า

“บัดนี้ อภิกขณ์เกิดขึ้นแล้ว ไม่นานนักอภิกขณ์นี้จะหยาบช้ำกล้าแข็งขึ้น ถ้าเราอยู่ในท่ามกลางเถียรเถียรเหล่านี้ จักไม่อาจระงับอภิกขณ์ได้ จึงมอบหมายการบริหารสงฆ์ให้ พระมหินทเถระ ซึ่งเป็นสัทธวิฬาริกของท่าน และเป็นราชโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ท่านเองได้หนีไปพักอยู่ที่โอคังคบรรพต ตอนเหนือแม่น้ำคงคา

พระเจ้าอโศกมหาราชส่งอำมาตย์ พระธรรมกถึก 4-8 ท่าน พร้อมด้วยบริวารไป เรียนให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระมา ตามพระบรมราชโองการ 2 คราว แต่พระเถระไม่ยอมรับ อาราธนา เพราะท่านเหล่านั้นพูดไม่ถูกเรื่อง จึงต้องเพิ่มจำนวนพระธรรมกถึก อำมาตย์ 16 คน พร้อมด้วยบริวารให้ไปอาราธนาว่า

“ข้าแต่พระคุณเจ้า ศาสนากำลังเสื่อมโทรม ขอพระคุณเจ้าเป็นสหายของข้าพเจ้า เพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนาเถิด”

เมื่อพระเถระได้สดับพระราชสาสน์นั้นคิดว่า

“เราบวชมาด้วยความตั้งใจว่าจะเชิดชูพระศาสนามาตั้งแต่ต้นแล้ว เวลาของเรามาถึงแล้ว”

พระเถระได้มาด้วยแพล่องมาตามลำน้ำคงคา พระเจ้าอโศกมหาราชต้อนรับด้วยความเลื่อมใส แต่ยังข้องใจในคุณสมบัติของพระเถระ หลังจากได้ทดสอบแล้วจึงเกิดความมั่นใจ พระทัยในคุณสมบัติของพระเถระ จึงได้เรียนถามข้อที่ทรงข้องพระทัยเรื่องอำมาตย์ฆ่า พระเถระมรณภาพไปหลายรูป พระเถระได้ถวายวิสัชนาให้ทรงหายข้องพระทัย ความว่า เมื่อ พระองค์ไม่มีพระประสงค์ให้อำมาตย์ฆ่าภิกษุ บาปจะไม่มีแก่พระองค์ และให้พระราชามั่น พระทัยด้วยพระพุทธภาษิตว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา และใจ”

นอกจากนั้นพระเถระยังได้ยกภาษีของดาบสในอดีตรชาดก ความว่า

“ถ้าท่านไม่มีความคิดไซ้ไร บาบก็ไม่มี แท้จริง กรรมย่อมถูกต้องบุคคลผู้คิดอยู่เท่านั้นหาถูกต้องบุคคลผู้ไม่คิดไม่”

หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสบายพระทัย เพราะได้ฟังคำวินิจฉัยของพระเถระแล้ว พระเถระได้ถวายพระพรให้ทราบเรื่องสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในกรุงปาฏลีบุตร พร้อมกับให้พระราชารเรียนสังฆธรรมทางพระพุทธศาสนา จนสามารถแยกได้ว่า อะไรเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา อะไรไม่ใช่ พระเจ้าอโศกมหาราชได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาสอบถามด้วยพระองค์เองว่า

“ก๊วที่ สมุสาสมพุทุโธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่าอย่างไร ?”

ท่านรูปใดตอบว่า “วิภชชาวที่ มีปกติตรัสจำแนก” ถือว่าเป็นพระที่แท้จริง ท่านที่ตอบเป็นอย่างอื่น ถือว่าเป็นเดียรถีย์ปลอมบวช รับสั่งให้แจกผ้าขาวแก่คนเหล่านั้น ให้สึกออกมาเป็นจำนวนมาก ตามหลักฐานในมหาวิงสะและสมันตปาสาทิกาบอกว่า พระที่ถูกจับสึกไปคราวนั้นถึง 60,000 รูป

เมื่อได้มีการชำระสังฆมณฑลให้บริสุทธิ์แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้อาราธนาให้พระสงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรมกันตามปกติ โดยพระองค์ประทานการอารักขา พระสงฆ์ทั้งปวงก็พร้อมเพรียงกันทำอุโบสถตั้งแต่นั้นมา พระโมคคลีบุตรตีสเถระได้เลือกพระจำนวน 1,000 รูป เฉพาะท่านที่ทรงปริยัติ แดกฉานในปฏิสัมภทา ชำนาญในวิชา 3 ประชุมกันทำสังคายนา ครั้งที่ 3 ขึ้นที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ประเด็นสำคัญในตติยสังคายนา คือ

1. พระโมคคลีบุตรตีสเถระเป็นประธาน มีพระสังคีติกาจารย์เข้าร่วม 1,000 รูป ทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ เริ่มทำเมื่อปี พ.ศ. 218
2. พระโมคคลีบุตรตีสเถระได้ยกเอาวาทะในนิกายต่าง ๆ ที่เผยแพร่กันในสมัยนั้นขึ้นวิพากษ์ 300 ข้อ ถือว่าเป็นความเห็นผิดจากพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้เกิดคัมภีร์กถาวัตถุ ในพระอภิธรรมปิฎกขึ้น คัมภีร์ในอภิธรรมปิฎกสมบูรณ์ในคราวนี้เอง

3. รูปแบบของการสังคายนาอย่างอื่น ทำตามแบบที่พระสังคีติกาจารย์ในคราวปฐมสังคายนาทำนกระทำ โดยใช้เวลานานถึง 9 เดือนจึงสำเร็จ
4. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระพิจารณาเห็นว่า กาลต่อไปพระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นนอกชมพูทวีป จึงจัดส่งพระเถระพร้อมด้วยบริวารให้ไปเผยแผ่ศาสนาในส่วนต่าง ๆ ของทวีปเอเชีย 9 สาย คือ
 - 4.1 พระมหินทเถระ พระอัญญิยะเถระ พระอุตติยเถระ พระสัมพลเถระ พระภัททสาละเถระ และสุมนสามเณร ไปเผยแผ่พระศาสนาที่เกาะลังกา ในรัชสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ
 - 4.2 พระมัชฌันติกเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นคันธาระและกัษมีระ ทรมานพวกนาคให้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา
 - 4.3 พระมหาเทวะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหิสกมณฑล ได้แก่ แแถบตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำโคธาวารี อันเป็นแคว้นไมเซอร์ในปัจจุบัน
 - 4.4 พระรักขิตเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วโนวาสีประเทศ ได้แก่ แคว้นแคว้นกนราเหนือ ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย มหาวังสะบอกว่ามีวัดเกิดขึ้น 500 วัด ในดินแดนส่วนนี้
 - 4.5 พระโยนกธรรมรักขิต ซึ่งเป็นพระอรหันต์ชนชาติกรีกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ อปรันตกชนบท เชื่อกันว่าได้แก่ ดินแดนชายทะเล อันเป็นเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน
 - 4.6 พระมหารักขิตเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ โยนกประเทศ คือ ดินแดนที่อยู่ในการยึดครองของฝรั่งชาติกรีก ในทวีปเอเชียตอนกลางเหนืออิหร่านขึ้นไปจนถึงเตอร์กิสถาน
 - 4.7 พระมัชฌิมเถระพร้อมพระเถระอีก 4 รูป คือ พระกัสสปโคตตะ พระอฬกเถวะ พระทุนทุภิสสระ พระสหัสสเถวะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย
 - 4.8 พระโสณะกับพระอุตตรเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” เชื่อกันว่าได้แก่ ดินแดนที่เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

4.9 พระมหาธรรมรักขิตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นมหาราษฎร์ คือ ดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากเมืองบอมเบย์ใน ปัจจุบัน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตทุกสายเป็นการไปอย่างเป็นคณะสงฆ์
สามารถให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้ ซึ่งท่านบอกไว้เฉพาะหัวหน้าสายเสียส่วนมาก
นอกจากสายพระมหินเทเถระ สายของพระมัชฌิมเถระ และสายของพระโสณเถระกับพระ
อุตตรเถระ เพราะศาสนาในดินแดนส่วนนี้มีหลักฐานอาจสืบค้นได้ในปัจจุบัน เพราะมีการสืบ
ต่อกันมาไม่ขาดสาย โดยเฉพาะจากหลักฐานที่ค้นพบที่นครปฐม บอกว่า พระโสณเถระกับ
พระอุตตรเถระมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนส่วนนี้ เมื่อพ.ศ. 274-304 ซึ่งเป็นปี
ที่ใกล้เคียงกันกับหลักฐานในที่อื่น ๆ

ข้อควรศึกษาในเรื่องตติยสังคายนาและธรรมทูต

เรื่องตติยสังคายนาเป็นปัญหาที่น่าพิจารณาหลายประการ นักปราชญ์ทาง
ประวัติศาสตร์บางพวกไม่ยอมรับสังคายนาคราวนี้ เพราะถือว่าเป็นการสังคายนาของพระสงฆ์
ฝ่ายเถรวาทพวกเดียว ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นมีนิกายในพระพุทธศาสนาอยู่ถึง 18 นิกายเป็นอย่างน้อย
และยังมีเรื่องที่น่าข้องใจหลายประการ เช่น

1. ในยุคพระเจ้าอโศกมหาราช แม้พระองค์จะทรงนับถือพระพุทธศาสนาและเป็น
พุทธมามกะ แต่ทรงให้การยกย่องและสนับสนุนลัทธิศาสนาต่าง ๆ ทุกศาสนา
ในยุคนั้น แสดงว่าไม่มีใครขาดแคลนลาภสักการะในเรื่องนี้
2. เดียร์ถียที่ว่าปลอมบวช ตามหลักฐานคัมภีร์ที่เขียนในลังกาน่าจะเป็นพระในนิกาย
ต่าง ๆ ซึ่งปะปนกันจนแยกไม่ออกว่าใครเป็นใคร ทำให้มีความรังเกียจกัน
ด้านศีลและทฤษฎี ถ้าเป็นพวกเดียรถีย์ปลอมบวชจริง ไม่รู้ว่าจะปลอมบวชเข้ามา
ทำไม เพราะเป็นนักบวชในลัทธิใดก็ได้รับการบำรุงเช่นเดียวกัน หากปลอมเข้า
มาบวชจริง แสดงว่าการปกครองในยุคนี้หละหลวมมาก จนไม่อาจเชื่อว่าจะเกิด
ขึ้นได้ เพราะยังมีพระอรหันต์อยู่มาก
3. เรื่องที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนำมาวิพากษ์และแก้ทฤษฎีต่าง ๆ ส่วนมากแล้วเป็น
ความเชื่อถือนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้นเอง แต่ไม่ตรงกับหลักการ
ของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น

4. การเรียกขานพระพวกรุ่นที่ตนไม่ชอบด้วยคำว่า “อัลซี เดียร์ถีย์” ท่านผู้รจนาหนังสือของลังกาถนัดมาก ดังนั้นมหาวังสะจึงเรียกท่านวัชชีบุตรว่า “อัลซี” และเรียกพระที่ถูกจับลี้กไปว่า “เดียร์ถีย์” จึงไม่ใช่เรื่องแปลก ยิ่งตัวเลขพระที่จับลี้กไปมีถึง 60,000 รูป นี่ก็อย่างไรก็หนักไม่ออกว่าทำไมจำนวนจึงมากอย่างนั้น ประเทศไทยใหญ่กว่าเมืองปาฏลีบุตรเป็นอันมาก พระยังมีประมาณ 300,000 รูป เท่านั้น

5. เรื่องการส่งพระธรรมทูต 9 สายออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถึงแม้จะไม่ปรากฏในศิลาจารึก แต่จากหลักฐานในที่ต่าง ๆ ที่ขุดค้นพบตอนหลังบ้าง หลักฐานที่สืบทอดกันมาบ้าง แสดงว่ามีการส่งพระออกไปเผยแผ่ศาสนาในส่วนต่าง ๆ ของทวีปเอเชียจริง ๆ ที่น่าเสียดายคือด้านยุโรป แทนที่จะส่งพระภิกษุไป กลับส่งธรรมมหาอำมาตย์ซึ่งเป็นฆราวาสไป เมื่อท่านเหล่านั้นสิ้นชีวิตลง จึงไม่มีใครสืบทอด หลักธรรมในพุทธศาสนาจึงหายไปจากกรีก แต่ไปปรากฏในปรัชญาสตออิสม์ของปรัชญาเมธีชื่อ เซโน ซึ่งได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปสั่งสอนในลัทธิสตออิสม์ ความว่า

“สุขทุกข์ของมนุษย์เราอยู่ที่การปรับปรุงจิตใจให้เข้มแข็ง ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม สามารถปลงให้ตกในความเป็นอนิจจังของสังขารธรรม โดยให้เห็นว่าเป็นของธรรมดา แล้วจะมีความสุข”

หากในครั้งนั้นได้ส่งพระสงฆ์ไปโดยเฉพาะคือ พระโยนกธรรมรักชิต ให้ไปเผยแผ่ในดินแดนอันเป็นมาตุภูมิของท่าน สถาบันสงฆ์ก็จะสามารถตั้งมั่นที่กรีกและจักรวรรดิโรมัน ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่า พระพุทธศาสนาก็จะเผยแผ่อยู่ในทวีปแอฟริกาและยุโรป ก่อนศาสนาคริสต์ถึง 200 ปี จึงไม่เป็นการแปลกอะไรที่นักนิรุกติศาสตร์อย่างศาสตราจารย์เดวิดกล่าววว่า “ก็อด (GOD) เลื่อนมาจาก อัลเลาะห์ เลื่อนมาจากคำว่า อรหันต์”

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ 3

ตติยสังคายนา	:	ประมาณ พ.ศ. 236
ประธานสงฆ์	:	พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน และผู้ถาม พระมัชฌันติกกับพระมหาเถวะเป็นผู้ตอบ
ผู้เข้าร่วมประชุมสังคายนา	:	พระอรหันตชีนาสพจำนวน 1,000 องค์
องค์อุปถัมภ์	:	พระเจ้าอโศกมหาราช
เหตุปรารภในการทำสังคายนา	:	เดิยรเถียรปลอมมาบวชในพระพุทธศาสนา
สถานที่ประชุมทำสังคายนา	:	อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร
ระยะเวลาในการประชุม	:	กระทำอยู่ 9 เดือนจึงสำเร็จ

ผลของการสังคายนาครั้งนี้

1. สามารถจัดอิลัชชีในพระพุทธศาสนาได้ และรวบรวมพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ ผุดผ่องได้
2. มีการรวบรวมแยกพระไตรปิฎกเป็น 3 อย่างสมบูรณ์ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าใน อภิธรรมปิฎกด้วย
3. มีการส่งพระมหาเถระออกไปเป็นพระธรรมทูตในเมืองต่าง ๆ ถึง 9 สาย สืบต่อพระพุทธศาสนามาถึงปัจจุบันในนานาประเทศ

การสังคายนาครั้งที่ 4

การสังคายนาครั้งนี้ผสมกับฝ่ายมหายาน กระทำกันในอินเดียภาคเหนือ ด้วยความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ ได้กล่าวแล้วว่า สังคายนาครั้งนี้ ทางฝ่ายเถรวาท คือฝ่ายที่ถือพระพุทธศาสนาแบบที่ไทย ลาว เขมร พม่า ลังกานับถือ มิได้รับรองเข้าอันดับเป็นครั้งที่ 4 เพราะเป็นการสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาท ซึ่งแยกออกไปจากเถรวาททำผสมกับฝ่ายมหายาน และเพราะมีสายแห่งการสืบต่อสั่งสอนอบรมไม่ติดต่อเกี่ยวข้องกัน จึงไม่มีบันทึกหลักฐานเรื่องทางเถรวาท ทั้งภาษาที่ใช้สำหรับพระไตรปิฎกก็ไม่เหมือนกัน คือ ฝ่ายมหายานใช้ภาษาสันสกฤต (บางครั้งก็ปนปรากฤต) ฝ่ายเถรวาทใช้ภาษาบาลี

การสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดีย ทางฝ่ายจีนและทิเบตก็ไม่บันทึกรับรองไว้ เพราะเป็นคนละสาย

แต่การสังคายนาครั้งนี้ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในวงการของผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงนับว่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ควรนำมากล่าวไว้ด้วย และเมื่อคิดตามลำดับเวลาแล้วก็นับเป็นสังคายนาครั้งที่ 4 ที่ทำในอินเดีย เมื่อประมาณ ค.ศ. 100 หรือ พ.ศ. 643 เรื่องปีที่ทำสังคายนา หนังสือบางเล่มก็กล่าวต่างออกไป สังคายนาครั้งนี้กระทำ ณ เมืองชาลันธร แต่บางหลักฐานก็ว่า ทำที่กัษมีระหรือแคชเมียร์ รายละเอียดบางประการจะได้กล่าวถึงตอนที่ว่าด้วยการสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาท

มีข้อสังเกต คือหนังสือประวัติศาสตร์ของอินเดียบางเล่ม กล่าวว่า ในค.ศ.634 (พ.ศ.1177) พระเจ้าศิลาทิพย์ได้จัดให้มีมหาสังคายนาขึ้นในอินเดียภาคเหนือ มีกษัตริย์ประเทศราชมาร่วมด้วยถึง 21 พระองค์ พิธีมีพระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนและพราหมณ์ผู้ทรงความรู้มาประชุมกัน วันแรกตั้งพระพุทธรูปบูชาในพิธี วันที่ 2 ตั้งรูปสุริยเทพ วันที่ 3 ตั้งรูปพระคิระ การสังคายนาครั้งนี้จึงมีลักษณะผสม คือ ทั้งพุทธและพราหมณ์ ภิกษุที่เข้าประชุมก็มีทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน แต่เมื่อสอบดูหนังสือประวัติของภิกษุเถียนจิง ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ตอนนี้อย่างละเอียด กลายเป็นการประชุมเพื่อให้มาโต้แย้งภิกษุเถียนจิงผู้แต่งตำรายกย่องพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน หาใช่การสังคายนาไม่ ที่บันทึกไว้ในที่นี้เพื่อให้หมดปัญหาประวัติการสังคายนาในประเทศอินเดีย

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ 4

1. ประสงค์จะบันทึกคัมภีร์ฝ่ายสัพพัตติกวาทเป็นภาษาสันสกฤต และทำให้พระพุทธศาสนาแบบมหายานมั่นคง
2. ประมาณ พ.ศ. 643 โดยมีพระเข้าร่วมกว่า 500 รูป
3. ทำที่เมืองชาลันธร แคว้นกัษมีระ ตอนเหนือของประเทศอินเดีย
4. พระเจ้ากนิษกะได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งนี้

ผลของการทำสังคายนาครั้งนี้

การสังคายนาครั้งนี้ เนื่องจากเป็นครั้งแรกของฝ่ายมหายาน จึงมีผลดังนี้

1. มีการเขียนคำอธิบายพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเป็นภาษาสันสกฤต ปิฎกละ 1,000,000 โศลก โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะและการแนะนำของพระปารสวเถระ

2. มีการประสานความคิดระหว่างนิยายทั้ง 18 นิยาย แล้วจารึกคัมภีร์ทางศาสนา เป็นสันสกฤตครั้งแรก

ปรากฏว่า หลวงจันทยวงษ์กล่าวถึงการสังคายนาครั้งนี้ มีการจารึกพระธรรมลงบนแผ่นทองเหลืองและเก็บไว้ในหีบทำด้วยศิลา เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นอันดีในพระเจดีย์ แม้ว่าทางฝ่ายเถรวาทจะไม่บันทึกการสังคายนาครั้งนี้ แต่ประวัติศาสตร์โดยทั่วไปก็จารึกไว้จึงเป็นสังคายนาที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกฝ่ายอุตรนิกาย

3.1.2 การนับครั้งสังคายนาของลังกา

ลังกาซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเช่นเดียวกับไทย รับรองการสังคายนาทั้งสามครั้งแรกในอินเดีย แต่ไม่รับรองสังคายนาครั้งที่ 4 ซึ่งเป็นของนิกายสัพพัตติกาทผสมกับฝ่ายมหายาน

หนังสือสมันตปาสาทิกาซึ่งแต่งอธิบายวินัยปิฎกกล่าวว่า เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 3 เสร็จแล้วพระมหินทเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศก พร้อมด้วยพระเถระอื่น ๆ รวมกันครบ 5 รูป ได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา ได้พบกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแสดงธรรมให้พระราชาเลื่อมใส และประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้แล้ว มีการประชุมสงฆ์ให้พระอรหันต์ผู้เป็นศิษย์ของพระมหินทเถระสวดพระวินัยเป็นการสังคายนาวินัยปิฎก ส่วนหนังสืออื่น ๆ เช่น สังคีตวงศ์กล่าวว่า มีการสังคายนาทั้งสามปิฎก สังคายนาครั้งนี้กระทำที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ มีพระมหินทเถระเป็นประธาน

การสังคายนาครั้งนี้ ต่อจากสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดียไม่กี่ปี คือการทำสังคายนาครั้งที่ 3 กระทำในพ.ศ. 235 พอทำสังคายนาเสร็จไม่นาน (พ.ศ. 236) พระมหินทเถระก็เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา และในปี พ.ศ. 238 ก็ได้ทำสังคายนาในลังกา เหตุผลที่อ้างในการทำสังคายนาครั้งนี้ก็คือ เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่น เพราะเหตุที่สังคายนาครั้งนี้ห่างจากครั้งแรกประมาณ 3-4 ปี บางมติจึงไม่ยอมรับเป็นสังคายนา เช่น มติของฝ่ายพม่าดังจะกล่าวข้างหน้า ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สังคายนาครั้งนี้ อาจเป็นการวางรากฐานให้ชาวลังกาท่องจำพระพุทธรวณะ จึงต้องประชุมชี้แจงหรือแสดงรูปแห่งพุทธรวณะตามแนวที่ได้จัดระเบียบไว้ใน การสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดีย ฉะนั้นจึงนับได้ว่าเป็นสังคายนาครั้งแรกในลังกา

สังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกา กระทำเมื่อประมาณพ.ศ. 433 ในรัชสมัยของพระเจ้า วัฏฏคามณิเอยัย เรื่องที่ปรากฏเป็นเหตุทำสังคายนาครั้งนี้ คือเห็นกันว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำ พระพุทธวจนะต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตร เสื่อมถอยลง จึงตกลงจารึกพระพุทธรวณะลงในใบลาน มีคำกล่าวว่าได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย สังคายนาครั้งนี้กระทำที่อาโลกเลณสถาน ณ มตเลชนบท ซึ่งไทยเราเรียกว่า “มัลลชนบท” ประเทศลังกา มีพระรักษิตมหาเถระเป็นประธาน ได้กล่าวแล้วว่า บางมติไม่รับรองการ สังคายนาของพระมหินท์ ว่าเป็นครั้งที่ 4 ต่อจากอินเดีย แต่สังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกา นี้ ได้ รับการรับรองเข้าลำดับโดยทั่วไป บางมติก็จัดเข้าเป็นลำดับที่ 5 บางมติที่ไม่รับรองสังคายนา ของพระมหินท์ (ครั้งแรกในลังกา) ก็จัดสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกา นี้ว่า เป็นครั้งที่ 4 ต่อมา จากอินเดีย

สังคายนาครั้งที่ 3 ในลังกา กระทำเมื่อไม่ถึง 100 ปีมานี้เอง คือใน พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1865) ที่รัตนปุระในลังกา พระเถระชื่อหิกขุเว สิริสุมังคละ เป็นหัวหน้า กระทำอยู่ 5 เดือน การสังคายนาครั้งนี้ น่าจะไม่มีใครรู้กันมากนัก นอกจากเป็นบันทึกของชาวลังกาเอง การ โฆษณาก็คงไม่มากมายเหมือนสังคายนาครั้งที่ 6 ของพม่า

3.1.3 การนับครั้งสังคายนาของพม่า

ได้กล่าวแล้วว่า พม่าไม่รับรองสังคายนาครั้งแรกในลังกา คงรับรองเฉพาะ สังคายนาครั้งที่ 2 ของลังกาว่าเป็นครั้งที่ 4 ต่อจากนั้นก็นับสังคายนาครั้งที่ 5 และ 6 ซึ่ง กระทำในประเทศพม่า

สังคายนาครั้งแรกในพม่าหรือที่พม่านับว่าเป็นครั้งที่ 5 ต่อจากครั้งจารึกลงใน ใบลานของลังกาสังคายนาครั้งนี้ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน 729 แผ่น ณ เมืองมันดเล ด้วยการอุปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง ในพ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871) พระมหาเถระ 3 รูป คือ พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาภิธชะ และพระสุมังคลสามี ได้ผลัด เปลี่ยนกันเป็นประธานโดยลำดับ มีพระสงฆ์และพระอาจารย์ผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม ร่วมประชุม 2,400 ท่าน กระทำอยู่ 5 เดือนจึงสำเร็จ

สังคายนาครั้งที่ 2 ในพม่าหรือที่พม่านับว่าเป็นครั้งที่ 6 ที่เรียกว่า “ฉัฐฐสังคายนา” เริ่มกระทำเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2497 จนถึงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2499 เป็นอันปิดงาน ในการปิดงานได้กระทำร่วมกับการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (การนับปีของ พม่าเร็วกว่าไทย 1 ปี จึงเท่ากับเริ่ม พ.ศ. 2498 ปิด พ.ศ. 2500 ตามที่พม่านับ) พม่าทำ

สังคายนาครั้งนี้ มุ่งพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นข้อแรก แล้วจะจัดพิมพ์อรรถกถา (คำอธิบายพระไตรปิฎก) และคำแปลเป็นภาษาพม่าโดยลำดับ มีการโฆษณาและเชิญชวนพุทธศาสนิกชนหลายประเทศไปร่วมพิธีด้วย โดยเฉพาะประเทศเถรวาท คือ พม่า ลังกา ไทย ลาว เขมร ทั้งห้าประเทศนี้ ถือว่าสำคัญสำหรับการสังคายนาครั้งนี้มาก เพราะใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีอย่างเดียวกันจึงได้มีสมัยประชุม ซึ่งประชุมหรือผู้แทนประชุมของทั้งห้าประเทศนี้เป็นหัวหน้า เป็นสมัยของไทยสมัยของลังกา เป็นต้น ได้มีการก่อสร้างกุหาจำลอง ทำด้วยคอนกรีต จุคนได้หลายพันคน มีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า 2,500 ที่ บริเวณที่ก่อสร้างประมาณ 200 ไร่เศษ เมื่อเสร็จแล้วได้แจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่าไปในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย

3.1.4 การนับครั้งสังคายนาของไทย

ตามหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมของไทย เรารับรองสังคายนาครั้งที่ 1-2-3 ในอินเดียและครั้งที่ 1-2 ในลังกา รวม 5 ครั้ง ถือว่าเป็นประวัติที่ควรรู้เกี่ยวกับความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัยแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือว่าสังคายนาในลังกาทั้งสองครั้งเป็นเพียงสังคายนาเฉพาะประเทศ ไม่ควรจัดเป็นสังคายนาทั่วไป จึงทรงบันทึกพระมติไว้ในท้ายหนังสือพุทธประวัติ เล่ม 3

แต่ตามหนังสือสังคีตยวงศ์หรือประวัติแห่งการสังคายนา ซึ่งสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนรจนาเป็นภาษาบาลีในรัชกาลที่ 1 ตั้งแต่ครั้งเป็นพระพิมลธรรม ได้ลำดับความเป็นมาแห่งสังคายนาไว้ 9 ครั้ง ดังต่อไปนี้

สังคายนาครั้งที่ 1-2-3 ทำให้ประเทศอินเดียตรงกับที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น

สังคายนาครั้งที่ 4-5 ทำในลังกา คือครั้งที่ 1 ที่ 2 ที่ทำในลังกา ดังได้กล่าวแล้วในประวัติการสังคายนาของลังกา

สังคายนาครั้งที่ 6 ทำในลังกาเมื่อ พ.ศ. 956 พระพุทธโฆสะได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถา คือคำอธิบายพระไตรปิฎก จากภาษาลังกาเป็นภาษาบาลี ในรัชสมัยของพระเจ้ามahanam เนื่องจากการแปลอรรถกถาเป็นภาษาบาลีครั้งนี้ มิใช่การสังคายนาพระไตรปิฎกทางลังกาเองจึงไม่ถือว่าเป็นการสังคายนาตามแบบแผนที่นิยมกันว่า จะต้องมีการชำระพระไตรปิฎก

สังคายนาครั้งที่ 7 ทำในลังกาเมื่อพ.ศ.1587 พระกัสสปเถระเป็นประธาน มีพระเถระร่วมด้วยกว่า 1,000 รูป ได้รจนาคำอธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี กล่าวคือ แต่งตำราอธิบายคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งพระพุทธโฆสะได้ทำเป็นภาษาบาลีไว้ในการสังคายนาครั้งที่ 6 คำอธิบายอรรถกถานี้กล่าวตามสำนวนนักศึกษาก็คือ คัมภีร์ฎีกา ตัวพระไตรปิฎกเรียกว่า “บาลี” คำอธิบายพระไตรปิฎกเรียกว่า “อรรถกถา” คำอธิบายอรรถกถาเรียกว่า “ฎีกา” การทำสังคายนาครั้งนี้ เนื่องจากมิใช่สังคายนาพระไตรปิฎกแม้ทางลังกาเองก็ไม่รับรองว่าเป็นสังคายนา

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวไว้ในหนังสือสังคีตยวงศ์ ก็นับว่าได้ประโยชน์ในการรู้ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อย่างดียิ่ง

หมายเหตุ ข้อมูลเพิ่มเติมการสังคายนาครั้งที่ 6 และครั้งที่ 7

การสังคายนาครั้งที่ 6 ที่ประเทศลังกา

พ.ศ. 956 รัชสมัยของพระเจ้ามหายานามีพระมหาเถระปราชญ์สำคัญชาวชมพูทวีปรูปหนึ่งชื่อ พระพุทธโฆสะ เดินทางไปยังเกาะลังกาดด้วยความประสงค์จะแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาสิงหลในลังกาทวิปกลับเป็นภาษามคธ ท่านได้เข้าพบพระมหาเถระประธานสงฆ์ในสำนักมหายาวาร บอกความประสงค์และขออนุญาตแปลอรรถกถา พระเถระเจ้าถิ่นผู้รักษาคัมภีร์ได้ทดสอบความรู้ด้วยการให้คาถา 1 คาถา ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ให้พระพุทธโฆสะ แต่งขยายความแล้วขอตรวจสอบความรู้ คาถากระทู้นั้นคือ

สีเล	ปติฏญาย	นโร	สพลโย	จิตต์	ปญญญจ	ภาวย
อาตาปี	นิปโก	ภิกขุ		โส อัม	วิชฌเย	ชฏ

ท่านพระพุทธโฆสะได้ใช้กระทู้นี้แต่งบรรยายเป็นหนังสือ ชื่อ ปกรณ์พิเศษวิสุทธีมรรค ซึ่งบัดนี้ใช้เป็นหลักสูตรชั้นประโยค ป.ธ. 8 และ ป.ธ. 9 ของสนามหลวงแผนกบาลีในประเทศไทย ผลงานของท่านพระพุทธโฆสะเป็นที่พอใจของพระมหาเถระแห่งมหายาวารมาก ท่านจึงได้รับอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธได้

อรรถกถาเดิมภาษาสิงหลที่สำคัญปรากฏชื่อเป็นที่รู้จักมี 3 คัมภีร์ คือ

1. **มหาอรรถกถา** เป็นปรัมปรามตเถรวาทอธิบายพระสูตรที่พระมหินเถระนำมายังลังกา แล้วแปลสู่ภาษาสิงหล
2. **มหาปัจจริยัตถกถา** อรรถกถาอภิธรรมปิฎก มีชื่อตามแพที่พระเถระนั่งประชุมกันทำอรรถกถานี้

3. กรุณที่อรรถกถา อรรถกถาวินัยปิฎก มีชื่อตามตำบลซึ่งวิหารที่พระสงฆ์ประชุมกันทำอรรถกถานี้ตั้งอยู่

พระพุทธโฆสะใช้ข้อมูลจากกรุณที่อรรถกถาแต่งคัมภีร์อรรถกถาวินัย ชื่อ สมัน-ตปาสาทิกา ใช้ข้อมูลจากมหาอรรถกถาแต่งคัมภีร์อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎกตามลำดับนิกาย คือ

- สุมังคลวิลาสินี	อรรถกถาที่พนิกาย
- ปปัญจสูทนี	อรรถกถามัชฌิมนิกาย
- สารัตถปกาสินี	อรรถกถาสังยุตตนิกาย
- มโนรธปุรณี	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ฯลฯ

ใช้ข้อมูลจากอรรถกถามหาปัจจรี แต่คัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมปิฎก คือ

- อัฏฐสาลินี	อรรถกถาธัมมสังคณี
- สัมโมหวิโนทนี	อรรถกถาวิภังค์
- ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาปัญญาปกรณ์แห่งอภิธรรมปิฎก

กล่าวกันว่า พระพุทธโฆสะใช้เวลาเพียง 1 ปีเพื่อแปลอรรถกถาเหล่านี้ ซึ่งทางประเทศลังกาถือเป็นการสังคายนาครั้งที่ 6

สังคายนาครั้งนี้มีบันทึกไว้ในหนังสือสังคีตยวงศ์ บางมติไม่ถือว่าเป็นสังคายนา เพราะไม่มีอธิกรณ์หรือการชำระพระไตรปิฎก

การสังคายนาครั้งที่ 7 ที่ประเทศลังกา

พ.ศ. 1587 รัชกาลพระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช พระมหากัสสปเถระได้รับอาราธนา และพระบรมราชูปถัมภ์ให้จัดทำสังคายนา จึงประชุมพระสงฆ์พันกว่ารูปประชุมจัดทำคำอธิบายอรรถกถา คือ คัมภีร์ฎีกาแห่งพระไตรปิฎกเป็นเวลา 1 ปี คัมภีร์ฎีกาที่กล่าวไว้ในหนังสือสังคีตยวงศ์ คือ

1. สารัตถทีปนี	ฎีกาสมันตปาสาทิกา	อรรถกถาวินัยปิฎก
2. ปฐมสารัตถมัญจุสา	ฎีกาสุมังคลวิลาสินี	อรรถกถาที่พนิกาย
3. ทุตติยสารัตถมัญจุสา	ฎีกापปัญจสูทนี	อรรถกถามัชฌิมนิกาย
4. ตติยสารัตถมัญจุสา	ฎีกาสารัตถปกาสินี	อรรถกถาสังยุตตนิกาย

5. จตุตถสารัตถมัญชุสา	ฎีกามโนรณปุรณี	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
6. ปฐมปรมัตถุปปกาสินี	ฎีกาอรรถสาสินี	อรรถกถาธรรมสังคณี
7. ทุตติยปรมัตถุปปกาสินี	ฎีกาสัมโมหวิโนทนี	อรรถกถาวิมังกคปกรณ์
8. ตติยปรมัตถุปปกาสินี	ฎีกาปรมัตถทีปนี	อรรถกถาปัญจปกรณ์
แห่งอภิธรรมปิฎก		

เช่นเดียวกับครั้งที่ 6 บางมติไม่ถือว่าเป็นการสังคายนา เพราะเหตุผลเช่นเดียวกับการสังคายนาครั้งที่แล้ว

สังคายนาครั้งที่ 8 ทำในประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. 2020 พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ได้อาราธนาพระภิกษุผู้ทรงไตรปิฎก ในวัดโพธารามเป็นเวลา 1 ปี จึงสำเร็จ สังคายนาครั้งนี้จัดเป็นครั้งที่ 1 ในประเทศไทย

สังคายนาครั้งที่ 9 ทำในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแห่งบรมราชจักรีวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ชำระพระไตรปิฎก ในครั้งนี้มีพระสงฆ์ 218 รูป กับราชบัณฑิตอาจารย์อุบาสก 32 คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎก แล้วจัดให้มีการจารึกลงใบลาน สังคายนาครั้งนี้สำเร็จภายใน 5 เดือน จัดว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ 2 ในประเทศไทย

ประวัติการสังคายนา 9 ครั้งตามที่ปรากฏในหนังสือสังคีตยวงศ์ ซึ่งสมเด็จพระวันรัตจนะไฉนี้ ภิกษุขีนาหนันทะ ศาสตราจารย์ภาษาบาลี และพุทธศาสตร์แห่งสถาบันภาษาบาลีที่นาแลนทาได้นำไปเล่าไว้เป็นภาษาอังกฤษ ในหนังสือ 2,500 ปีแห่งพระพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งพิมพ์ขึ้นในโอกาสฉลอง 25 พุทธศตวรรษในอินเดียด้วย

3.1.5 การนับครั้งสังคายนาของฝ่ายมหายาน

จะกล่าวถึงสังคายนาฝ่ายมหายานไว้ในที่นี้ด้วย เพื่อเป็นแนวศึกษาและระดับความรู้ เพราะไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะสูตรตันตปิฎก ได้มีคำแปลในภาษาจีนซึ่งแสดงว่าฝ่ายมหายานได้มีเอกสารของฝ่ายเถรวาทอยู่ด้วย จึงควรจะได้สอบสวนดูว่า ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกนั้น ทางฝ่ายมหายานได้กล่าวถึงไว้อย่างไร

เมื่อกล่าวตามหนังสือพุทธประวัติและประวัติสังฆมณฑลสมัยแรกตามฉบับของทิเบต ซึ่งชาวต่างประเทศได้แปลไว้เป็นภาษาอังกฤษ ได้กล่าวถึงการสังคายนา 2 ครั้ง คือครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ในอินเดีย ดังที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป แต่จะเล่าไว้ในที่นี้ เฉพาะข้อที่น่าสังเกตคือ

การสังคายนาครั้งที่ 1 หลักฐานฝ่ายเถรวาทว่าสังคายนาพระธรรมกับพระวินัย พระอาณนทเป็นผู้อบรมคำถามเกี่ยวกับพระธรรม หมายถึงว่า พระอาณนทวิสัยสนาทั้งสุดตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก แต่ในฉบับของทิเบตกล่าวว่า พระมหากัสสปะเป็นผู้วิสัยสนาอภิธรรมปิฎก ส่วน พระอาณนทวิสัยสนาสุดตันตปิฎกและพระอุบาลีวิสัยสนาวิญญูปิฎกกับได้กล่าวพิสดารออกไปอีกว่า สังคายนาสุดตันตปิฎกก่อน พอพระอาณนทเล่าว่าปฐมเทศนาจบ พระอัญญาโกณฑัญญะได้ ยืนยันว่าถูกต้องแล้ว เป็นพระสูตรที่ท่านได้สดับมาเอง แม้เมื่อกล่าวสูตรที่ 2 (อนัตตลักขณสูตร) จบ พระอัญญาโกณฑัญญะก็ให้คำรับรองเช่นกัน รายละเอียดอย่างอื่นที่เห็นว่าพื้นเพได้ ดัด ไม่น่ามากกล่าวในที่นี้ มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในหนังสือที่อ้างถึงนี้ใช้คำว่า “มาติกา” (มาตริกา) แทนคำว่า อภิธรรมปิฎก

การสังคายนาครั้งที่ 2 ฉบับมหายานของทิเบตได้กล่าวคล้ายคลึงกับหลักฐานของ ฝ่ายเถรวาทมากทั้งได้ลงท้ายว่า ที่ประชุมได้ลงมติ ตำหนิข้อถ้อยผิด 10 ประการของภิกษุชาววัชชี อันแสดงว่าหลักฐานของฝ่ายมหายานกลับรับรองเรื่องนี้ ผู้แปล (คือ Rockhill) อ้างว่าได้ สอบสวนฉบับของจีน ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่ากล่าวถึงอะไร นอกจาก จบด้วยการตำหนิข้อถ้อยผิด 10 ประการนั้น

ดร.นลินีเกษะ แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา อินเดีย ได้พยายามรวบรวมหลักฐาน ฝ่ายมหายานเกี่ยวกับสังคายนาครั้งที่ 2 ไว้รายละเอียดเป็น 3 รุ่น คือ รุ่นแรก รุ่นกลาง และ รุ่นหลัง แม้รายละเอียดปลีกย่อยในหลักฐานนั้นจะมีต่างกันออกไปก็ตาม แต่ก็เห็นอันตกลงว่า ฝ่ายมหายานได้รับการรับรองการสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ร่วมกัน

โดยเหตุที่คัมภีร์พระศาสนาฝ่ายมหายานมักมีอะไรหลายอย่างต่างออกไปจาก ของเถรวาท เมื่อเกิดปัญหาว่า คัมภีร์เหล่านั้นมีมาอย่างไร มักจะมีคำตอบว่า มีการสังคายนา ของฝ่ายมหายาน คัมภีร์เหล่านั้นเกิดขึ้นจากผู้ที่ยังสังคายนา ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิได้รู้ได้ฟังมา คนละสายกับฝ่ายเถรวาท

เมื่อตรวจสอบจากหนังสือของฝ่ายมหายาน แม้จะพบว่าสังคายนาผสมกับ ฝ่ายมหายานนั้น เกิดเมื่อสมัยพระเจ้ากนิษกะ ประมาณพ.ศ. 643 ก็จริง แต่ข้ออ้างต่าง ๆ มักจะพาตึงไปถึงสังคายนาครั้งที่ 1 และ 2 คือมีคณะสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งทำสังคายนาแข่งขันกับ อีกส่วนหนึ่ง คือ

1. สังคายนาครั้งแรกที่พระมหากัสสปะเป็นประธาน กระทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ มีคำกล่าวของฝ่ายมหายานว่า ภิกษุทั้งหลายผู้มิได้รับเลือก เป็นการกสงฆ์ (คือสงฆ์ผู้กระทำหน้าที่) ในปฐมสังคายนาซึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้ประชุมกันทำสังคายนาขึ้นอีกส่วนหนึ่งเรียกว่าสังคายนาออกถ้ำ และเหตุที่ภิกษุผู้ทำสังคายนาออกถ้ำมีจำนวนมาก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สังคายนามหาสังฆิกะ** คือของสงฆ์ใหญ่ เรื่องนี้ปรากฏในประวัติของหลวงจีนเหียนจั่ง ผู้เดินทางไปดูพระพุทธศาสนาในอินเดีย ที่นายเคงเหลียน สิบญูเรื่อง แปลเป็นภาษาไทย หน้า 169 และกล่าวด้วยว่า ในการสังคายนาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 5 ปิฎก คือ พระสูตร, วินัย, อภิธรรม, ปกิณกะ และธารณี

แต่หลักฐานของการสังคายนาออกถ้ำครั้งที่ 1 น่าจะเป็นการกล่าวสับสนกับเหตุที่เกิดขึ้นกับการสังคายนาครั้งที่ 2 หรือนัยหนึ่งเอาเหตุการณ์ในสังคายนาครั้งที่ 2 ไปเป็นครั้งที่ 1 คือ

2. การสังคายนาของมหาสังฆิกะ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อภิกษุวัชชีบุตรถือวินัยย่อหย่อน 10 ประการและพระยสะกัณฐกบุตรได้ชักชวนคณะสงฆ์ในภาคต่าง ๆ มาร่วมกันทำสังคายนาชำระมลทินโทษแห่งพระศาสนาวินิจฉัยชี้ว่า ข้อถ้อยผิด 10 ประการนั้น มีห้ามไว้ในพระวินัยอย่างไรแล้วได้ทำสังคายนา ในขณะเดียวกันพวกภิกษุวัชชีบุตรซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ก็ได้เรียกประชุมสงฆ์ถึง 10,000 รูป ทำสังคายนาของตนเองที่เมืองกุสุมปุระ (ปาตลีบุตร) ให้ชื่อว่า มหาสังคิตติ คือมหาสังคายนาเป็นเหตุให้เกิดนิคายมหาสังฆิกะ ซึ่งแม้จะยังไม่นับว่าเป็นมหายานโดยตรง แต่ก็นับว่าเป็นเบื้องต้นแห่งการแตกแยกจากฝ่ายเถรวาทมาเป็นมหายานในการต่อมา การสังคายนาครั้งนี้ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงของเดิมไม่น้อย หลักฐานของฝ่ายมหายานบางเล่มได้กล่าวถึงกำเนิดของนิคายมหาสังฆิกะ โดยไม่กล่าวถึงวัตถุประสงค์ 10 ประการก็มี แต่กล่าวว่า ข้อเสนอ 5 ประการของมหาเถระเกี่ยวกับพระอรหันต์ว่า ยังมีได้ดับกิเลสโดยบริบูรณ์ เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ 2 แล้วพวกมหาสังฆิกะก็แยกออกทำสังคายนาของตน

3.1.6 การนับครั้งสังคายนาของนิกายสัพพัตติกา

การสังคายนาของพระเจ้ากนิษกะ ประมาณปีพ.ศ. 643 (ค.ศ. 100) พระเจ้ากนิษกะผู้มีอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือได้สนับสนุนให้มีการสังคายนา อาจกล่าวได้ว่า เป็นสังคายนาแบบผสม ณ เมืองซาลันธร หรือบางแห่งกล่าวว่า เมืองกาฬมึระ

ในหนังสือจดหมายเหตุของหลวงจีนเหียนจั่งเล่าว่า พระเจ้ากนิษกะหันมาสนใจ พระพุทธศาสนาและตำราแห่งศาสนา นี้ จึงให้อาราธนาพระภิกษุ 1 รูปไปสอนทุก ๆ วัน และเนื่องจากภิกษุแต่ละรูปที่ไปสอนก็สอนต่าง ๆ กันออกไป บางครั้งก็ถึงกับขัดกัน พระเจ้ากนิษกะทรงลังเลไม่รู้จะฟังว่าองค์ไหนถูกต้องจึงปรึกษาข้อความนี้กับพระเถระผู้มีนามว่า ปารสวะ ถามว่าคำสอนที่ถูกต้องนั้นคืออันใดกันแน่ พระเถระแนะนำให้แล้ว พระเจ้ากนิษกะ จึงตกลงพระทัยจัดให้มีการสังคายนา ซึ่งมีภิกษุสงฆ์ในต่าง ๆ ได้รับอาราธนาให้มาประชุม พระเจ้ากนิษกะโปรดให้สร้างวัดเป็นที่พักพระสงฆ์ได้ 500 รูป ผู้จะฟังเขียนคำอธิบาย พระไตรปิฎก คำอธิบายหรืออรรถกถาสุดตันตปิฎก มี 100,000 โศลกและอรรถกถา อภิธรรมอันมีนามว่า อภิธรรมวิภาษามีจำนวน 100,000 โศลก ได้แต่งขึ้นในสังคายนาครั้งนี้ ด้วย เมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว ก็ได้จารึกลงในแผ่นทองแดงเก็บไว้ในหีบศิลา แล้วบรรจุไว้ใน เจดีย์ที่สร้างขึ้น โดยเฉพาะเพื่อการนี้อีกต่อหนึ่ง มีข้อสังเกตคือกำหนดกาลของสังคายนาครั้งนี้ ที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายทิเบต กล่าวว่ากระทำในยุคหลังกว่าที่หลวงจีนเหียนจั่งกล่าวไว้ แต่เรื่อง พ.ศ. ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาก็มีข้อโต้แย้งผิดเพี้ยนกันอยู่มิใช่แห่งเดียว จึงเป็น ข้อที่ควรจะได้พิจารณาสอบสวนในทางที่ควรต่อไป

การสังคายนาครั้งนี้เป็นของนิกายลัทธิพัตติกาวาท ซึ่งแยกสาขาออกไปจากเถรวาท แต่ก็มีพระของฝ่ายมหายานร่วมอยู่ด้วย จึงเท่ากับเป็นสังคายนาผสม

สังคายนาออกประวัติศาสตร์

ยังมีสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ และไม่ได้รับการรับรอง ทางวิชาการจากผู้ศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา อาจถือได้ว่าเป็นความเชื่อถือปรัมปรา ของพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานในจีนและญี่ปุ่น คือสังคายนาของพระโพธิสัตว์มัญชุศรีกับ พระโพธิสัตว์ไมเตรยะ (พระศรีอารย) ทั้งนี้ปรากฏตามหลักฐานในหนังสือประวัติศาสตร์ย่อ แห่งพระพุทธศาสนา 12 นิกาย ของญี่ปุ่น หน้า 51 ซึ่งไม่ได้บอกกาลเวลา สถานที่ และ รายละเอียดไว้ ที่นำมากล่าวไว้ในที่นี้ พอเป็นเครื่องประดับความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาแห่ง พระไตรปิฎกในที่มาต่าง ๆ เท่าที่จะค้นหาได้

เป็นอันว่าได้กล่าวถึงการสังคายนาทั้งของฝ่ายเถรวาทและของมหายานไว้พอเป็น แนวทางให้ทราบความเป็นมาแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนาและโดยเฉพาะคัมภีร์พระไตรปิฎก

บทที่ 4

ลำดับอาจารย์

ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก

เนื้อหาบทที่ 4

ลำดับอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก

- 4.1 สายวินัยปิฎก
- 4.2 สายสูตรตันตปิฎก
- 4.3 สายอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎกนั้นมิได้จารึกด้วยอักษรตั้งแต่ยุคแรก แต่อาศัยการท่องจำแบบปากต่อปาก หรือที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” เนื่องจากคำสอนมีมากมายจึงได้แบ่งสายในการท่องจำเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในแต่ละปิฎก เราจะได้เห็นว่าแต่ละสายนั้นมีการสืบทอดกันอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจลำดับการสืบทอดพระไตรปิฎกของพระเถระจากรุ่นสู่รุ่น
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจกระบวนการในการทรงจำพระไตรปิฎกว่าเป็นอย่างไร จึงสามารถสืบทอดคำสอนมาได้ ถึง 2,500 กว่าปีโดยยังคงความสมบูรณ์ไว้มาก

บทที่ 4

ลำดับอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎก

ได้กล่าวไว้แล้วในสมัยที่ยังมิได้มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานนั้น ใช้วิธีท่องจำ และการท่องจำก็แบ่งหน้าที่กัน ตามแต่ใครจะสมัครเป็นผู้เชี่ยวชาญในส่วนไหนตอนไหนของพระไตรปิฎก เช่น คำว่า “ทีฆภาณกะ” แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์ทีฆนิกาย (พระธรรมเทศนาหมวดยาว) มัชฌิมภาณกะผู้สวดคัมภีร์มัชฌิมนิกาย (พระธรรมเทศนาขนาดปานกลาง) โดยนัยนี้จึงเป็นการแบ่งงานกันทำในการท่องจำพระไตรปิฎก และมีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขามีศิษย์ของแต่ละสำนักท่องจำตามที่อาจารย์สั่งสอนเป็นทางให้เห็นความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกด้วยประการฉะนี้

ในหนังสืออธิบายพระไตรปิฎกหรือที่เรียกว่าอรรถกถา ได้แสดงการสืบสายของอาจารย์ในแต่ละทาง คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ที่เรียกว่าอาจารย์ปรัมปราสายแห่งพระอาจารย์ ดังนี้

4.1 สายวินัยปิฎก

1. พระอุบาลี
2. พระทาสกะ
3. พระโสณกะ
4. พระสิคควะ
5. พระโมคคลีบุตรติสสะ

4.2 สายสุตตันตปิฎก

ไม่ได้มีระบุไว้ในอรรถกถา เป็นแต่ได้กล่าวถึงการมอบหน้าที่ในการท่องจำนำสืบ ๆ กันต่อไป ดังนี้

1. มอบให้พระอานนท์ท่องจำสั่งสอนที่ฌณิกาย
2. มอบให้นิลิตทั้งหลายของพระสารีบุตรท่องจำมัชฌิมนิกาย
3. มอบให้พระมหากัสสปะท่องจำสังยุตตนิกาย
4. มอบให้พระอนุรุทธ์ท่องจำอังคุตตรนิกาย ส่วนขุททกนิกายไม่ได้กล่าวไว้ว่ามอบเป็นหน้าที่ของใคร

4.3 สายอภิธรรมปิฎก

1. พระสารีบุตร
2. พระภิกขุ
3. พระโสภิตะ
4. พระปิยชาลี
5. พระปิยปาละ
6. พระปิยทัสสี
7. พระโกสิยปุตตะ
8. พระสิคควะ
9. พระสันเทหะ
10. พระโมคคลีบุตร
11. พระติสสทัตตะ
12. พระธัมมียะ
13. พระทาสกะ
14. พระโสณกะ
15. พระเรวตะ

ตามรายนามนี้ สืบต่อมาเพียงชั่ว 235 ปีเท่านั้น ต่อจากนั้นยังมีรายนามอีกมาก ซึ่งนับแต่แผ่ศาสนาไปในลังกาแล้ว

บทที่ 5

การชำระและจารึก

กับการพิมพ์พระไตรปิฎก

ในประเทศไทย

เนื้อหาบทที่ 5

การชำระและจารึกกับการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

- 5.1 สมัยที่ 1 พระเจ้าติโลกราช เมืองเชียงใหม่
- 5.2 สมัยที่ 2 รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ
- 5.3 สมัยที่ 3 รัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ
- 5.4 สมัยที่ 4 รัชกาลที่ 7 กรุงเทพฯ

ในประเทศไทยก็ได้มีการชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเช่นกัน ในบทนี้จะกล่าวถึงการชำระและจัดทำพระไตรปิฎกในยุคต่าง ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกของประเทศไทยในยุคต่าง ๆ
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจประวัติความเป็นมาและการปรารภเหตุการณ์ชำระพระไตรปิฎกในยุคต่าง ๆ

บทที่ 5

การชำระและจารึกกับการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ควรจะได้กล่าวเป็นพิเศษถึงการชำระ การเขียน การพิมพ์ พระไตรปิฎกในประเทศไทย ให้ค่อนข้างละเอียดสักเล็กน้อย เพื่อเป็นประโยชน์ในการรู้เรื่อง ความเกี่ยวข้องของประเทศไทยที่มีต่อพระไตรปิฎก ซึ่งในที่นี้จะได้แบ่งเป็น 4 สมัย ดังนี้

สมัยที่ 1 ชำระและจารลงในใบลาน กระทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลกราช ประมาณ พ.ศ. 2020

สมัยที่ 2 ชำระและจารลงในใบลาน กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2331

สมัยที่ 3 ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2436

สมัยที่ 4 ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2468 ถึง พ.ศ. 2473

5.1 สมัยที่ 1 พระเจ้าติโลกราช เมืองเชียงใหม่

ความจริงสมัยนั้น เมืองเชียงใหม่เป็นอิสระและถือได้ว่าภูมิภาคแถบนั้นเป็นประเทศลานนาไทย แต่เมื่อรวมกันเป็นประเทศไทยในภายหลัง ก็ควรจะกล่าวถึงการชำระพระไตรปิฎก และการจารลงในใบลาน

พระเจ้าติโลกราชผู้นี้ มีเรื่องกล่าวถึงไว้ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์สั้น ๆ ว่าสร้างพระพุทธรูปในจุลศักราช 845 ในหนังสือสังคีตยวงศ์เล่าเรื่องสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ตรงกับหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ แต่มีเล่าเรื่องสังคายนาพระไตรปิฎกด้วย พระเจ้าติโลกราชได้อาราธนาพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป มีพระธรรมทินเถระเป็นประธานให้ชำระอักษรพระไตรปิฎกในวัดโพธาราม 1 ปีจึงสำเร็จ เมื่อทำการฉลองสมโภชแล้ว ก็ได้ให้สร้างมณฑีรในวัดโพธาราม เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกพระไตรปิฎกในครั้งนั้น คงเป็นอักษรแบบไทยลานนา คล้ายอักษรพม่า มีผิดเพี้ยนกันบ้าง และพอเดาออกเป็นบางตัว

5.2 สมัยที่ 2 รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ

เรื่องสังคายนาพระไตรปิฎกโดยพิสดาร ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีปรากฏในหนังสือพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและคำประกาศเทวดาครั้งสังคายนาปิวกอ สมฤทธิศก พ.ศ. 2331 รัชกาลที่ 1 (หนังสือประกาศการพระราชพิธี) ซึ่งเก็บใจความได้ดังนี้

ปีพ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสละพระราชทรัพย์จ้างช่างจารจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน และให้ชำระและแปลฉบับอักษรลาว อักษรรามัญ เป็นอักษรขอม สร้างใส่ตู้ไว้ในหอมนเทียรธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ไว้ทุกพระอารามหลวง มีผู้กราบทูลว่า ฉบับพระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกาที่มีอยู่ผิดเพี้ยนวิปลาสเป็นอันมาก ผู้ที่รู้พระไตรปิฎกก็มีน้อยท่าน ควรจะได้หาทางชำระให้ถูกต้องจึงทรงอาราธนาพระสังฆราช พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ 100 รูปมาฉันทรัสถามว่า พระไตรปิฎก ผิดพลาดมากน้อยเพียงไร สมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยพระราชาคณะถวายพรให้ทรงทราบว่ามีผิดพลาดมาก แล้วเล่าประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎก 8 ครั้งที่ผ่านมาแล้ว เมื่อทรงทราบดังนี้ จึงอาราธนาให้พระสงฆ์ดำเนินการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ซึ่งเลือกได้พระสงฆ์ 218 รูป ราชบัณฑิตอุปาสก 32 คน (แต่ตามประกาศเทวดาว่า พระสงฆ์ 219 รูป ราชบัณฑิตอุปาสก 30 คน) กระทำ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน) แบ่งงานออกเป็น 4 กอง สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระสูตรตันตปิฎก พระวันรัตเป็นแม่กองชำระวินัยปิฎก พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระอภิธรรมปิฎก พระพุฒาจารย์เป็นแม่กองชำระสัททวิเศษ (ตำราไวยากรณ์และอธิบายศัพท์ต่าง ๆ) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระอนุชาเสด็จไป ณ พระอารามทุกวัน ๆ ละ 2 ครั้ง เวลาเช้าทรงประเคนสำหรับอาหาร เวลาเย็นทรงถวายน้ำอัฐบาน (น้ำผลไม้คั้น) และเทียนทุกวัน เป็นอย่างนี้สิ้นเวลา 5 เดือนจึงเสร็จ แล้วได้จ้างช่างจารจารึกลงในใบลาน ให้ปิดทองแท่งทับทั้งใบปกหน้าหลังและกรอบทั้งสิ้น เรียกว่าฉบับทองห่อด้วยผ้ายก เชือกรัดถักด้วยไหมแพรวเบญจพรรณ มีฉลากงาแกะเขียนอักษรด้วยหมึก และฉลากทอเป็นตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์ทุกคัมภีร์

เมื่อพิจารณาจากการที่พระมหากษัตริย์ทรงอุตสาหะ เสด็จพระราชดำเนินไปให้กำลังใจแก่พระเถระและราชบัณฑิตผู้ชำระพระไตรปิฎกถึงวันละ 2 เวลาแล้ว ก็ควรจะถือได้ว่าเป็นพระราชจริยาอันดียิ่ง มีคุณค่าในการถนอมรักษาดำรงทางพระพุทธศาสนาไว้ด้วยดี

แต่การสังคายนาครั้งนี้ ผู้ทรงความรู้รุ่นหลังมักจะพูดลือว่าเป็นการสังคายนา แด้มหัวตะ เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงไว้ในพระราช วิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน (เถรวาท) กับมหายาน หน้า 13 โดยเล็งไป ถึงว่าไม่ได้ทำอะไรมาก นอกจากแก้ไขตัวหนังสือที่ผิดคำว่า แด้มหัวตะ หมายความว่า อักษร ค กับอักษร ต เมื่อเขียนด้วยอักษรขอม มีลักษณะใกล้เคียงกัน ถ้าจะให้ชัดเจนเวลาเขียนตัว ต จะต้องขีดหัว การสอบทานเห็นตัวไหนไม่ขีดก็เติมขีดหัวเสียให้ชัด

แต่ข้าพเจ้าเองมิได้เห็นว่าการชำระพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ 1 เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะมิได้ติดใจถ้อยคำที่ว่า สังคายนา จะต้องเป็นเรื่องปราบเลี้ยนหนามทุกครั้งไป สังคายนา ครั้งที่ 1 ก็ไม่ใช่มีเลี้ยนหนามอะไรมาก เพียงภิกษุสูงอายุรูปหนึ่งพูดไม่ดีเท่านั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ การจัดระเบียบหรือถนอมรักษาพระพุทธรูปให้ดำรงอยู่พอแล้ว ข้อปรารถนาของรัชกาลที่ 1 ที่ว่า พระไตรปิฎกมีอักษรผิดพลาดตกหล่นมาก จึงควรชำระให้ดี นี่เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะดำเนินงานได้ ถ้าไม่ได้พระบรมราชูปถัมภ์งานก็คงสำเร็จได้โดยยาก จะเรียกว่าสังคายนาหรือไม่ ไม่ สำคัญ สำคัญอยู่ที่ได้แก้ไขฉบับพระไตรปิฎกให้ดีขึ้นก็เป็นทีพอใจแล้ว เพราะแม้การสังคายนา ครั้งที่ 1-2-3 ถ้าจะถือว่ามีสังคายนาคนเกี่ยวข้องด้วยทุกครั้ง แต่ในที่สุดก็ไม่พ้นสังคายนา พระธรรมวินัย จัดระเบียบพระพุทธรูปเฉพาะการสังคายนาครั้งแรกเพียงปรารถนาล้วน คำ ของสุภัททภิกษุเท่านั้น มิใช่สังคายนาคนหรือ ต้องชำระสะสางความผิดของใคร ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอบันทึบพระคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ในที่นี้ด้วยคารวะอย่างยิ่ง

5.3 สมัยที่ 3 รัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ ฯ

หลักฐานเรื่องการพิมพ์พระไตรปิฎก ซึ่งเดิมเขียนเป็นตัวอักษรขอมอยู่ในคัมภีร์ไบลานให้เป็นเล่มหนังสือขึ้นนี้ มีในหนังสือชุมนุมกฎหมายในรัชกาลที่ 5 (หลวงรัตนานุปัติเป็นผู้รวบรวมพิมพ์) หน้า 839 ว่าด้วยลักษณะบำรุงพระพุทธศาสนาในหัวข้อว่า การศาสนูปถัมภ์ คือการพิมพ์พระไตรปิฎก ประกาศการสังคายนาและพระราชดำรัสแก่พระสงฆ์โดยพระองค์ ซึ่งได้พิมพ์ไว้ส่วนหนึ่งในภาคผนวกแล้ว

สาระสำคัญที่ได้กระทำคือคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวไทยแล้วชำระแก้ไข และพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือรวม 39 เล่ม (เดิมกะว่าจะถึง 40 เล่ม) มีการประกาศการสังคายนา แต่เพราะเหตุที่ถือกันว่า การสังคายนาควรจะมีการชำระสะสางหรือทำลายเสียย่นหนาม พระศาสนา เพียงพิมพ์หนังสือเฉย ๆ คนจึงไม่นิยมถือว่าเป็นการสังคายนา แต่ได้กล่าวไว้แล้วว่า จะเรียกว่าสังคายนาหรือไม่ ไม่สำคัญ ขอให้ได้มีการชำระตรวจสอบ จารึกหรือจัดพิมพ์ พระไตรปิฎกให้เป็นเล่มรักษาไว้เป็นหลักฐาน ก็นับว่าเป็นกิจอันควรสรรเสริญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการทำให้พระพุทธรวณะดำรงอยู่เป็นหลักฐานแห่งการศึกษาและปฏิบัติตลอดไป

มีข้อน่าสังเกตในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทย ครั้งนี้ที่ขอเสนอไว้เป็นข้อ ๆ คือ

1. การชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2431 สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2436 จำนวน 1,000 ชุด เป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย เป็นการฉลองการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติมาครบ 25 ปี
2. เป็นการสละพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เทียบกับการพิมพ์พระไตรปิฎกในรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นการสละพระราชทรัพย์และทรัพย์รวมกันของพระมหากษัตริย์กับประชาชน)
3. ในการพิมพ์ครั้งนี้พิมพ์ได้ 39 เล่มชุด ยังขาดหายไปมิได้พิมพ์อีก 6 เล่ม และได้พิมพ์เพิ่มเติมในรัชกาลที่ 7 จนครบ ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ 7 รวม 45 เล่ม จึงนับว่าสมบูรณ์ เป็นการช่วยเพิ่มเติมเล่มที่ขาดหายไปคือ
 - 1) เล่ม 26 วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา
 - 2) เล่ม 27 ชาดก
 - 3) เล่ม 28 ชาดก
 - 4) เล่ม 32 อปทาน
 - 5) เล่ม 33 อปทาน พุทธวงศ์ จรียาปิฎก
 - 6) เล่ม 41 อนุโลมติปิฎกฐานภาค 2 และ
 - 7) ปัจจนียปิฎกฐาน อนุโลมปัจจนียปิฎกฐาน ปัจจนียอนุโลมปิฎกฐาน

นอกจากนี้ได้เพิ่มเติมท้ายเล่ม 44 ที่ขาดหายไปครึ่งหนึ่งคือ อนุโลมติดกติกปฏฐาน และอนุโลมทุกทุกปฏฐานให้สมบูรณ์ด้วย ตามจำนวนดังกล่าวนี้ เมื่อคิดเป็นเล่มจึงมีหนังสือ ขาดหายไป ต้องพิมพ์เพิ่มเติมใหม่ถึง 7 เล่ม แต่เพราะเหตุที่ฉบับพิมพ์ในครั้งรัชกาลที่ 5 แยก คัมภีร์ยมกแห่งอภิธรรมปิฎกออกเป็น 3 เล่ม ส่วนในการพิมพ์ครั้งหลังรวมเป็นเพียง 2 เล่ม จำนวนเล่มที่ขาดหายจึงเป็นเพียง 6 เล่ม คือฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ 5 มี 39 เล่ม ฉบับพิมพ์ใน รัชกาลที่ 7 มี 45 เล่มด้วยประการฉะนี้

อย่างไรก็ดี การพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือนี้ แม้ในขั้นแรกจะไม่สมบูรณ์ แต่ก็ เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาสะดวกยิ่งขึ้น เป็นการวางรากฐาน อย่างสำคัญแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นพระราชกรณียกิจอันควรสรรเสริญยิ่งแห่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5.4 สมัยที่ 4 รัชกาลที่ 7 กรุงเทพฯ

หลักฐานเรื่องนี้ในหนังสือรายงานการสร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐ พิมพ์ขึ้นในสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 แสดงรายละเอียดการจัดพิมพ์พระไตรปิฎก ระหว่าง พ.ศ. 2468 ถึง พ.ศ. 2473

มีข้อที่พึงกล่าวเกี่ยวกับการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ คือ

1. ได้ใช้เครื่องหมายและอักษรวิธีตามแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสซึ่งทรงคิดขึ้นใหม่ แม้การจัดพิมพ์จะกระทำ ในสมัยที่พระองค์ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว
2. พิมพ์ 1,500 จบ พระราชทานในราชอาณาจักร 200 จบ พระราชทาน ในนานาชาติ 450 จบ เหลืออีก 850 จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาค ทรัพย์ขอรับหนังสือพระไตรปิฎก
3. การพิมพ์พระไตรปิฎกในครั้งนี้ นับว่าได้เพิ่มเติมส่วนที่ขาดอยู่ให้สมบูรณ์ โดยใช้ฉบับลานของหลวง (เข้าใจว่าฉบับนี้สืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1) คัดลอกแล้วพิมพ์เพิ่มเติมจากส่วนที่ยังขาดอยู่

4. ผลของการที่ส่งพระไตรปิฎกไปต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทย เพื่อสามารถอ่านพระไตรปิฎกฉบับไทยได้ และได้มีผู้บันทึกสถิติไว้ เช่น พระยานติโลกเถระ ชาวเยอรมัน ผู้อุปสมบทประจำอยู่ ณ ประเทศลังกา ได้ชมเชยไว้ในหนังสือ Guide through the Abhidhamma-Pitaka ว่า ฉบับพระไตรปิฎกของไทยสมบูรณ์กว่าฉบับพิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ในอังกฤษเป็นอันมาก
5. ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้ทำอนุกรมต่าง ๆ ไว้ท้ายเล่มเพื่อสะดวกในการค้น แม้จะไม่สมบูรณ์แต่ก็มีประโยชน์มาก เป็นแนวทางให้ชำระเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ต่อไป

การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ 1

โดยเหตุที่พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี ผู้ใคร่ศึกษาจำเป็นต้องรู้ภาษาบาลีอย่างลึกซึ้งจึงจะศึกษาได้สมประสงค์ แม้จะมีผู้แปลสู่ภาษาไทยอยู่เสมอ แต่ก็เลือกแปลเฉพาะบางตอน ไม่ปรากฏว่ามีใครแปลตลอดเรื่อง ถ้าสามารถดำเนินการแปลจนครบบริบูรณ์ ก็จะเป็นอุปการคุณแก่พุทธบริษัทอย่างใหญ่หลวง

เมื่อพ.ศ. 2483 สมัยรัชกาลที่ 8 สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีโสภณ) วัดสุทัศนเทพวราราม ทรงปรารภว่า พระไตรปิฎกเป็นที่ประมวลพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นพระรัตนดวงหนึ่งในสามรัตนะ เรียกว่า “ธรรมรัตนะ” พระไตรปิฎกนี้ของเดิมเป็นภาษาบาลี พระสาวกในปางก่อนได้ท่องจำสืบมาโดยมุขปาฐะตราบจนได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ภายหลังเมื่อมีเหตุวิบัติได้เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นพุทธมามกะ ได้ทรงอุปถัมภ์ให้พระเถรานุเถระเป็นผู้บริหารตลอดมา จัดการสังคายนาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์กระทำถึง 3 ครั้ง คือในรัชกาลที่ 1 ที่ 5 และที่ 7 ในต่างประเทศหลายประเทศได้แปลบาลีพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาของเขามาช้านานแล้ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะจัดแปลพระไตรปิฎกฉบับบาลีเป็นภาษาไทยให้ตลอดสมบูรณ์ จะเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งกษัตริย์ไทยและได้เชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบบประชาธิปไตยให้ปรากฏไพศาลไปตลอดถึงนานาประเทศ แต่เนื่องด้วยงานนี้เป็นงานใหญ่ไม่ใช่วิสัยที่เอกชนคนสามัญจะพึงจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อยได้ สมเด็จพระสังฆราชจึงมีบัญชาให้แจ้งไปยังกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) เพื่อนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์

กระทรวงธรรมการได้รายงานเสนอนายกรัฐมนตรีนำกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยตามพระปรารภอันดียิ่งของสมเด็จพระสังฆราช จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร คณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ได้เริ่มดำเนินการแปลตั้งแต่ พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา จนถึงพ.ศ. 2492 จึงแปลเสร็จเรียบร้อย หากยังค้างอยู่แต่การตรวจสำนวนคำแปล ซึ่งกรรมการแผนกตรวจสำนวนคำแปลมีอยู่จำนวนน้อย บางท่านก็พ้นหน้าที่ไปแล้ว ต้องปรับปรุงคณะกรรมการเพิ่มเติมใหม่ เพื่อเร่งรัดตรวจสำนวนให้เสร็จเรียบร้อยลงในเวลาอันสมควร ต่อมาถึงพ.ศ. 2495 รัฐบาลได้จัดตั้งงบประมาณขึ้นอุปถัมภ์เพื่อสร้างพระไตรปิฎกให้ทันพิธีฉลองยี่สิบห้าพุทธศตวรรษในปี 2500 และเป็นการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นรูปเล่มเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เป็นจำนวน 2,500 จบ จบละ 80 เล่ม

การจัดพิมพ์ครั้งที่ 2

เนื่องจากการจัดพิมพ์ครั้งแรกได้จำหน่ายจ่ายแจกไปยังสถานศึกษา หอสมุดและพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร สถานทูต กับสถาบันการศึกษาที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ตามความประสงค์ของรัฐบาล ในการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษนั้นแล้ว ปรากฏว่าพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้ เป็นที่ต้องการของผู้ใคร่ศึกษา และเป็นที่ยินยอมของประชาชนผู้ประสงค์บุญด้วยการบริจาคทุนสร้างให้เป็นสมบัติของวัดทั่วไป ด้วยคณะกรรมการอำนวยการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยในครั้งนั้น จึงอนุญาตให้กรมการศาสนาจัดพิมพ์เพิ่มเติมขึ้นอีก และมอบหมายให้กรมการศาสนาเป็นภาระในการจัดจำหน่ายจ่ายแจกพระไตรปิฎกสืบต่อมา

เมื่อเห็นว่าพระไตรปิฎกภาษาไทยที่จัดพิมพ์ครั้งแรกจำหน่ายจ่ายแจกหมดสิ้นตั้งแต่ปีพ.ศ. 2513 ไปแล้ว แต่ยังมีผู้ศรัทธาปรารถนาสร้างไว้เป็นสมบัติในพระศาสนาไม่ขาดสาย กรมการศาสนาจึงพิจารณาเห็นสมควรจัดพิมพ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 2 นำโครงการเสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคม ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการได้ในปี พ.ศ. 2514 ซึ่งนับเป็นมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติบรรจบครบ 25 ปี ในวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2514 พอดี ซึ่งในโอกาสนี้ทางราชการได้จัดพระราชพิธีรัชดาภิเษกถวาย

เป็นการเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ จึงเห็นสมควรทูลเกล้าฯ ถวายการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้เฉลิมพระเกียรติในปรัชดาภิเษกนี้ด้วย โดยให้ชื่อพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ครั้งนี้ว่า **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง** และประกาศการพิมพ์ครั้งนี้ว่า พิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล ที่ 9 พุทธศักราช 2514

มีข้อควรบันทึกเรื่องการทำงานของคณะกรรมการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ไว้ให้ปรากฏ คือ คณะกรรมการจัดพิมพ์ทั้งฝ่ายวิชาการและฝ่ายธุรการพยายามรักษาข้อความตามฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกทั้งหมด นอกจากที่ปรากฏว่าผิดพลาดจึงแก้ไข นอกจากนี้คณะกรรมการเห็นว่าจำนวนเล่มฉบับภาษาไทยที่พิมพ์ในครั้งแรก แยกกระจายจากฉบับบาลีไว้เป็น 80 เล่ม ปรากฏว่า บางเล่มทำให้เรื่องแยกกันแยกหมวดแยกวรรคกระจายมากเกินไปและในการอ้างอิงในฉบับภาษาไทยก็ไม่ตรงกับเล่มที่ในฉบับภาษาบาลีซึ่งมีอยู่ 45 เล่ม ทำให้เกิดความไขว้เขวแก่นักศึกษาซึ่งศึกษาทั้ง 2 ฉบับ จึงได้ปรับปรุงรูปเล่มจัดพิมพ์ฉบับภาษาไทยให้เท่ากับฉบับภาษาบาลีเป็นเล่มต่อเล่ม รวมแล้ว 1 จบ 45 เล่ม จัดพิมพ์จำนวน 2,000 จบ

การจัดพิมพ์ครั้งที่ 3

เมื่อพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อพ.ศ. 2514 จำนวน 2,000 จบ มีผู้สนใจสร้างทั้งในและต่างประเทศ จำหน่ายหมดในปี 2520

กรมการศาสนาจึงนำโครงการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ครั้งที่ 3 ขึ้น เสนอมหาเถรสมาคม ในการประชุมครั้งที่ 3/2520 เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2520 ที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นชอบด้วย กรมการศาสนาจึงได้เสนอแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้น ดำเนินการจัดพิมพ์โดยได้ดำเนินการตรวจทานแก้ไขเพิ่มเติมต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 และจัดพิมพ์ขึ้นอีกจำนวน 2,000 จบ จบละ 45 เล่ม หลังจากการพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้จำหน่ายแจกจนหมดสิ้นลงในปีพ.ศ. 2523 แต่ก็ยังไม่พอกับความต้องการของมหาชน

การจัดพิมพ์ครั้งที่ 4

เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ปีพุทธศักราช 2525 ทางคณะสงฆ์ได้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ทุกพระองค์ที่ได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตลอดมา จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวงนี้ขึ้นเฉลิมพระเกียรติแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

กรมการศาสนาในฐานะผู้สนองงานคณะสงฆ์ ได้นำเรื่องเสนอมหาเถรสมาคมในการประชุมครั้งที่ 2/2524 เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2524 ที่ประชุมมหาเถรสมาคมลงมติเห็นชอบในหลักการ ให้ดำเนินการจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ 4 จำนวน 3,000 จบ เพื่อให้การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยทันการ สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระบัญชาให้แต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ขึ้นดำเนินการ รวม 2 คณะ คือ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิมพ์และจำหน่ายพระไตรปิฎก โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นที่ปรึกษา อธิบดีกรมการศาสนาเป็นประธาน คณะกรรมการตรวจทานพระไตรปิฎกฯ มีพระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9) เป็นประธาน

การจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ปรับปรุงรูปเล่มและขนาดแตกต่างไปจากเดิม โดยพิมพ์เป็นหนังสือขนาดแปดหน้ายกพิเศษเพื่อให้ได้มาตรฐานสากลนิยม สันปกพิมพ์หมายเลขเล่มที่ของพระไตรปิฎกไว้ตอนบน พิมพ์หมายเลขเล่มที่ของแต่ละปิฎกไว้ตอนล่าง เพื่อสะดวกในการค้นคว้าและอ้างอิง ในการจัดพิมพ์ได้เสร็จสิ้นด้วยความเรียบร้อย ตามความประสงค์ของผู้สร้างเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2525 เป็นการเฉลิมชาติ ดำรงพระศาสนา และเฉลิมพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระศาสนาตลอดมา ให้ดำรงมั่นคงอยู่ในแผ่นดินสืบไป

บทที่ 6

การสังคายนาพระไตรปิฎก สมัยปัจจุบันในประเทศไทย

●●●●●●●●

เนื้อหาบทที่ 6

●●●●●●●●

การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย

โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

บทนี้จะกล่าวถึงการสังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศไทยว่าปรารถนาเหตุอย่างไร
ใครเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง และมีผลเป็นเช่นไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจวิธีการสังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศไทย
ว่าอย่างไร
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจประวัติความเป็นมา รวมถึงสาเหตุในการ
สังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศไทย

บทที่ 6

การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย

ในการสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎกนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบโครงการสังคายนาตามที่สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพร ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ โดยทรงพระราชดำริว่า พระพุทธทวณะอันเรียกว่า “พระไตรปิฎก” ย่อมเป็นหนังสือที่ประมวลธรรมวินัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังบริบูรณ์และตั้งมั่นอยู่ตราบไต่ ก็ย่อมเป็นหลักของพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติให้เป็นสัมมาปฏิบัติถึงความมอกขามรุ่งเรืองถาวรอยู่ตราบนั่น

ดังนั้นจึงทรงพระบรมราชโองการประกาศขออาราธนาสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสงฆ์เปรียญธรรม พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นการอุดหนุนการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทั้งนี้เพื่อทรงอุทิศพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระบรมราชบุพการี พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชนชาวไทยโดยทั่วไป ตามประกาศพระบรมราชโองการ ประกาศ ณ วันอังคารที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2528 เป็นรัชกาลที่ 9 รัตนโกสินทร์ศก 205 ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระสังฆราช ทรงสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการดำเนินงาน โดยทรงแต่งตั้งคณะกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก คณะต่าง ๆ รวม 7 คณะ เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2528

สำหรับการดำเนินการต่าง ๆ ในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้ จะได้นำมากล่าวไว้โดยสรุปต่อไป

สรุปแนวการดำเนินงาน

โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

1. ผู้อำนวยการโครงการ อธิบดีกรมการศาสนา
2. หน่วยงานที่รับผิดชอบ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา
3. ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. ทำคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก (ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี แต่งตั้ง)

คณะกรรมการอำนวยการนี้ ประกอบด้วยที่ปรึกษา มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานที่ปรึกษาและกรรมการอำนวยการ มี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการ คณะกรรมการคณะนี้มีจำนวน 45 ท่าน มีหน้าที่อำนวยการดำเนินงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ให้ดำเนินการให้แล้วเสร็จทันกำหนดเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ 5 รอบนักษัตร

2. พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งสังคีติการกสงฆ์

สังคีติการกสงฆ์คณะนี้ ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ท้าวราชอาณัติจักร จำนวน 188 รูป มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานสังคีติการกสงฆ์ สังคีติการกสงฆ์คณะนี้ มีหน้าที่ประชุมรับรองการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ที่คณะกรรมการปาลิวิโสธกะ ทั้ง 3 คณะ ได้จัดทำแล้วเป็นคราว ๆ ไป

3. พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะกรรมการปาลิวิโสธกะ (คณะกรรมการแยกประเภท)

3.1 คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระวินัยปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระวินัยปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระวินัยปิฎก จำนวน 28 รูป (ตรวจชำระเล่มละ 3 รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ ฝ่ายพระวินัยปิฎก ประธาน รองประธาน และเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระวินัยปิฎกซึ่งมี 8 เล่ม แบ่งออกเป็น

- ภิกขุวิภังค์ (เล่ม 1-2)
- ภิกขุณีวิภังค์ (เล่ม 3)
- มหาวรรค (เล่ม 4-5)
- จุลวรรค (เล่ม 6-7)
- ปริวาร (เล่ม 8)

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะคณะนี้ตรวจชำระพระวินัยปิฎก ทั้งภาษามคธ และภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ภีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์พิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

3.2 คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระสุตตันตปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระสุตตันตปิฎก จำนวน 81 รูป (ตรวจชำระเล่มละ 3 รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก ประธาน รองประธาน 2 รูป เลขานุการ และผู้ช่วยเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมี 25 เล่ม แบ่งเป็น

- ทีฆนิกาย (เล่ม 9-11)
- มัชฌิมนิกาย (เล่ม 12-14)
- สังยุตตนิกาย (เล่ม 15-19)
- อังคุตตรนิกาย (เล่ม 20-24)
- ขุททกนิกาย (เล่ม 25-33)

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะคณะนี้ตรวจชำระพระสุตตันตปิฎกทั้งภาษามคธ และภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ภีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์พิเศษ ตรวจสอบ แก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก สำหรับกองอื่นด้วย

3.3 คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระอภิธรรมปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระอภิธรรมปิฎก จำนวน 40 รูป (ตรวจชำระเล่มละ 3 รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ ฝ่ายพระอภิธรรมปิฎกมี 12 เล่ม แบ่งออกเป็น

- อัมมสังคณี (เล่ม 34)
- วิภังค์ (เล่ม 35)
- ธาตุกถา (เล่ม 36)

- บุคคลบัญญัติ (เล่ม 36)
- กถาวัตถุ (เล่ม 37)
- ยมก (เล่ม 38-39)
- ปัญฐาน (เล่ม 40-45)

คณะกรรมการปาฬิวิโสธกะคณะนี้ตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถาฎีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้องในกรณีนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

3.4 พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะกรรมการแห่งสังฆคิติการสงฆ์

คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน 15 รูป คัดเลือกจากคณะกรรมการปาฬิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ คณะละ 2 รูป และพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิอื่นอีก 9 รูป

คณะกรรมการคณะนี้มีหน้าที่ดูแลการดำเนินงานตรวจชำระพระไตรปิฎกให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ สอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน และให้ฉันทานุมัตติในการที่จะนำพระไตรปิฎกเล่มที่ชำระแล้ว เข้ารับการรับรองจากสังฆคิติการสงฆ์

3.5 พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งศาสนบัณฑิตในการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎก

3.5.1 ศาสนบัณฑิตฝ่ายบรรพชิต

3.5.2 ศาสนบัณฑิตฝ่ายคฤหัสถ์

ศาสนบัณฑิตคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุและคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระไตรปิฎก มีหน้าที่ช่วยเหลือทางวิชาการและอำนวยความสะดวกแก่คณะกรรมการปาฬิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ ให้ดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวงทั้งภาษามคธและภาษาไทย สำเร็จบรรลุเป้าหมายด้วยความเรียบร้อย ถูกต้องสมบูรณ์

3.6 พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งกรรมการดำเนินการและประสานงาน

3.7 พระลิขิตสมเด็จพระสังฆราชถวายสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามโบราณราชประเพณี

3.8 ประชุมประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ พร้อมทั้งเชิญศาสนบัณฑิตบางท่าน หรือจัดทำปฏิทินปฏิบัติการการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎก

3.9 ประชุมปฐมนิเทศคณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ ชักซ้อมความเข้าใจ ในการตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย เพื่อให้ปฏิบัติงานไปในแนวเดียวกัน

4. สถานที่ดำเนินการ

4.1 เมื่อทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามลิขิตของสมเด็จพระสังฆราชที่ทรง ถวายตาม ข้อ 3.7 แล้วกำหนดพระราชพิธีประกาศการอุปถัมภ์การสังคายนาตรวจชำระ พระไตรปิฎก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

4.2 ประชุมคณะกรรมการอำนวยการและสังคีติการกสงฆ์ เป็นการประชุมใหญ่ ณ พุทธมณฑล

4.3 ประชุมปฏิบัติการคณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ ณ ตำหนักสมเด็จพระ วัฒนมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

5. ขั้นตอนการตรวจชำระพระไตรปิฎก

5.1 วาระที่ 1 คณะกรรมการปาลิวิโสธกะแต่ละคณะกรรมการดำเนินการตรวจ ชำระพระไตรปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทยในความรับผิดชอบให้ถูกต้องสมบูรณ์

5.2 วาระที่ 2 เมื่อกรรมการปาลิวิโสธกะแต่ละคณะดำเนินการตามวาระที่ 1 แล้วให้นำมาพิจารณารวมในคณะกรรมการทั้ง 3 คณะพร้อมกันเพื่อรับรองในวาระที่ 2

5.3 วาระที่ 3 เมื่อดำเนินการตามวาระที่ 2 แล้ว นำมาเสนอเพื่อสังคีติการกสงฆ์ พิจารณารับรองในวาระที่ 3

6. ระยะเวลาการดำเนินการ

ให้ประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง 3 คณะ ซึ่งจะ ประชุมหารือกันในข้อ 3.8 กำหนดระยะเวลาให้การดำเนินงานเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ ก่อนวัน เจริญพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ 5 รอบนักษัตร ในปีพ.ศ. 2530

บทที่ 7
ลำดับชั้นคัมภีร์
ทางพระพุทธศาสนา

เนื้อหาบทที่ 7

ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

1. พระไตรปิฎก
2. คำอธิบายพระไตรปิฎก
3. คำอธิบายอรรถกถา
4. คำอธิบายฎีกา

ในทางพระพุทธศาสนา นอกจากคำสอนในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีคัมภีร์อื่นที่ได้กระทำขึ้นภายหลัง เพื่ออธิบายข้อความในพระไตรปิฎกในส่วนที่ยากแก่การเข้าใจ ที่เรียกว่า ชัณนรรถถา และยังมีคัมภีร์ในลำดับชั้นถัดไปด้วย การจะศึกษาพระไตรปิฎกให้เชี่ยวชาญ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจภาพรวมของการลำดับชั้น และการให้ความสำคัญในแต่ละชั้นคัมภีร์ว่า เป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษา มีความรู้ความเข้าใจประวัติลำดับชั้นของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ว่าเป็นอย่างไร
2. เพื่อให้ นักศึกษา มีความรู้ความเข้าใจภาพรวมคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาทั้งใน ส่วนของพระไตรปิฎกและอรรถถา

ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

แม้ว่าพระไตรปิฎกจะนับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา แต่ก็มีคัมภีร์อื่นอีกที่เกี่ยวข้องด้วย จึงควรทราบลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

1. พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 1 เรียกว่า **บาลี**
2. คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น 2 เรียกว่า **อรรถกถา** หรือ **วณณนา**
3. คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้น 3 เรียกว่า **ฎีกา**
4. คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้น 4 เรียกว่า **อนุฎีกา**

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นว่าด้วยไวยากรณ์ภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ และอธิบายศัพท์ต่าง ๆ เรียกรวมกันว่า **สัททาวีเสส** เป็นสำนวนที่เรียกกัน ในวงการนักปราชญ์บาลีฝ่ายไทย ดังปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำสังคายนาในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2331 เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์สัททาวีเสสต่าง ๆ ด้วย โดยมีพระพุฒาจารย์เป็นแม่กอง เช่น มูลกัจจายนปกรณ์ รูปลัทธิ ธาตุปปทีปิกา อภิธานปัปทีปิกา และสุจิ เป็นต้น

การจัดชั้นของพระไตรปิฎกนั้นจัดตามกาลเวลากล่าวคือพระไตรปิฎกเป็นของที่มีมาก่อน จัดเป็นหลักฐานชั้น 1 ส่วนอรรถกถานั้นแต่งขึ้นประมาณ 956 ปี ภายหลังพุทธปรินิพพาน จัดเป็นชั้น 2 ส่วนฎีกาแต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1587 นับเป็นหลักฐานชั้น 3 ส่วนคัมภีร์อนุฎีกานั้นแต่งขึ้นมาภายหลังฎีกาเป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่ง นับเป็นหลักฐานชั้น 4

ตารางลำดับชั้นในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาบาลี

พระไตรปิฎก	อักษรย่อ คัมภีร์	อรรถถา	อักษรย่อ คัมภีร์	ฎีกา	อักษรย่อ คัมภีร์
ก. พระวินัยปิฎก					
๑. วินยปิฎก มหาวีจกปาติ	วิ.มหา.	-วินยปิฎก สมณะปาสาทิกา ปราชิกกณฺหา-สัมภทิเสตฺติ -มหาเวทกาทิอญฺจกถา	วิ.อ.	๑. วชิรพุทธฎีกา	วชิร.ฎีกา
๒. วินยปิฎก ภิกขุวิจกปาติ	วิ.ภิกขุณี			๒. สารตฺถทีปนีฎีกา	สารตฺถ.ฎีกา
๓. วินยปิฎก มหาวคฺคปาติ	วิ.ม.			๓. วิมติโนทนีฎีกา	วิมติ.ฎีกา
๔. วินยปิฎก จุฬวคฺคปาติ	วิ.จุ.				
๕. วินยปิฎก ปรีวาทปาติ	วิ.ป.				
ข. พระสุตตันตปิฎก					
๖. ทีมนิกาย สิลกขนฺธวคฺคปาติ	ที.ส.	-ทีมนิกาย สุมงฺควลีลาตีนิ สิลกขนฺธวคฺคอุฏฺฐกถา	ที.ส.อ.	-ทีมนิกาย สาธุวลีลาตีนิ สิลก. ขนฺธวคฺคอุภินวฎีกา	ที.ส.ฎีกา
๗. ทีมนิกาย มหาวคฺคปาติ	ที.ม.	-ทีมนิกาย สุมงฺควลีลาตีนิ มหาวคฺคอุฏฺฐกถา	ที.ม.อ.	-ทีมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี สิลกขนฺธวคฺคฎีกา	(อภิณห)
๘. ทีมนิกาย ปาฏิวกคฺคปาติ	ที.ป.	-ทีมนิกาย สุมงฺควลีลาตีนิ ปาฏิวกคฺคอุฏฺฐกถา	ที.ป.อ.	-ทีมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี มหาวคฺคฎีกา	ที.ส.ฎีกา
๙. มุขฉิมนิกาย มูลปณฺณาสกปาติ	ม.มุ.	-มุขฉิมนิกาย ปปฺปเจตฺตนา นุคฺคปณฺณาสกอุฏฺฐกถา	ม.มุ.อ.	-ทีมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี ปาฏิวกคฺคฎีกา	ที.ม.ฎีกา
๑๐. มุขฉิมนิกาย มุขปณฺณาสกปาติ	ม.ม.	-มุขฉิมนิกาย ปปฺปเจตฺตนา มุขปณฺณาสกอุฏฺฐกถา	ม.ม.อ.	-มุขฉิมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี มูลปณฺณาสกฎีกา	ที.ป.ฎีกา
๑๑. มุขฉิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาติ	ม.อุ.	-มุขฉิมนิกาย ปปฺปเจตฺตนา อุปริปณฺณาสกอุฏฺฐกถา	ม.อุ.อ.	-มุขฉิมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี มุขฉิมน-อุปริปณฺณาสกฎีกา	ม.มุ.ฎีกา
๑๒. สัญฺจตฺตนิกาย สกถาวคฺคปาติ	ส.ส.	-สัญฺจตฺตนิกาย สารตฺถุปฺปกาสนี สกถาวคฺคอุฏฺฐกถา	ส.ส.อ.	-มุขฉิมนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี มุขฉิมน-อุปริปณฺณาสกฎีกา	ม.มุ.ฎีกา
๑๓. สัฏฺฐตฺตนิกาย นิกายวคฺคปาติ	ส.ส.นิ.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย สารตฺถุปฺปกาสนี นิกาย-ขนฺธวคฺคอุฏฺฐกถา	ส.ส.นิ.,บ.อ.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี สัฏฺฐตฺตฎีกา	ส.ฎีกา
๑๔. สัฏฺฐตฺตนิกาย ขนฺธวคฺคปาติ	ส.ข.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย สารตฺถุปฺปกาสนี นิกาย-ขนฺธวคฺคอุฏฺฐกถา	ส.ข.อ.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี สัฏฺฐตฺตฎีกา	ส.ฎีกา
๑๕. สัฏฺฐตฺตนิกาย สทฺธตนวคฺคปาติ	ส.สท.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย สารตฺถุปฺปกาสนี สทฺธตน-มหาวรรคอุฏฺฐกถา	ส.สท.ม.อ.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี สัฏฺฐตฺตฎีกา	ส.ฎีกา
๑๖. สัฏฺฐตฺตนิกาย มหาวรรคปาติ	ส.ม.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย สารตฺถุปฺปกาสนี สทฺธตน-มหาวรรคอุฏฺฐกถา	ส.สท.ม.อ.	-สัฏฺฐตฺตนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี สัฏฺฐตฺตฎีกา	ส.ฎีกา
๑๗. อญฺญตฺตรนิกาย เอกกนิปาทปาติ	อญ.เอกก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี เอกกนิปาทอุฏฺฐกถา	อญ. เอกก.อ.	-อญฺญตฺตรนิกาย ลินฺตลุปฺปกาสนี อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๑๘. อญฺญตฺตรนิกาย ทุกนิปาทปาติ	อญ.ทุก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ทุกนิปาทอุฏฺฐกถา	อญ. ทุก.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๑๙. อญฺญตฺตรนิกาย ติกกนิปาทปาติ	อญ.ติก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ทุกนิปาทอุฏฺฐกถา	ติก.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๐. อญฺญตฺตรนิกาย จตุกนิปาทปาติ	อญ.จตุก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ทุกนิปาทอุฏฺฐกถา	จตุก.,อ.	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๑. อญฺญตฺตรนิกาย ปณฺจกนิปาทปาติ	อญ.ปณฺจ.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ปณฺจกนิปาทอุฏฺฐกถา	อญ.ปณฺจ.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๒. อญฺญตฺตรนิกาย ฉกกนิปาทปาติ	อญ.ฉก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ปณฺจกนิปาทอุฏฺฐกถา	ฉก.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๓. อญฺญตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาทปาติ	อญ.สตฺต.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ปณฺจกนิปาทอุฏฺฐกถา	สตฺต.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๔. อญฺญตฺตรนิกาย อญฺญกนิปาทปาติ	อญ.อญ.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ปณฺจกนิปาทอุฏฺฐกถา	อญ.อ.	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา
๒๕. อญฺญตฺตรนิกาย นวกนิปาทปาติ	อญ.นวก.	-อญฺญตฺตรนิกาย มโนเรญฺปุริณี ปณฺจกนิปาทอุฏฺฐกถา	นวก.,	-อญฺญตฺตรนิกาย สารตฺถมณฺเฑษฐสา อญฺญตฺตรฎีกา	อญ.ฎีกา

ตารางลำดับกรมพระไวยุทธ อรรถกถา และฎีกาบาลี (ต่อ)

[illegible]

บทที่ 8

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎก และเนื้อหาย่อโดยสังเขป

เนื้อหาบทที่ 8

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาย่อโดยสังเขป

1. ระบบการจำแนกพระไตรปิฎก
2. วิเคราะห์กาลามสูตร

ในบทนี้จะได้ศึกษาในเนื้อหาพระไตรปิฎกอย่างละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น ทั้งการจำแนกพระไตรปิฎก และเนื้อหาโดยสังเขปในส่วนต่าง ๆ ของพระไตรปิฎก รวมถึงการวิเคราะห์บางพระสูตรเพื่อให้เราฝึกคิดวิเคราะห์พระไตรปิฎก เพื่อการเข้าใจอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจระบบการจำแนกพระไตรปิฎกว่าเป็นอย่างไร แต่ละส่วนกล่าวถึงเรื่องใด
2. เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเนื้อหาโดยย่อของพระไตรปิฎกในส่วนต่าง ๆ

บทที่ 8

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาย่อโดยสังเขป

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกแบบโบราณ ท่านได้จำแนกพระไตรปิฎกออกเป็นดังนี้

1. พระวินัยปิฎก แบ่งออกเป็น 5 คัมภีร์ คือ

1. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์
2. ภิกขุณีวิภังค์
3. มหาวรรค
4. จุลวรรค
5. ปริวาร

ซึ่งพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้แบ่งพระวินัยออกเป็น 5 คัมภีร์ตามวิธีการดังกล่าวนี้

นอกจากนี้ยังมีวิธีการแบ่งพระวินัยปิฎกอีก 2 แบบ ตามที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ชื่อว่า วชิรสารัตถสังคหะ ที่พระรัตนปัญญาเถระรณาทิเชียงใหม่ เมื่อพ.ศ. 2078 ดังนี้

แบบที่ 1 ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ ข้อ 22 ว่า “อาปามจุปอาทิกา” ซึ่งท่านได้แบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น 5 คัมภีร์ มีคำย่อหรือหัวใจว่า **อา ปา ม จุ ป** คือ

1. อา	=	อาทิกัมมิกะ
2. ปา	=	ปาจิตตีย์
3. ม	=	มหาวรรค
4. จุ	=	จุลวรรค
5. ป	=	ปริวาร

แบบที่ 2 ปรากฏในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะข้อ 398 ว่า “ปาปามจุปติ ปญจวิธวินยปิฎก” พระวินัยปิฎกมี 5 คัมภีร์ คือ **ปา ปา ม จุ ป** ซึ่งท่านแบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น 5 คัมภีร์ มีคำย่อหรือหัวใจว่า **ปา ปา ม จุ ป** คือ

1. ปา = ปาราชิก
2. ปา = ปาจิตตีย์
3. ม = มหาวรรค
4. จุ = จุลวรรค
5. ป = ปริวาร

ส่วนพระไตรปิฎกที่สมาคมบาลีปกรณ์พิมพ์ขึ้นในประเทศไทยแบ่งพระวินัยปิฎกออกเป็น 3 หมวด คือ

1. สุตตวิภังค์ รวมมหาวิภังค์และภิกขุวิภังค์เข้าด้วยกัน
2. ชันธกะ รวมมหาวรรคและจุลวรรคเข้าด้วยกัน
3. ปริวาร ก็คือ ปริวาร

2. พระสูตรตันตปิฎก แบ่งออกเป็น 5 นิกายคือ

1. ทีฆนิกาย = ที
2. มัชฌิมนิกาย = ม
3. สังยุตตนิกาย = ส
4. อังคุตตรนิกาย = อ
5. ขุททกนิกาย = ข

มีอักษรย่อว่า **ที ม ส อ ข**

คำว่า “นิกาย” แปลว่า หมวด หรือ หมู่ หมายถึง หมวดหรือหมู่ของพระสูตร การจัดแบ่งหมวดหรือหมู่ของพระสูตรพระสังคีติกจารย์ (พระเถระผู้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย) ใช้เกณฑ์ดังนี้

1. แบ่งตามความยาวของพระสูตร คือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า ทีฆนิกาย (หมวดยาว) รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า มัชฌิมนิกาย (หมวดปานกลาง) ส่วนพระสูตรที่มีขนาดความยาวน้อยกว่านั้นแยกไปจัดแบ่งไว้ในหมวดอื่น และด้วยวิธีอื่นดังจะกล่าวในข้อ 2 ข้อ 3 และข้อ 4 ตามลำดับ

2. แบ่งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า สังยุตตนิกาย (หมวดประเภทเนื้อหาสาระ) เช่น ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า กัสสปสังยุต
3. แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะ คือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า อังคุตตรนิกาย (หมวดเรียงด้วยองค์) และมีชื่อกำกับหมวดย่อยว่า นิบาต มี 11 นิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรม 1 ข้อ เรียกว่า เอกกนิบาต, มี 2 ข้อ เรียกว่า ทุกกนิบาต, มี 3 ข้อ เรียกว่า ดิกกนิบาต, มี 4 ข้อ เรียกว่า จตุกกนิบาต, มี 5 ข้อ เรียกว่า ปัญจกนิบาต, มี 6 ข้อ เรียกว่า ฉกกนิบาต, มี 7 ข้อ เรียกว่า สัตตกนิบาต, มี 8 ข้อ เรียกว่า อัฏฐกนิบาต, มี 9 ข้อ เรียกว่า นวกนิบาต, มี 10 ข้อ เรียกว่า ทสกนิบาต และมี 11 ข้อ เรียกว่า เอกาทสกนิบาต
4. จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้ง 3 ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า ขุททกนิกาย (หมวดเล็กน้อย) แบ่งตามหัวข้อใหญ่เป็น 15 เรื่อง คือ
 1. ขุททปาฐะ
 2. ัมมปะทะ (ธรรมบท)
 3. อุทาน
 4. อิติวุตตกะ
 5. สุตตนิบาต
 6. วิมานวัตถุ
 7. เปตวัตถุ
 8. เถรคาถา
 9. เถรีคาถา
 10. ชาตกะ
 11. นิตเทส
 12. ปฏิสัมภิตามัคคะ (ปฏิสัมภิตามรรค)
 13. อปทาน
 14. พุทธวัชระ
 15. จรียาปิฎก

3. พระอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์ คือ

1. สังคณี	=	สัง
2. วิภังค์	=	วิ
3. ธาตุกถา	=	ธา
4. ปุคคลบัญญัติ	=	ปุ
5. กถาวัตถุ	=	ก
6. ยมก	=	ย
7. ปิฎฐาน	=	ป

มีอักษรย่อว่า **สัง วิ ธา ปุ ก ย ป**

ดังนั้นจึงเป็นอันว่า หัวใจย่อแห่งพระไตรปิฎก คือ **ปา ปา ม จุ ป ; ที ม ส อ ง ขุ ; สัง วิ ธา ปุ ก ย ป**

สำหรับเนื้อหาสาระละเอียดของคัมภีร์ในแต่ละปิฎกจะนำเสนอโดยย่อพอสังเขปดังนี้

1. พระวินัยปิฎก คือ ประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต และวิธีดำเนินการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พระวินัยซึ่งเป็นพุทธบัญญัตินี้ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ อาทิพรหมจรรย์กาสิกขาและอภิสมัจจาริกาสิกขา

อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพบัญญัติหรือข้อปฏิบัติ อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณัติ เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุ ผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์

อภิสมัจจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่าน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป

ดังนั้นอาทิพรหมจรรย์กาสิกขา และอภิสมัจจาริกาสิกขาทั้ง 2 ส่วนนี้รวมกันเรียกว่า พระวินัย

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอธิบายความหมายของคำว่า วินัยปิฎกดังนี้

คำว่า วินัย (วิ+นัย) มี 3 ความหมาย ได้แก่

1. วินัย หมายถึง นัยต่าง ๆ (วิวิธ+นัย) เพราะมีปาติโมกข์ 2 คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ มีวิภังค์ 2 คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์ มีอาบัติ 7 กอง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส อุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต
2. วินัย หมายถึง นัยพิเศษ (วิเสส+นัย) เพราะมีอนุบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้สิกขาบทรัดกุมยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาความเข้มงวดลง
3. วินัย หมายถึง กฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา (วินยโนโต เจว กายวาจาโน) เพราะเป็นเครื่องป้องกันความประพฤติที่ไม่เหมาะสมทางกายและทางวาจา

คำว่า ปิฎก มี 2 ความหมาย ได้แก่

1. ปิฎก หมายถึง ปริยัติ เช่นในข้อความ “มา ปิฎกสมุปทาเนน” อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างปริยัติ
2. ปิฎก หมายถึง ภาชนะ เช่นข้อความว่า “อก บุริโส อาคจเจยฺย กุฑทาลปิฎก มาทาย บุรุษถือจอบและกระบุงเดินมา”

เมื่อรวมคำว่า วินัย กับคำว่า ปิฎก ก็เป็นวินัยปิฎก คำว่า วินัยปิฎก หมายถึง คัมภีร์ที่ประมวลกฎสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา หรือภาชนะที่รวบรวมกฎสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า พระวินัยปิฎกว่าด้วยสิกขาบทและบทบัญญัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ มี 21,000 พระธรรมขันธ์ โดยแบ่งออกเป็น 5 คัมภีร์คือ

1) มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทหรือศีลของภิกษุ 227 ข้อ ที่มาในพระปาติโมกข์ที่ภิกษุสงฆ์ต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครึ่งเดือน เรียกโดยรวมว่า ภิกขุปาติโมกข์ แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

เล่ม 1 มหาวิภังค์ ภาค 1 แบ่งเป็นหมวดเรียกว่า กัณฑ์ มี 4 กัณฑ์ คือ

1. **เวรัญชกัณฑ์** ว่าด้วยเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์พระศาสนาตั้งมั่นและไม่ตั้งมั่น ทูลขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อความตั้งมั่นแห่งพรหมจรรย์
2. **ปาราชิกกัณฑ์** ว่าด้วยอาบัติหนักที่ภิกษุต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุ 4 สิกขาบท

3. **สังฆาทิเสสภณ** ว่าด้วยอาบัติหนักที่ต้องอาศัยสงฆ์ในการระงับโทษ 13 ข้อ
4. **อนิยตภณ** ว่าด้วยอาบัติอันไม่แน่ว่าจะควรปรับอาบัติข้อไหน มี 2 ลิกขาบท
เล่ม 2 มหาวิภังค์ ภาค 2 ต่อจากภาค 1 แบ่งเป็น 4 ภณท์กับ 1 เรื่อง คือ
5. **นิสสัคคิยภณ** ว่าด้วยอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ต้องสละสิ่งของเสียก่อน 30 ข้อ
แบ่งออกเป็น 3 วรรค ดังนี้ คือ
 1. จีวรวรรค ว่าด้วยจีวร เป็นวรรคที่ 1 มี 10 ลิกขาบท
 2. โกสิยวรรค ว่าด้วยไหม เป็นวรรคที่ 2 มี 10 ลิกขาบท
 3. ปัตตวรรค ว่าด้วยบาตร เป็นวรรคที่ 3 มี 10 ลิกขาบท
6. **ปาจิตตีย์ภณ** อาบัติอันยังกุศลธรรมให้ตกไป 9 วรรค รวม 92 ลิกขาบท มี
รายละเอียดดังนี้
 1. มุสาวาทวรรค ว่าด้วยการพูดปด เป็นวรรคที่ 1 มี 10 ลิกขาบท
 2. ภูตคามวรรค ว่าด้วยพืชพันธุ์ไม้ เป็นวรรคที่ 2 มี 10 ลิกขาบท
 3. โอวาทวรรค ว่าด้วยการให้โอวาท เป็นวรรคที่ 3 มี 10 ลิกขาบท
 4. โภชนวรรค ว่าด้วยการฉันอาหาร เป็นวรรคที่ 4 มี 10 ลิกขาบท
 5. อเจลกวรรค ว่าด้วยซีเปื้อน เป็นวรรคที่ 5 มี 10 ลิกขาบท
 6. สุราปานวรรค ว่าด้วยการดื่มสุรา เป็นวรรคที่ 6 มี 10 ลิกขาบท
 7. สัปปาณกวรรค ว่าด้วยสัตว์มีชีวิต เป็นวรรคที่ 7 มี 10 ลิกขาบท
 8. สหัมมิกวรรค ว่าด้วยการกล่าวถูกต้องตามธรรม
เป็นวรรคที่ 8 มี 12 ลิกขาบท
 9. รตนวรรค ว่าด้วยของมีค่า เป็นวรรคที่ 9 มี 10 ลิกขาบท
7. **ปาฏิเทศนียภณ** อาบัติที่พึงแสดงคืน 4 ลิกขาบท
8. **เสขิยภณ** ข้อพึงศึกษาเกี่ยวกับวัตร จรรยามารยาท 75 ลิกขาบท แบ่งเป็น
7 วรรค คือ

1. ปริมณฑลวรรค ว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย มี 10 ลิกขาบท
2. อุชัคคสิกวรรค ว่าด้วยการหัวเราะ มี 10 ลิกขาบท
3. ชัมภตกวรรค ว่าด้วยการทำสละเอว มี 10 ลิกขาบท
4. ลักกัจจวรรค ว่าด้วยความเอื้อเฟื้อ มี 10 ลิกขาบท
5. กพฬวรรค ว่าด้วยคำซ้ำ มี 10 ลิกขาบท
6. สุรสุรวรรค ว่าด้วยการฉันทังชู้ด ๆ มี 10 ลิกขาบท
7. ปาทุกาวรรค ว่าด้วยเชิงเท้า มี 15 ลิกขาบท

9. อธิกรณสมถกัณฑ์ ว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ ด้วยธรรมะ 7 ประการ

2) ภิกขุณีวิวัฏฐ์ ว่าด้วยลิกขาบทหรือศีลของภิกษุณี 311 ข้อ ที่มาในพระปาติโมกข์ที่ภิกษุณีสงฆ์จะต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครึ่งเดือน เหมือนกับที่ภิกษุสงฆ์สวดภิกขุปาติโมกข์ เรียกโดยรวมว่า “ภิกขุณีปาติโมกข์” ซึ่งเป็นบทบัญญัติของภิกษุณีมี 2 กลุ่ม คือ

1. **อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ** เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว 130 ลิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา
2. **สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ** เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ให้ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วยมี 181 ลิกขาบท

เล่ม 3 ภิกขุณีวิวัฏฐ์ ว่าด้วยบทบัญญัติของภิกษุณีสงฆ์ในปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ นิสสัคคิกัณฑ์ ปาจิตตียกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ เสนียกัณฑ์ และอธิกรณสมถะ รวมเป็น 311 ลิกขาบท โดยปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์และสังฆาทิเสสกัณฑ์ และปรับโทษสถานเบาแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในกัณฑ์ที่เหลือ ซึ่งในภิกขุณีวิวัฏฐ์เล่ม 3 นี้ ได้แสดงไว้เฉพาะอสาธารณบัญญัติ 130 ลิกขาบทเท่านั้น โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 กัณฑ์ ดังนี้

1. **ปาราชิกกัณฑ์** ว่าด้วยอาบัติหนักที่ภิกษุณีต้องแล้ว ขาดจากความเป็นภิกษุณี 8 ลิกขาบท

ปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1. อสาธารณปาราชิก เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์
บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ มี 4 สิกขาบท

2. สาธารณปาราชิก เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์
บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย

ในภิกขุณีวิวัฏฐะนี้แสดงไว้เฉพาะอสาธารณปาราชิก 4 สิกขาบท ส่วนสาธารณ
ปาราชิก 4 สิกขาบททอนุโลมตามของภิกษุ

2. สังฆาติเสสกันท์ ว่าด้วยอาบัติหนักที่ต้องอาศัยภิกษุณีสงฆ์ในการระงับโทษ 17
ข้อ ซึ่งสังฆาติเสสของภิกษุณีสงฆ์ 17 สิกขาบท แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1. อสาธารณสังฆาติเสส เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคปรารภภิกษุณีสงฆ์
บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ มี 10 สิกขาบท

2. สาธารณสังฆาติเสส เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์
บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย

ในภิกขุณีวิวัฏฐะนี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณสังฆาติเสส 10 สิกขาบท ส่วน
สาธารณสังฆาติเสสอีก 7 สิกขาบททอนุโลมตามสิกขาบทของภิกษุ

3. นิสสัคคิกกันท์ ว่าด้วยอาบัตินิสสัคคิยาจิตตีย์ ต้องสลละสิ่งของเสียก่อนจึงจะ
พ้นจากอาบัติ 30 ข้อ นิสสัคคิยาจิตตีย์ของภิกษุณี แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1) อสาธารณบัญญัติ

2) สาธารณบัญญัติ ในภิกขุณีวิวัฏฐะนี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณบัญญัติ

นิสสัคคิกกันท์แบ่งเป็น 3 วรรค คือ

1. ปัตตวรรค ว่าด้วยบาตร มี 12 สิกขาบท เป็นอสาธารณบัญญัติ

2. จีวรวรรค ว่าด้วยจีวร มี 8 สิกขาบท เป็นสาธารณบัญญัติ

3. ชาตรูปรชตวรรค ว่าด้วยทองและเงิน มี 10 สิกขาบท เป็นสาธารณบัญญัติ

4. ปาจิตตีย์กันท์ อาบัตินัยยังกุศลธรรมให้ตกไป 16 วรรค รวม 166 สิกขาบท
ซึ่งปาจิตตีย์ของภิกษุณี แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1) อสาธารณบัญญัติ

2) สาธารณบัญญัติ ในภิกขุณีวิวัฏฐะนี้แสดงไว้แต่สาธารณบัญญัติ

ปาจิตติยกัณฑ์ แบ่งเป็น 16 วรรค คือ

1) อสธารณบัญญัติ 9 วรรค

1. ลสุณวรรค	ว่าด้วยกระเทียม	มี 10 สิกขาบท
2. อันธการวรรค	ว่าด้วยความมืด	มี 10 สิกขาบท
3. นัคควรรค	ว่าด้วยการเปลือยกาย	มี 10 สิกขาบท
4. ตุวัฏฏวรรค	ว่าด้วยการนอนร่วมกัน	มี 10 สิกขาบท
5. จิตตาการวรรค	ว่าด้วยหोजิตรกรรม	มี 10 สิกขาบท
6. อารามวรรค	ว่าด้วยอาราม	มี 10 สิกขาบท
7. คัพภินีวรรค	ว่าด้วยสตรีมีครรภ์	มี 10 สิกขาบท
8. กุมาริภูตวรรค	ว่าด้วยกุมาริ	มี 13 สิกขาบท
9. ฉัตตูปาหนวรรค	ว่าด้วยร่มและรองเท้า	มี 13 สิกขาบท

2) สาธารณบัญญัติ 7 วรรค

10. มุสาวาทวรรค	ว่าด้วยการกล่าวเท็จ	มี 10 สิกขาบท
11. ภูตคามวรรค	ว่าด้วยการภูตคาม	มี 10 สิกขาบท
12. โภชนวรรค	ว่าด้วยโภชนะ	มี 10 สิกขาบท
13. จาริตตวรรค	ว่าด้วยจารีต	มี 10 สิกขาบท
14. โชติวรรค	ว่าด้วยการผิงไฟ	มี 10 สิกขาบท
15. ทิฏฐิวัฏวรรค	ว่าด้วยความเห็น	มี 10 สิกขาบท
16. ธรรมิกวรรค	ว่าด้วยผู้มีธรรม	มี 10 สิกขาบท

5. ปาฏิเทสนียกัณฑ์ อาบัติที่พึงแสดงคืน ซึ่งปาฏิเทสนียะของภิกษุณี เป็นอสาธารณบัญญัติ มี 8 สิกขาบท

6. เสขียกัณฑ์ ข้อพึงศึกษาเกี่ยวกับวัตร จรรยา มารยาท 75 ข้อ

เสขียกัณฑ์ แบ่งเป็น 7 วรรค คือ

1. ปริมัททลวรรค	ว่าด้วยการนุ่งห่มให้เรียบร้อย	มี 10 สิกขาบท
2. อุชัคคสิกขวรรค	ว่าด้วยการหัวเราะ	มี 10 สิกขาบท
3. ชัมภกตกขวรรค	ว่าด้วยการทำสะเอว	มี 10 สิกขาบท
4. ลักกัจจวรรค	ว่าด้วยความเอื้อเฟื้อ	มี 10 สิกขาบท

5. กพพวรรค	ว่าด้วยคำข้าว	มี 10 ลิกขาบท
6. สุรสุวรรค	ว่าด้วยการฉันทังชุด ๆ	มี 10 ลิกขาบท
7. ปาทุวรรค	ว่าด้วยเสียงเท้า	มี 10 ลิกขาบท

เสขิยะ 75 เป็นสาธารณลิกขาบททั้งหมด เนื้อความของแต่ละลิกขาบทมีนัยดังที่ได้แสดงไว้แล้วในเสขิกัณฑ์ของภิกษุสงฆ์

7. อธิกรณสมณะ ว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ด้วยธรรม 7 ประการ

3) มหาวรรค ว่าด้วยระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณีสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิสมาจาริกสิกขา” ไม่ได้เป็นลิกขาบทบัญญัติ ไม่ได้มาในพระปาติโมกข์สงฆ์ ไม่ต้องยกขึ้นแสดงทุกครึ่งเดือน ซึ่งคัมภีร์มหาวรรค ภาค 1 และภาค 2 นี้เนื่องจากไม่ได้เป็นลิกขาบทบัญญัติในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตามบางกรณีทรงปรับเพียงอาบัติทุกกฏ บางกรณีปรับสูงขึ้นไปถึงอาบัติอุลลัจจัย

ซึ่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค ทั้ง 2 ภาคได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 ชั้นธกะ คือ

1. มหาวรรค ภาค 1 มี 4 ชั้นธกะ
2. มหาวรรค ภาค 2 มี 6 ชั้นธกะ ดังมีรายละเอียดพออธิบายเป็นสังเขปดังนี้

เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 แบ่งเป็นตอนใหญ่ เรียกว่า ชั้นธกะ มี 4 ชั้นธกะ คือ

1. มหาชั้นธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสำคัญ มี 67 หัวข้อ
2. อุโปสถชั้นธกะ ตอนว่าด้วยอุโบสถ มี 39 หัวข้อ
3. วัสสูปนายิกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยวันเข้าพรรษา มี 13 หัวข้อ
4. ปวารณาชั้นธกะ ตอนว่าด้วยปวารณา มี 27 หัวข้อ

เล่ม 5 มหาวรรค ภาค 2 มีทั้งหมด 6 ชั้นธกะ นับจำนวนต่อจากปวารณาชั้นธกะ ซึ่งเป็นหัวข้อที่ 4 แห่งมหาวรรค ภาค 1 ดังนี้คือ

5. จัมมชั้นธกะ ตอนว่าด้วยหนั มี 13 หัวข้อ
6. เกสัชชชั้นธกะ ตอนว่าด้วยยารักษาโรค มี 27 หัวข้อ
7. กฐินชั้นธกะ ตอนว่าด้วยกฐิน มี 15 หัวข้อ
8. จีวรชั้นธกะ ตอนว่าด้วยจีวร มี 32 หัวข้อ
9. จัมเปยยชั้นธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงจัมปา มี 37 หัวข้อ
10. โกสัมพิกชั้นธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงโกสัมพี มี 10 หัวข้อ

4) **จุฬวรรค** ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดนอกจากบทบัญญัติที่มาในพระปาฏิโมกข์ โดยแบ่งเนื้อหาเป็นส่วน สังฆกรรมประเภทนิคคกรรมและกฏระเบียบ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิธมาจาริกสิกขา” ไม่ได้เป็นสิกขาบทบัญญัติที่มาในพระปาฏิโมกข์ สงฆ์ไม่ต้องยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน

ซึ่งพระวินัยปิฎก จุฬวรรค มี 2 ภาค แบ่งเนื้อหาออกเป็น 12 ชั้นธกะ คือ จุฬวรรค ภาค 1 มี 4 ชั้นธกะ และจุฬวรรค ภาค 2 มี 8 ชั้นธกะ มีรายละเอียดพออธิบายเป็นสังเขปดังนี้

เล่ม 6 จุฬวรรค ภาค 1 แบ่งเป็น 4 ชั้นธกะคือ

1. **กัมมชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยนิคคกรรม (การลงโทษ) มีทั้งหมด 5 หัวข้อ
2. **ปาริวาสกชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับปรีวาส มีทั้งหมด 5 หัวข้อ
3. **สมุจจยชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยการประมวลวิธีการออกจากอาบัติสังฆาทิเสสมีทั้งหมด 11 หัวข้อ
4. **สมถชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ มีทั้งหมด 9 หัวข้อ

เล่ม 7 จุฬวรรค ภาค 2 เนื้อหาต่อจากภาค 1 แบ่งเป็น 8 ชั้นธกะคือ

5. **ขุททกวัตถุชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยเรื่องเล็กๆ น้อย ๆ มี 2 หัวข้อคือ
 1. ขุททกวัตถุ ว่าด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ
 2. รวมเรื่องที่มีในขุททกชั้นธกะ
6. **เสนาสนชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยเรื่องเสนาสนะ มีทั้งหมด 27 หัวข้อ
7. **สังฆเภทชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยเรื่องสงฆ์แตกกัน มีทั้งหมด 12 หัวข้อ
8. **วัตตักชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยเรื่องวัตร มีทั้งหมด 15 หัวข้อ
9. **ปาติโมกข์ฐานชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยการงดพระปาติโมกข์ มีทั้งหมด 11 หัวข้อ
10. **ภิกขุณีชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยเรื่องของภิกษุณี มีทั้งหมด 3 หัวข้อ
11. **ปญจสติกชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยพระอรหันต์ 500 รูป ทำสังคายนามีทั้งหมด 4 หัวข้อ
12. **สัตตสติกชั้นธกะ** ตอนว่าด้วยพระอรหันต์ 700 รูป ทำสังคายนา ตั้งหัวข้อเป็น

ภาณวาร รวม 2 ภาณวาร

5) **ปริวาร** เป็นคัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ บรรจุคำถาม-คำตอบสำหรับข้อความรู้พระวินัยตั้งแต่เล่มที่ 1 ถึงเล่มที่ 7 โดยมีรายละเอียดพอเป็นสังเขปดังนี้

เล่ม 8 ปรีวาร เป็นคัมภีร์ที่ประมวลเนื้อหาที่สำคัญต่าง ๆ ในพระวินัยตั้งแต่เล่ม 1 ถึง เล่ม 7 มากล่าวไว้ โดยจัดเป็นหัวข้อได้ 21 ข้อด้วยกันคือ

1. ภิกขุวิภังค์โสฬสมหาวาร	ว่าด้วยวาระใหญ่ 16 วาระในภิกขุวิภังค์
2. ภิกขุณีวิภังค์โสฬสมหาวาร	ว่าด้วยวาระใหญ่ 16 วาระในภิกขุณีวิภังค์
3. สมุฏฐานสี่สังเขป	ว่าด้วยการย่อหัวข้อสมุฏฐาน
4. อันตรเปยยาล	ว่าด้วยการละข้อความในระหว่าง
5. สมถเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งสมถะ
6. ชันธกปุจฉาวาร	ว่าด้วยวาระคำถามและคำตอบถึงชันธกะ
7. เอกุตตริกนัย	ว่าด้วยนัยเกินหนึ่ง
8. อุโปสถาทิปุจฉาวิสัชนา	ว่าด้วยคำถามคำตอบเรื่องอุโปสถ เป็นต้น
9. อัตถวสปรกรณ์	ว่าด้วยอำนาจประโยชน์ 10 ประการ
10. คาทาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถา
11. อธิกรณเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งอธิกรณ์
12. อปรคาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถาอีกกลุ่มหนึ่ง
13. โจทนาถัณท์	ว่าด้วยหมวดการโจท
14. จูฬสงคราม	ว่าด้วยภิกษุผู้เข้าสู่จูฬสงคราม
15. มหาสงคราม	ว่าด้วยภิกษุผู้เข้าสู่มหาสงคราม
16. กฐินเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งกฐิน
17. อุปาลปัญญาจะกะ	ว่าด้วยเรื่องพระอุบาลี 5 หมวด
18. อัตถาปัตติสมุฏฐาน	ว่าด้วยสมุฏฐานอาบัติที่มีอยู่
19. ทุตติยคาทาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถากลุ่มที่ 2
20. เสทโฆจนคาถา	ว่าด้วยคาถาที่ทำให้เหงื่อแตก
21. ปัญจวรรค	ว่าด้วยหมวด 5 หมวด

2. พระสูตรตันตปิฎก คือ ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรซึ่งประกอบด้วยพระธรรม เทศนาและธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่ตรัสแสดงให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ตลอด จนบทประพันธ์ เรื่องเล่าและเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธานุศาสน์

ที่เรียกพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายทั้งหลายในพระสูตรต้นตปิฎกว่า “สูตร” พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อธิบายว่าเพราะมีความหมาย 6 อย่างคือ

- 1) เพราะบังถึงประโยชน์ (อุตฺถาณํ สฺจนโต) คือชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น
- 2) เพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว (สฺวุตฺตโต) คือตรัสตามอุปนิสัยหรืออัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)
- 3) เพราะผลิตประโยชน์ (สฺวนโต) คือ ก่อให้เกิดผลดุษฎีที่เจริญเติบโตแล้ว ผลิตรวงข้าวต่อไปได้
- 4) เพราะหลังประโยชน์ (สฺสูทฺโต) คือ ทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมาดุจแม่โคนมหลั่งน้ำนมออกมา
- 5) เพราะป้องกันด้วยดี (สฺสุตฺตนา) คือ รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี
- 6) เพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย (สฺสุตฺตสภาคโต) คือ ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้

มูลเหตุที่พระผู้มีพระภาค (รวมทั้งพระอรหันตสาวก) ทรงแสดงพระสูตรทั้งหลาย พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สุมังคลวิลาสนี้ อธิบายว่า มี 4 ประการคือ

- 1) อัตตชฌาสยะ ทรงแสดงตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลขอให้ทรงแสดง เช่น อากังเขยยสูตร (ม.ม.) วัตถสูตรหรือวัตถุปมสูตร (ม.ม.) มหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม.) มหาสฬายตนสูตร (ม.อ.)
- 2) ปรัชฌาสยะ ทรงแสดงตามพระอัธยาศัยของผู้อื่นที่ทรงตรวจดูด้วยพระญาณก่อนเสด็จไปโปรด เช่น อัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ส.ม,วิ.ม.) จูฬราหูโลวาทสูตร (ม.ม.) ธาตุวิภังคสูตร (ม.อ.)
- 3) ปุจฉาวลิกะ ทรงแสดงตามคำถาม เช่น สามัญญผลสูตร (ที.ส.) เติวชชสูตร (ที.ส.) สักกปัญหสูตร (ที.ม.) มังคลสูตร (ขุ.ข., ขุ.ส.) พระสูตรต่าง ๆ ในโพชฌังคสังยุต (ส.ส.) มารสังยุต (ส.ส.) พรหมสังยุต (ส.ส.)
- 4) อัตถูปปัตติกะ ทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น จันฑุปมสูตร (ส.น.) อัคคิกขันธุปมสูตร (ส.น.) ปาริจฉัตตอุปมสูตร (ส.น.) พรหมชาลสูตร (ที.ส.) จูฬสีหนาทสูตร (ม.ม.) ปุตตมังสุปมสูตร (ส.น.) เณณปิณฑุปมสูตร (ส.น.) อัมมทายาทสูตร (ม.ม.)

โครงสร้างของพระสูตร มีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ

1. คำหรือข้อความเบื้องต้น (นิทานวนจนะ) ได้แก่ ข้อความที่พระอานนท์กล่าวว่า “เอวมเม สุต” เป็นต้น จนจบข้อความที่บอกถึงความเป็นมาของพระสูตรนั้น ๆ
2. เนื้อหาของพระสูตรหรือข้อความที่เป็นพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิต เป็นต้น ได้แก่ ข้อความที่ต่อจากนิทานวนจนะเป็นต้นไป
3. คำลงท้ายหรือข้อสรุป (นิคมวนจนะ) ได้แก่ ข้อความที่ต่อจากเนื้อหาของพระสูตร เช่น ข้อความที่ขึ้นต้นว่า “อิทมโวจ ภควา”

พระสูตรที่มีองค์ประกอบครบทั้ง 3 ส่วนนี้ถือว่ามีความงาม 3 อย่าง คือ

- 1) งามในเบื้องต้นด้วยนิทานวนจนะ
- 2) งามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาที่เป็นพระพุทธานุภาษิตหรือสาวกภาษิต
- 3) งามในที่สุดด้วยนิคมวนจนะ พระสิริมงคลจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มังคลัตถปิณีกล่าวว่า มงคลสูตรเป็นตัวอย่างของพระสูตรที่มีความงามครบทั้ง 3 อย่างดังกล่าว

นอกจากนี้ พระสูตรแต่ละสูตรในพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ 9 อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า “นวังคัสตฤศาสน์” (คำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ 9) คือ

1. **สูตรตะ** คือ ระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารหรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี เช่น ระเบียบพระสูตรทั่วไป รวมทั้งในพระวินัยปิฎกและคัมภีร์นิตเทส (จุฬนิตเทสและมหานิตเทส ผลงานของพระสารีบุตรเถระ)
2. **เคยยะ** คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว เช่น ระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่มีคาถาประพันธ์
3. **เวยยาकरणะ** คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระอภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

4. **คาถา** คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท (ช.ธ.) เถรคาถา (ช.เถร.) เถรีคาถา (ช.เถรี)
5. **อุทาน** คือ ระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจเป็นคำประเภทเวียการณะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อุทาน (มี 82 สูตร)
6. **อิตฺวุตตะกะ** คือ ระเบียบคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดยมีคำว่า “วุตฺตํ เหนฺ ภาควตา” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำ เชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือพุทธพจน์ เช่น ระเบียบคำใน คัมภีร์อิตฺวุตตะกะ (มี 110 สูตร)
7. **ชาตกะ** คือ ระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพริยา เช่น ระเบียบคำ ในคัมภีร์ชาตกะหรือชาตก เป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน
8. **อัปฺภูตธรรม** คือ ระเบียบคำที่แสดงถึงเรื่องที่น่ายอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่น ระเบียบ คำในพระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัปฺภูตธรรม
9. **เวทฺถลล** คือ ระเบียบคำแบบถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็น ปุจฉาวลีกะ คือ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถาม มี ลักษณะสำคัญ 2 อย่าง คือ
 - 1) ทูลถามเพื่อขอความรู้ (เวทญจ)
 - 2) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจตั้งใจ (ตฺถุจฺญญจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำในจุฬเวทฺถลลสูตร (ม.ม.) มหาเวทฺถลลสูตร (ม.ม.) สักกปัญฺหาสูตร (ที.ม.) สัมมาทิฏฺฐิสูตร (ม.ม.) มหาปุณณมสูตร (ม.อ.)

จึงสรุปได้ว่า พระสูตรต้นตปิฎกว่าด้วยพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ (มีของ พระสาวกบ้างบางส่วน) ที่ตรัสแก่ชนต่างชั้น ต่างประเภท ในกาลและโอกาสต่าง ๆ กัน เป็น รูปคำสนทนาบ้าง คำบรรยายหัวข้อธรรมบ้าง เป็นรูปคาถาล้วนบ้าง ร้อยแก้วล้วนบ้าง และ เกี่ยวข้องด้วยหัวข้อธรรมทุกประเภทกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน ปิฎกนี้มี 21,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น 5 นิกาย ดังมีรายละเอียดพอเป็นสังเขปดังนี้

1. **ทิมณิกาย** เป็นประมวลแห่งพระสูตรขนาดยาวที่จัดรวบรวบไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง แบ่งย่อยออกเป็นวรรค (ตอน) ได้ 3 วรรค คือ

- 1) สีสันธวรรค มี 13 สูตร
- 2) มหาวรรค มี 10 สูตร
- 3) ปาฎิกวรรค มี 11 สูตร รวมทั้งหมด 34 สูตร

มีรายละเอียดพอเป็นสังเขปดังนี้

เล่ม 9 สีสันธวรรค คำว่า **สีสันธวรรค** แปลว่า ตอนที่ว่าด้วยกองศีล มีพระสูตรขนาดยาวทั้งหมด 13 พระสูตรสำหรับการตั้งชื่อวรรคในวรรคนี้ เนื่องจากในสีสันธวรรคมีพรหมชาลสูตรเป็นพระสูตรที่ 1 พระสูตรนี้ว่าด้วยเรื่องศีลและทิวาส จึงตั้งชื่อว่า สีสันธวรรค จึงถือว่าชื่อวรรคนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร โดยมีชื่อของพระสูตรทั้ง 13 สูตรดังนี้

1) พรหมชาลสูตร	8) มหาสีหนาทสูตร
2) สามัญญผลสูตร	9) โปฏฐุปาทสูตร
3) อัมพัญญสูตร	10) สุภสูตร
4) โสณทัณฑสูตร	11) เกวัญญสูตร
5) ภูมทัณฑสูตร	12) โลหิจจสูตร
6) มหาลิสสูตร	13) เติวิชชสูตร
7) ชาลียสูตร	

เล่ม 10 มหาวรรค คำว่า **มหาวรรค** แปลว่า หมวดใหญ่ มีพระสูตรขนาดยาวทั้งหมด 10 พระสูตร สำหรับการตั้งชื่อวรรคในวรรคนี้ เนื่องจากในจำนวนพระสูตร 10 สูตรของมหาวรรคนี้มี 7 สูตร ที่ใช้คำนำหน้าชื่อว่า มหา ซึ่งแปลว่าใหญ่ จึงถือกันว่าชื่อวรรคนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระและชื่อของพระสูตรเหล่านี้ ชื่อของพระสูตรทั้ง 10 สูตรในมหาวรรคมีดังนี้

1) มหาปทานสูตร	6) มหาโควินทสูตร
2) มหานิทานสูตร	7) มหาสมยสูตร
3) มหาปรินิพพานสูตร	8) สักกปัญหสูตร
4) มหาสุทิสสนสูตร	9) มหาสติปัญฐานสูตร
5) ชนวลสูตร	10) ปายาสีราชัญญสูตร

เล่ม 11 ปาฏิกวรรค คำว่า **ปาฏิกวรรค** แปลว่า หมวดว่าด้วยปาฏิกสูตร มีพระสูตรขนาดยาวทั้งหมด 11 สูตร สำหรับการตั้งชื่อวรรคในวรรคนี้ ตั้งชื่อตามชื่อพระสูตรที่ 1 ของวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด 11 สูตร คือ

1) ปาฏิกสูตร	7) ลักขณสูตร
2) อุทุมพริกสูตร	8) สิงคาลกสูตร
3) จักกวัตติสูตร	9) อาฏานาฏิยสูตร
4) อัคคัญญสูตร	10) สังคีติสูตร
5) สัมปสาทนียสูตร	11) ทสุตตรสูตร
6) ปาสาทิกสูตร	

2. มัชฌิมนิกาย เป็นประมวลแห่งพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง คือ ไม่ยาวมากเหมือนพระสูตรทั้งหลายในทีฆนิกาย และไม่สั้นมากเหมือนพระสูตรทั้งหลายในสังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกายแห่งพระสูตรต้นตปิฎก

สำหรับการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตร ในมัชฌิมนิกายนั้นมีพระสูตรทั้งหมด 152 สูตร โดยแบ่งออกเป็น 3 หมวด หมวดละ 50 เรียกว่าปัณณาสก์ รวมเป็น 150 สูตรอีก 2 สูตร ท่านจัดไว้ในปัณณาสก์สุดท้าย ปัณณาสก์ทั้งสามได้แก่

- 1) มุลปัณณาสก์
- 2) มัชฌิมปัณณาสก์
- 3) อุปริปัณณาสก์

ซึ่งในแต่ละปัณณาสก์ แบ่งย่อยเป็นวรรคได้ 5 วรรค วรรคละ 10 สูตร ยกเว้น วิภังควรรคในอุปริปัณณาสก์ ซึ่งท่านเพิ่มให้เป็น 12 สูตร โดยมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

เล่ม 12 มุลปัณณาสก์ มีพระสูตรขนาดกลางทั้งหมด 50 สูตร แบ่งออกเป็นวรรคได้ 5 วรรค วรรคละ 10 สูตร ดังนี้

1. มุลปริยายวรรคมี 10 สูตร มีมุลปริยายสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น
2. สีหนาทวรรค มี 10 สูตร มีจุฬสีหนาทสูตรเป็นสูตรที่ 1 และวิตักกสัณฐานสูตร เป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น
3. โอปัมมวรรค มี 10 สูตร มีกกุฏปมสูตรเป็นสูตรที่ 1 และจุฬสาโรปมสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

4. มหાયมกวรรค มี 10 สุตร มีจุฬโคสิงคสูตรเป็นสูตรที่ 1 และจุฬอัธสปุรสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

5. จุฬยมกวรรค มี 10 สุตร มีสาเลยยกสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมารตัสชเนยสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

เล่ม 13 มัชฌิมปิณาสก มีพระสูตรขนาดกลางทั้งหมด 50 สุตร แบ่งออกเป็นวรรคได้ 5 วรรค วรรคละ 10 สุตร ดังนี้

1. คหปติวรรค มี 10 สุตร มีกัณฑกรสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมีอปัณณกสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

2. ภิกขุวรรค มี 10 สุตร มีจุฬราหุลโฆวาทสูตรเป็นสูตรที่ 1 และกัฏฐาคริสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

3. ปริพพาชกวรรค มี 10 สุตร มีจุฬวัจจนโคตตสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมีเวชณสสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

4. ราชวรรค มี 10 สุตร มีมฏิกการสูตรเป็นสูตรที่ 1 และกัณณกัตถลสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

5. พราหมณวรรค มี 10 สุตร มีพรหมายุสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมีสังคารวสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

เล่ม 14 อุปริปิณาสก มีพระสูตรขนาดกลางทั้งหมด 52 สุตร โดยแบ่งออกเป็นวรรคได้ 5 วรรค วรรคที่ 1, 2, 3 และ 5 วรรคละ 10 สุตร ส่วนวรรคที่ 4 มี 12 สุตร ดังนี้

1. เทวทหวรรค มีพระสูตร 10 สุตร มีเทวทหสูตรเป็นสูตรที่ 1 และจุฬปุณณมสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

2. อนูปทวรรค มีพระสูตร 10 สุตร มีอนูปทสูตรเป็นสูตรที่ 1 และสังขารูปัตติสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

3. สุธญญตวรรค มีพระสูตร 10 สุตร มีจุฬสุญญตสูตรเป็นสูตรที่ 1 และเทวทูตสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

4. วิภังควรรค มีพระสูตร 12 สุตร มีภักทเทภัตตสูตรเป็นสูตรที่ 1 และทักษิณาวิภังคสูตรเป็นสูตรที่ 12 เป็นต้น

5. สฬายตนวรรค มีพระสูตร 10 สูตร มีอนาถปิณฑโกวาทสูตรเป็นสูตรที่ 1 และมีอินทริยภาวนาสูตรเป็นสูตรที่ 10 เป็นต้น

3. สังยุตตนิกาย เป็นประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกัน มารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มีลักษณะพิเศษไม่เหมือนในนิกายอื่น ๆ สามารถแบ่งตามลำดับขั้นตอนเป็น 3 อันดับดังนี้

อันดับที่ 1 จัดแบ่งเป็นวรรค

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย อันดับแรกประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันรวมกลุ่มกันเป็น 5 กลุ่ม จำนวน 2,752 สูตร เรียกชื่อกลุ่มพระสูตร แต่ละกลุ่มว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตรกลุ่มนั้น ๆ ดังนี้

1. พระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ เรียกว่า **สคาถวรรค** มีจำนวน 271 สูตร
2. พระสูตรที่มีสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า **นิทานวรรค** มีจำนวน 337 สูตร
3. พระสูตรที่มีสาระเกี่ยวกับชั้น 5 เรียกว่า **ชั้นธวารวรรค** มีจำนวน 716 สูตร
4. พระสูตรที่มีสาระเกี่ยวกับอายตนะ 6 เรียกว่า **สฬายตนวรรค** มีจำนวน 420 สูตร
5. พระสูตรที่มีสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ คือ **โพธิปักขิยธรรม** 37 ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า **มหาวารวรรค** มีจำนวน 1,008 สูตร

อันดับที่ 2 จัดแบ่งเป็นสังยุต

ในแต่ละวรรคท่านจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรอีกชั้นหนึ่ง โดยประมวลเฉพาะพระสูตรที่มีเนื้อหาประเภทเดียวกันมารวมเข้าเป็นเรื่อง ๆ เรียกว่า สังยุต เช่น

ใน **สคาถวรรค** ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเทวดา เรียกว่า เทวดาสังยุต

ใน **นิทานวรรค** ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า นิทานสังยุต

ใน **ชั้นถวารวรรค** ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น 5 เรียกว่า ชั้นธสังยุต

ใน **สฬายตนวรรค** ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอายตนะ 6 เรียกว่า สฬายตนสังยุต

ใน **มหาวารวรรค** ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ 8 เรียกมคคสังยุต

อันดับที่ 3 จัดแบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตทั้ง 56 สังยุตนั้น ท่านยังจัดแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ อีก 3 แบบ คือ

แบบที่ 1 แบ่งสังยุตออกเป็นป็นฉก คือ หมวด 50 สูตร แล้วแบ่งป็นฉกออกเป็นวรรค

แบบที่ 2 แบ่งสังยุตออกเป็นวรรค โดยไม่แบ่งออกเป็นป็นฉก

แบบที่ 3 ไม่มีการแบ่งเป็นป็นฉกหรือเป็นวรรค

โดยในคัมภีร์สังยุตตนิกายนั้นได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 วรรค ซึ่งจัดเป็นพระไตรปิฎก 5 เล่ม คือ เล่มที่ 15-19 โดยจัดแบ่งดังนี้

1. สคาถวรรค	จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่	15
2. นิทานวรรค	จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่	16
3. ชั้นถวารวรรค	จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่	17
4. สฬายตนวรรค	จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่	18
5. มหาวารวรรค	จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่	19

โดยจะขอนำเสนอรายละเอียดในเนื้อหาของพระสูตรในคัมภีร์สังยุตตนิกายในแต่ละเล่มพอเป็นสังเขปดังนี้

เล่ม 15 สคาถวรรค จัดเป็นเล่มที่ 1 ของสังยุตตนิกายว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถาคำว่า คาถา คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เป็นบทกวีที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะลึกซึ้ง เป็นรูปแบบอย่างหนึ่งในรูปแบบ 9 อย่าง แห่งนวัคศาสตร์ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีพระสูตรที่มีคาถาปรากฏอยู่ทุกสูตร ฉะนั้นพระธรรมสังคิติกจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา มีทั้งหมด 271 สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสคาถวรรค

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร 271 สูตร ในสคาถวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ 11 สังยุต คือ

1. เทวตาสังยุต	มี	81	สูตร
2. เทวปุตตสังยุต	มี	30	สูตร
3. โกสลสังยุต	มี	25	สูตร
4. มารสังยุต	มี	25	สูตร
5. ภิกขุณีสังยุต	มี	10	สูตร
6. พรหมสังยุต	มี	15	สูตร
7. พรหมณสังยุต	มี	22	สูตร
8. วังคีสสังยุต	มี	12	สูตร
8. วนสังยุต	มี	14	สูตร
10. ยักขสังยุต	มี	12	สูตร
11. ลักกสังยุต	มี	25	สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ อีก 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 เทวตาสังยุต, เทวปุตตสังยุต, โกสลสังยุต, มารสังยุต, พรหมสังยุต, พรหมณสังยุต และลักกสังยุต รวม 7 สังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ 2 ภิกขุณีสังยุต, วังคีสสังยุต, วนสังยุต และยักขสังยุต รวม 4 สังยุต ไม่แบ่งเป็นวรรค

เล่ม 16 นิทานวรรค จัดเป็นเล่มที่ 2 ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ พระธรรมสังคิติกายจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า นิทานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ มีพระสูตรทั้งหมด 337 สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในนิทานวรรค

นิทานวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปนี้

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร 337 สูตร ในนิทานวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ 10 สังยุต คือ

1. นิทานสังยุต	มี	144	สูตร
2. อภิสมยสังยุต	มี	11	สูตร
3. ธาตุสังยุต	มี	39	สูตร
4. อนมตัคคสังยุต	มี	20	สูตร
5. กัสสปสังยุต	มี	13	สูตร
6. ลาภสักการสังยุต	มี	43	สูตร
7. ราหุลสังยุต	มี	22	สูตร
8. ลักษณะสังยุต	มี	21	สูตร
9. โอปัมมสังยุต	มี	12	สูตร
10. ภิกขุสังยุต	มี	12	สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ มีการแบ่งออกเป็นแบบต่าง ๆ ดังนี้

แบบที่ 1 นิทานสังยุต, ธาตุสังยุต, อนมตัคคสังยุต, ลาภสักการสังยุต, ราหุลสังยุต และลักษณะสังยุต รวม 6 สังยุต แบ่งออกเป็นวรรค

แบบที่ 2 อภิสมยสังยุต, กัสสปสังยุต, โอปัมมสังยุต และภิกขุสังยุต รวม 4 สังยุต ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค

เล่มที่ 17 ขันธวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ 3 ของสังยุตตนิกายว่าด้วยวาระที่เกี่ยวข้องกับชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระธรรมสังคิติกายจารย์จึงตั้งชื่อว่า ขันธวารวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยวาระที่เกี่ยวข้องกับชั้น มีพระสูตรทั้งหมด 716 สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในชั้นถาวรวรรค

ในชั้นถาวรวรรคมีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร 716 สูตรในชั้นถาวรวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ 13 สังยุต คือ

1. ชันธสังยุต	มี	159	สูตร
2. ราชสังยุต	มี	46	สูตร
3. ทิฏฐิสังยุต	มี	96	สูตร
4. โอกกันตสังยุต	มี	10	สูตร
5. อุปปาทสังยุต	มี	10	สูตร
6. กิเลสสังยุต	มี	10	สูตร
7. สารีปุตตสังยุต	มี	10	สูตร
8. นาคสังยุต	มี	50	สูตร
9. สุปันณสังยุต	มี	46	สูตร
10. คันธัพพกายสังยุต	มี	112	สูตร
11. วลาหกสังยุต	มี	57	สูตร
12. วัจจโคตตสังยุต	มี	55	สูตร
13. ฌานสังยุต	มี	55	สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง 3 แบบคือ

แบบที่ 1 ชันธสังยุต แบ่งเป็นปณาสก์ (หมวด 50) และเป็นวรรค

แบบที่ 2 ราชสังยุตและทิฏฐิสังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ 3 โอกกันตสังยุต, อุปปาทสังยุต, กิเลสสังยุต, สารีปุตตสังยุต, นาคสังยุต, สุปันณสังยุต, คันธัพพกายสังยุต, วลาหกสังยุต, วัจจโคตตสังยุต และฌานสังยุต รวม 10 สังยุต ไม่แบ่งเป็นปณาสก์หรือวรรค

เล่ม 18 สฬายตนวรรค จัดเป็นเล่มที่ 4 ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยอายตนะภายใน 6 คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก 6 คือ รูป สัทตะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ พระธรรมสังคีตอาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สฬายตนวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยอายตนะ 6 มีพระสูตรทั้งหมด 420 สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสฬายตนวรรค

ในสฬายตนวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร 420 สูตรในสฬายตนวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ 10 สังยุต คือ

1. สฬายตนสังยุต	มี	248	สูตร
2. เวทนาสังยุต	มี	31	สูตร
3. มาตุคามสังยุต	มี	34	สูตร
4. ชัมพูชาทกสังยุต	มี	16	สูตร
5. สามัญทกสังยุต	มี	2	สูตร
6. โมคคัลลานสังยุต	มี	11	สูตร
7. จิตตสังยุต	มี	10	สูตร
8. คามณิสังยุต	มี	13	สูตร
9. อสังขตสังยุต	มี	44	สูตร
10. อัปยากตสังยุต	มี	11	สูตร

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง 3 แบบ คือ

แบบที่ 1 สฬายตนสังยุต แบ่งเป็นปณาสกั (หมวด 50) และ
เป็นวรรค

แบบที่ 2 เวทนาสังยุต มาตุคามสังยุต และอสังขตสังยุต รวม 3
สังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ 3 ชัมพูชาทกสังยุต, สามัญทกสังยุต, โมคคัลลานสังยุต, จิตตสังยุต, ความนิสังยุต และอัปยาคตสังยุต รวม 6 สังยุต ไม่แบ่งเป็นปณาสกหรือวรรค

เล่ม 19 มหาวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ 5 และเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกายว่าด้วยวาระใหญ่ คือวาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย พระธรรมสังคิติกจารย์จึงตั้งชื่อว่า มหาวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีพระสูตรทั้งหมด 1,008 สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในมหาวารวรรค

ในมหาวารวรรค จัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต (ประมวลเป็นเรื่อง ๆ) แต่ละสังยุตแบ่งย่อยออกเป็นวรรคต่าง ๆ และแต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตรมากบ้าง น้อยบ้างดังนี้

1. มัคคสังยุต	แบ่งเป็น 14 วรรค	มี 181 สูตร
2. โพชฌังคสังยุต	แบ่งเป็น 18 วรรค	มี 184 สูตร
3. สติปัฏฐานสังยุต	แบ่งเป็น 10 วรรค	มี 104 สูตร
4. อินทริยสังยุต	แบ่งเป็น 17 วรรค	มี 114 สูตร
5. สัมมปปธานสังยุต	แบ่งเป็น 5 วรรค	มี 44 สูตร
6. พลสังยุต	แบ่งเป็น 10 วรรค	มี 56 สูตร
7. อิทธิปาทสังยุต	แบ่งเป็น 8 วรรค	มี 54 สูตร
8. อนุรุธทสังยุต	แบ่งเป็น 2 วรรค	มี 24 สูตร
9. ฌานสังยุต	แบ่งเป็น 5 วรรค	มี 22 สูตร
10. อานาปานสังยุต	แบ่งเป็น 2 วรรค	มี 20 สูตร
11. โสตาปัตติสังยุต	แบ่งเป็น 7 วรรค	มี 74 สูตร
12. สัจจสังยุต	แบ่งเป็น 11 วรรค	มี 131 สูตร

4. อังคุตตรนิกาย เป็นชื่อนิกายหนึ่งของพระสูตรตันตปิฎก เป็นนิกายที่ 4 ในจำนวน 5 นิกาย คือ

- 1) ทีฆนิกาย
- 2) มัชฌิมนิกาย
- 3) สังยุตตนิกาย
- 4) อังคุตตรนิกาย
- 5) ขุททกนิกาย

ความหมายของอังคุตตรนิกาย

คำว่า ‘นิกาย’ แปลว่า **หมวดหมู่** หมายถึง หมวดหรือหมู่ของพระสูตร คำว่า ‘อังคุตตร’ แปลว่า **ที่ยิ่งด้วยองค์** คำว่า ‘องค์’ ในที่นี้หมายถึง **จำนวน** คือ จำนวนของหัวข้อธรรมในพระสูตรต่าง ๆ ของนิกายนี้ ดังนั้นคำว่า ‘อังคุตตรนิกาย’ จึงแปลว่า **หมวดที่ยิ่งด้วยองค์หรือหมู่ที่ยิ่งด้วยองค์** เพราะในนิกายนี้พระสังคิตติกาจารย์ได้รวบรวมและจัดลำดับพระสูตรเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ตามจำนวนหัวข้อธรรมเป็นสำคัญ

การจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรในอังคุตตรนิกาย

อันดับที่ 1 จัดแบ่งเป็นนิบาต

การจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรในอังคุตตรนิกาย มีลักษณะพิเศษที่น่าศึกษากล่าวคือ อันดับแรก แบ่งพระสูตรในนิกายนี้จำนวน 7,902 สูตร (อรรถกถา พระวินัยกถาว่า มี 9,557 สูตร) ให้เหมาะสมกับหัวข้อธรรมไว้ในแต่ละนิบาต (หมวดย่อยของนิกาย) โดยจัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวนเท่ากันไว้ในนิบาตเดียวกันเริ่มตั้งแต่จัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 1 ข้อไว้ในนิบาตหมวด 1 ไปจนถึงจัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม จำนวน 11 ข้อไว้ในนิบาต หมวด 11 รวมทั้งหมด 11 นิบาต ดังนี้คือ

1. เอกกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 1 ข้อ มี 619 สูตร
2. ทุกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 2 ข้อ มี 750 สูตร
3. ดิกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 3 ข้อ มี 353 สูตร
4. จตุกกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 4 ข้อ มี 782 สูตร
5. ปัญจกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 5 ข้อ มี 1,152 สูตร
6. ฉกกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 ข้อ มี 639 สูตร
7. สัตตกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 7 ข้อ มี 1,132 สูตร
8. อัฏฐกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 8 ข้อ มี 626 สูตร
9. นวกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 9 ข้อ มี 432 สูตร
10. ทสกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 10 ข้อ มี 746 สูตร
11. เอกาทสกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 11 ข้อ มี 671 สูตร

อันดับที่ 2 จัดแบ่งเป็น 4 แบบ

การแบ่งหมวดหมู่พระสูตรในนิบาตต่าง ๆ ไม่เหมือนกันคือ ในเอกกนิบาตมีการแบ่งอย่างหนึ่ง ในทุกนิบาต-นวกนิบาตมีการแบ่งอย่างหนึ่ง ในทสกนิบาตมีการแบ่งอย่างหนึ่ง และในเอกาทสกนิบาตมีการแบ่งอีกอย่างหนึ่ง รวมเป็น 4 แบบคือ

แบบที่ 1 ในเอกกนิบาต มีการแบ่งเหมือนนิกายอื่น ๆ คือ แบ่งเป็นวรรค (ตอนหรือหมวดย่อยของนิบาต) มีทั้งหมด 20 วรรค วรรคหนึ่ง ๆ มี 10 สูตรบ้างหรือมากกว่า 10 สูตรบ้าง เช่น ในวรรคที่ 1 ชื่อว่า รูปาทิวรรค มี 10 สูตร วรรคที่ 2 ชื่อว่า นิเวธปทานวรรค มี 10 สูตร เป็นต้น

แบบที่ 2 ในทุกนิบาต-นวกนิบาต แบ่งเป็นปัณณาสก์และเปยยาล คำว่า ปัณณาสก์ แปลว่า หมวดละ 50 คือ แบ่งพระสูตรในนิบาตเหล่านี้ ออกเป็นหมวด ๆ (หมวดย่อยของนิบาต) หมวดละ 50 สูตร หรือ อาจมากกว่า 50 สูตร ท่านก็เรียกว่า ปัณณาสก์หนึ่ง นิบาตหนึ่ง ๆ มีหลายปัณณาสก์ คือตั้งแต่ 3 ปัณณาสก์ถึง 5 ปัณณาสก์ แต่ละ ปัณณาสก์แบ่งออกเป็นวรรค จำนวน 5 วรรค วรรคละ 10 สูตร บ้าง หรือมากกว่า 10 สูตรบ้าง เช่น ในทุกนิบาตมี 3 ปัณณาสก์ ในติกนิบาต มี 3 ปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต มี 5 ปัณณาสก์

มีพระสูตรอีกจำนวนหนึ่งที่แยกไว้ต่างหาก ไม่จัดเข้าไว้ในปัณณาสก์ใด ๆ พระสูตรเหล่านี้มีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือ นอกจากมีหัวข้อธรรมจำนวนเท่ากันแล้ว อาจว่าด้วยธรรมหมวดเดียวกันหรือดำเนินเรื่องอย่างเดียวกัน จึงนำมาเรียงเข้าพวกเดียวกันใช้เครื่องหมายไปยาล (ฯ) คือ ละข้อความที่เหมือนกันไว้ จึงเรียกหมวดพระสูตรเหล่านี้ว่า เปยยาล ในทุกนิบาตมี 4 เปยยาล คือ โกธเปยยาล อกุสลเปยยาล วินยเปยยาล และราคเปยยาล ในติกนิบาตมี 2 เปยยาล คือ กัมมปกเปยยาลและราคเปยยาล ในปัญจกนิบาตมี 3 เปยยาล คือ สมมติเปยยาล ลิกขาปทเปยยาล และราคเปยยาล นอกนั้นมีเปยยาลเดียว คือ ราคเปยยาล

แบบที่ 3 ในทสกนิบาต แบ่งเป็นปัณณาสก์และวรรค คือ แบ่งเป็น 5 ปัณณาสก์ 22 วรรค โดย 4 ปัณณาสก์แรก จัดเป็นปัณณาสก์ละ 5 วรรค ส่วนปัณณาสก์ที่ 5 มีเพียง 2 วรรค ไม่มีเปยยาล

แบบที่ 4 ในเอกาทสกนิบาตแบ่งเป็นวรรคและเปยยาล คือ แบ่งเป็น 3 วรรค และ 1 เปยยาล คือ ราคเปยยาล

คัมภีร์อังคุตตรนิกาย

อังคุตตรนิกายแบ่งเป็น 11 นิบาต จัดเป็น 5 เล่ม คือเล่มที่ 20-24 จัดแบ่งดังนี้

1. เอกกนิบาต ทุกนิบาต และติกนิบาต	จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 20
2. จตุกกนิบาต	จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 21
3. ปัญจกนิบาตและฉักกนิบาต	จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 22
4. สัตตกนิบาต อัญญกนิบาต และนวกนิบาต	จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 23
5. ทสกนิบาตและเอกาทสกนิบาต	จัดเป็นคัมภีร์เล่มที่ 24

เล่ม 20 เอกก ทุก ติกนิบาต ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เล่มที่ 20 ว่าด้วยเอกกนิบาต ทุกนิบาต และติกนิบาต มีพระสูตรทั้งหมด 1,722 สูตร มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

เอกกนิบาต

จำนวนวรรคและพระสูตรในเอกกนิบาต

เอกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน 1 ข้อ มีทั้งหมด 619 สูตร แบ่งเป็นวรรค จำนวน 20 วรรค แต่ละวรรคมีพระสูตรจำนวนต่างกัน คือน้อยที่สุดมี 10 สูตร และมากที่สุดมี 181 สูตร ดังนี้

1. รูปาทิวรรค	มี	10	สูตร
2. นีวรณปหานวรรค	มี	10	สูตร
3. อกัมม नियวรรค	มี	10	สูตร
4. อทันทวรรค	มี	10	สูตร
5. ปณฺหิตอัจฉวรรค	มี	10	สูตร
6. อัจฉราสังฆาตวรรค	มี	10	สูตร
7. วีริยารัมภาทิวรรค	มี	10	สูตร
8. กัลยาณมิตตาทิวรรค	มี	10	สูตร
9. ปมาทาทิวรรค	มี	17	สูตร
10. ทุตติยปมาทาทิวรรค	มี	42	สูตร
11. อธัมมวรรค	มี	10	สูตร
12. อนาปัตติวรรค	มี	20	สูตร

13. เอกบุคลวรรค	มี	18	สูตร
14. เอตทัคควรรค	มี	80	สูตร
15. อัญฐานบาลี	มี	28	สูตร
16. เอกธัมมบาลี	มี	78	สูตร
17. ปสาทรธัมมวรรค	มี	16	สูตร
18. อปรัจฉราสังฆาตวรรค	มี	181	สูตร
19. กายคตาสติวรรค	มี	37	สูตร
20. อมตวรรค	มี	12	สูตร

เมื่อกล่าวโดยสรุปใจความสำคัญของเอกกนิบาตทั้ง 20 วรรค นั้นสามารถย่อลงเป็น 5 หมวดได้ดังนี้

1. หมวดเอกธรรม ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก คือ มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว ได้แก่ หัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในรูปาทิวรรค นีวรณพหानวรรค อกัมมนิยวรรค อหันทวรรค ปณฺหิตัจฉวรรค อัจฉราสังฆาตวรรค วีริยารัมภาทิวรรค กัลยาณมิตตาทิวรรค ปมาทาทิวรรค ทุติยปมาทาทิวรรค ธัมมวรรค อนาปัตติวรรค และเอกธัมมบาลีซึ่งแบ่งย่อยเป็น 4 วรรค

2. หมวดเอกบุคคล ว่าด้วยบุคคลผู้เป็นเอก ปรากฏในเอกบุคลวรรค

3. หมวดเอตทัคคะ ว่าด้วยบุคคลผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง ปรากฏในเอตทัคควรรค ซึ่งแบ่งออกเป็น 7 วรรค

4. หมวดอัญฐานะ ว่าด้วยความเป็นไปได้และความเป็นไปไม่ได้ ปรากฏในอัญฐานบาลี หรืออัญฐานวรรค ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วรรค

5. หมวดปสาทรธรรม ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เกิดความเลื่อมใส ปรากฏในปสาทรธัมมวรรค อปรัจฉราสังฆาตวรรค กายคตาสติวรรค และอมตวรรค

ทุกนิบาต

จำนวนวรรคและพระสูตรในทุกนิบาต

ทุกนิบาต คือ พระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน 2 ข้อ มีทั้งหมด 750 สูตร แบ่งเป็นปณฺณาสกํ จำนวน 3 ปณฺณาสกํ แต่ละปณฺณาสกํมีวรรคและพระสูตร จำนวนต่างกัน คือ ปฐมปณฺณาสกํมี 5 วรรคและ 53 สูตร ทุติยปณฺณาสกํมี 5 วรรคและ 66 สูตร ตติยปณฺณาสกํ มี 6 วรรคและ 62 สูตร รวมวรรคทั้งหมดเป็น 15 วรรค และจัดเป็นหัวข้อเปยฺยาล 4 ข้อ มี 570 สูตร ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ปฐมปิณณาสก์ มี 5 พรรค

1. กัมมกรณวรรค	มี	10	สูตร
2. อธิกรณวรรค	มี	11	สูตร
3. พาลวรรค	มี	11	สูตร
4. สมจิตตวรรค	มี	10	สูตร
5. ปริสววรรค	มี	10	สูตร

ทุติยปิณณาสก์ มี 5 พรรค

1. ปุคคลวรรค	มี	12	สูตร
2. สุขวรรค	มี	13	สูตร
3. สนิมิตตวรรค	มี	10	สูตร
4. ธัมมวรรค	มี	11	สูตร
5. พาลวรรค	มี	20	สูตร

ตติยปิณณาสก์ มี 5 พรรค

1. อาสาทุปปชหวรรค	มี	12	สูตร
2. อายาจนวรรค	มี	11	สูตร
3. ทานวรรค	มี	10	สูตร
4. สันถารวรรค	มี	12	สูตร
5. สมাপัตติวรรค	มี	17	สูตร

เปยยาล มี 4 ข้อ

1. โกธเปยยาล	มี	50	สูตร
2. อกุสลเปยยาล	มี	50	สูตร
3. วินยเปยยาล	มี	300	สูตร
4. รากเปยยาล	มี	170	สูตร

ติกนิบาต

จำนวนวรรคและพระสูตรในติกนิบาต

ติกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมสูตรละ 3 ข้อ มีทั้งหมด 353 สูตร แบ่งเป็น 3 ปัณณาสก์ 16 วรรค กับหัวข้อเปยยาล 2 ข้อ มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. พาลวรรค	มี	10	สูตร
2. รถการวรรค	มี	10	สูตร
3. ปุคคลวรรค	มี	10	สูตร
4. เทวทูตวรรค	มี	10	สูตร
5. จูฬวรรค	มี	11	สูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. พรหมณวรรค	มี	10	สูตร
2. มหาวรรค	มี	10	สูตร
3. อานันทวรรค	มี	10	สูตร
4. สมณวรรค	มี	11	สูตร
5. โลกผลวรรค	มี	11	สูตร

ตติยปัณณาสก์ มี 6 วรรค

1. สัมโพธวรรค	มี	10	สูตร
2. อาปายิกวรรค	มี	10	สูตร
3. กุสินารวรรค	มี	10	สูตร
4. โยธาชีววรรค	มี	13	สูตร
5. มังคลวรรค	มี	10	สูตร
6. อเจลกวรรค	มี	7	สูตร

เปยยาล มี 2 ข้อ

1. กัมมปถเปยยาล มี 20 สูตร แบ่งเป็นฝ่ายอกุศล 10 สูตร ฝ่ายกุศล 10 สูตร (ใช้ชื่อสูตร 1 ชื่อต่อ 2 สูตร)
2. รากเปยยาล มี 170 สูตร

เล่ม 21 จตุกกนิบาต เป็นคัมภีร์เล่มที่ 2 ของอังคุตตรนิกาย เป็นพระสูตรที่มี หัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน 4 ข้อ มีพระสูตรทั้งหมด 782 สูตร แบ่งเป็น 5 ปัณณาสก์ 27 วรรค กับ 1 หัวข้อเปยยาล ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. ภัณฑคามวรรค	มี	10	สูตร
2. จรวรรค	มี	10	สูตร
3. อรุเวลวรรค	มี	10	สูตร
4. จักกวรรค	มี	10	สูตร
5. โรหิตัสสวรรค	มี	10	สูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. ปุญญากิสันทวรรค	มี	10	สูตร
2. ปัตตกัมมวรรค	มี	10	สูตร
3. อปัณณกวรรค	มี	10	สูตร
4. มจลวรรค	มี	10	สูตร
5. อสุรวรรค	มี	10	สูตร

ตติยปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. วลาหกวรรค	มี	10	สูตร
2. เกสิวรรค	มี	10	สูตร
3. ภยวรรค	มี	10	สูตร
4. ปุคคลวรรค	มี	10	สูตร
5. อาภาวรรค	มี	10	สูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. อินทริยวรรค	มี	10	สูตร
2. ปฏิปทาวรรค	มี	10	สูตร
3. สัตถเจตนิยวรรค	มี	10	สูตร
4. โยธาชีววรรค	มี	10	สูตร
5. มหาวรรค	มี	10	สูตร

ปัญจมปิณฑาสก มี 5 วรรค

1. สัปปริสววรรค	มี	10	สูตร
2. โสภณวรรค	มี	10	สูตร
3. ทุจจริตวรรค	มี	11	สูตร
4. กัมมวรรค	มี	11	สูตร
5. อาปัตติภยวรรค	มี	11	สูตร

วรรคพิเศษที่อยู่นอกปิณฑาสก มี 2 วรรค

1. อภิญญาวรรค	มี	10	สูตร
2. กัมมปถวรรค	มี	10	สูตร

เปยยาล มี 1 เปยยาล คือ

ราคเปยยาล	มี	510	สูตร
-----------	----	-----	------

เล่ม 22 ปัญจก ฉักกนิบาต เป็นเล่มที่ 3 ของอังคุตตรนิกาย เป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม พระสูตรละจำนวน 5 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 1,152 สูตร และหัวข้อธรรม พระสูตรละจำนวน 6 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 639 สูตร แบ่งเป็น 5 ปิณฑาสก 26 วรรค กับ 3 หัวข้อเปยยาล และเป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม พระสูตรละจำนวน 6 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 639 สูตร

ปฐมปิณฑาสก มี 5 วรรค

1. เสขพลวรรค	มี	10	สูตร
2. พลวรรค	มี	10	สูตร
3. ปัญจจคิक्ขวรรค	มี	10	สูตร
4. สุมณวรรค	มี	10	สูตร
5. มุณฑราชวรรค	มี	10	สูตร

ทุติยปิณฑาสก มี 5 วรรค

1. นีวณวรรค	มี	10	สูตร
2. สัญญาวรรค	มี	10	สูตร
3. โยธาชีววรรค	มี	10	สูตร
4. เถรวรรค	มี	10	สูตร
5. กกุธวรรค	มี	10	สูตร

ตติยปณาสก มี 5 วรรค

1. ผาสุวิหารวรรค	มี	10	สูตร
2. อันธกวินทวรรค	มี	10	สูตร
3. คิลานวรรค	มี	10	สูตร
4. ราชวรรค	มี	10	สูตร
5. ตักกทกัวรรค	มี	10	สูตร

จตุตถปณาสก มี 5 วรรค

1. สัทธัมมวรรค	มี	10	สูตร
2. อาฆาตวรรค	มี	10	สูตร
3. อุปาสกวรรค	มี	10	สูตร
4. อรัญญวรรค	มี	10	สูตร
5. พราหมณวรรค	มี	10	สูตร

ปัญจมปณาสก มี 5 วรรค

1. กัมพิลวรรค	มี	10	สูตร
2. อักโกสกววรรค	มี	10	สูตร
3. ทีฆจาริกวรรค	มี	10	สูตร
4. อาวาสิกวรรค	มี	10	สูตร
5. ทุจจริตวรรค	มี	10	สูตร

อุปสัมปทาวรรค (วรรคพิเศษ) มี 21 สูตร

1. อุปสัมปาเทตัพพสูตร
2. นิสสยสูตร
3. สามเณรสูตร
4. ปัญจมัจฉริยสูตร
5. มัจฉริยปหานสูตร
6. ปฐมณานสูตร
- 7-13. ทุตติยณานสูตรตาทิสูตร
14. อปรปฐมณานสูตร
- 15-21. อปรทุตติยณานสูตรตาทิ

เปยยาล มี 3 เปยยาล

1. สัมมุติเปยยาล	มี	14	สูตร
2. ลิกขาปทเปยยาล	มี	17	สูตร
3. รากเปยยาล	มี	850	สูตร

เล่ม 23 สัตตก อังกุฏก นวกนิบาต เป็นเล่มที่ 4 ของอังคุตตรนิกาย เป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละ 7 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 1,132 สูตร แบ่งเป็น 1 ปัณณาสก 10 วรรค กับ 1 หัวข้อ เปยยาล และเป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม พระสูตรละ 8 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 626 สูตร และเป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรม พระสูตรละ 9 ประการ มีพระสูตรทั้งหมด 432 สูตร

ปัณณาสก มี 5 วรรค

1. ธนวรรค	มี	10	สูตร
2. อนุสยวรรค	มี	10	สูตร
3. วัชชีสัตตกวรรค	มี	11	สูตร
4. เทวดาวรรค	มี	12	สูตร
5. มหายัญญวรรค	มี	10	สูตร

วรรคที่ไม่จัดเป็นปัณณาสก

1. อัปยากตวรรค	มี	11	สูตร
2. มหาวรรค	มี	10	สูตร
3. วินยวรรค	มี	10	สูตร
4. สมนวรรค	มี	10	สูตร
5. อาหุเนยยวรรค	มี	528	สูตร

เปยยาล มี 1 เปยยาล

รากเปยยาล มี 510 สูตร

เล่ม 24 ทสก เอกาทสกนิบาต เป็นคัมภีร์เล่มที่ 5 และเล่มสุดท้ายของอังคุตตรนิกาย สำหรับทสกนิบาตเป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน 10 ข้อ มีทั้งหมด 746 สูตร ส่วนเอกาทสกนิบาตเป็นพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละ 11 ข้อ มีทั้งหมด 671 สูตร แบ่งเป็น 5 ปัณณาสก์ 22 วรรค กับ 1 หัวข้อเปยยาล ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ทสกนิบาต

ปฐมปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. อานิสังสวรรค	มี	10	สูตร
2. นาถกรณวรรค	มี	10	สูตร
3. มหาวรรค	มี	10	สูตร
4. อุปาลิวรรค	มี	10	สูตร
5. อักโกสสวรรค	มี	10	สูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. สจิตตวรรค	มี	10	สูตร
2. ยมกวรรค	มี	10	สูตร
3. อากังขวรรค	มี	10	สูตร
4. เถรวรรค	มี	10	สูตร
5. อุปาสกวรรค	มี	10	สูตร

ตติยปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. สมณสังญาวรรค	มี	12	สูตร
2. ปัจโจโรหณิวรรค	มี	10	สูตร
3. ปริสุทฺธวรรค	มี	11	สูตร
4. สาธุวรรค	มี	11	สูตร
5. อริยมัคควรรค	มี	10	สูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี 5 วรรค

1. ปุคคลวรรค	มี	12	สูตร
2. ชาณฺสโสณิวรรค	มี	11	สูตร
3. สาธุวรรค	มี	11	สูตร
4. อริยมัคควรรค	มี	10	สูตร
5. อปรปุคคลวรรค	มี	12	สูตร

ปัญจมปิณฑาสก มี 2 บรรค

1. กรชกายวรรค	มี	10	สูตร
2. สามัญญวรรค	มี	16	สูตร

เปยยาล

1. รากเปยยาล	มี	510	สูตร
--------------	----	-----	------

เอกาสกนิบาต

1. นิสสยวรรค	มี	10	สูตร
2. อนุสสติวรรค	มี	11	สูตร
3. สามัญญวรรค	มี	480	สูตร

เปยยาล

1. รากเปยยาล	มี	170	สูตร
--------------	----	-----	------

ขุททกนิกาย

เป็นชื่อนิกายหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก เป็นนิกายที่ 5 ในจำนวน 5 นิกาย คือ

- 1) ทีฆนิกาย
- 2) มัชฌิมนิกาย
- 3) สังยุตตนิกาย
- 4) อังคุตตรนิกาย
- 5) ขุททกนิกาย

ความหมายและใจความสำคัญของขุททกนิกาย

คำว่า “นิกาย” แปลว่า หมวดหรือหมู่ หมายถึง หมวดหรือหมู่ของพระธรรมชั้นธ (กองธรรม) คำว่า “ขุททก” แปลว่า เล็กน้อยหรือย่อย ๆ ดังนั้น “ขุททกนิกาย” จึงหมายถึง หมวดพระธรรมชั้นธหรือพระสูตรเล็กน้อยหรือย่อย ๆ กล่าวคือ พระธรรมหรือพระสูตรใดที่มีจำนวนเล็กน้อยไม่อยู่ในกฎเกณฑ์ที่จะจัดเข้าในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกายได้ ท่านก็จัดหมวดพระธรรมหรือพระสูตรนั้นเข้าไว้เป็นหมวดหรือหมู่หนึ่งต่างหาก เรียกว่า ขุททกนิกาย แบ่งเป็นคัมภีร์ได้ 15 คัมภีร์ คือ

1. ขุททกปาฐะ
2. ธรรมบท (ธัมมปทะ)

3. อุทาน
4. อิติวุตตกะ
5. สุตตนิบาต
6. วิมานวัตถุ
7. เปตวัตถุ
8. เถรคาถา
9. เถรีคาถา
10. ชาตกะ
11. นิทเทส
12. ปฏิสัมภีทามัคคะ (ปฏิสัมภีทามรรค)
13. อปทาน
14. พุทธวัชระ
15. จรียาปิฎก

ต่อจากนี้จะอธิบายขยายความรายละเอียดเนื้อหาของคัมภีร์ต่าง ๆ ในขุททกนิกาย พอสังเขปดังต่อไปนี้

เล่ม 25 ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เป็นพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 1 ใน 9 เล่มที่บรรจุคัมภีร์ขุททกนิกาย คัมภีร์ที่ 1 คือ ขุททกปาฐะ คัมภีร์ที่ 2 คือธรรมบท คัมภีร์ที่ 3 คือ อุทาน คัมภีร์ที่ 4 คือ อิติวุตตกะ และคัมภีร์ที่ 5 คือ สุตตนิบาต รวมไว้อยู่ในพระไตรปิฎกเหล่านี้โดยจะขอขยายความละเอียดในแต่ละคัมภีร์พอสังเขปดังนี้

ขุททกปาฐะ

ความหมายของขุททกปาฐะ

ขุททกปาฐะ หมายถึง บทสวดย่อย ๆ หรือบทสวดสั้น ๆ แต่ละบทล้วนเป็นธรรมที่เป็นเบื้องต้นแห่งการเข้าถึงธรรมชั้นสูงขึ้นไป หรือเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญโดยส่วนเดียว มีทั้งหมด 9 บท ดังนี้

- 1) สรณคมน์
- 2) ทสสิกขาบท
- 3) ทวัตติงสาการ
- 4) สามเณรปัญหา (กุมารปัญหา)

- 5) มงคลสูตร
- 6) รตนสูตร
- 7) ตีโรกัทธสูตร
- 8) นิธิกัณฐสูตร
- 9) เมตตสูตร

ธรรมบท

ความหมายของธรรมบท

ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรมหรือที่ตรัสไว้เป็นบท หมายถึง บทธรรม ภาษิตสั้น ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล มีทั้งหมด 423 บท การนับเป็นบท นับตามจำนวนพระคาถา คือพระคาถา 1 คาถา หรือพระคาถา 1 คาถากับอีกกึ่งหนึ่งพระคาถา นับเป็น 1 บท ในธรรมบทเหล่านี้ พระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้ารวบรวมไว้เป็นเรื่อง ๆ มีชื่อเรื่องปรากฏตามสภาวะธรรมหรือบุคคลที่พระองค์ทรงปรารภถึงบางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน ทรงใช้คำว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบ้าง รวมได้ 305 เรื่อง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค รวมเป็น 26 วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมบทนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ กล่าวคือ ธรรมบทใด ๆ และเรื่องใด ๆ ที่มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กันโดยเหมือนกัน คล้ายกัน หรือตรงกันข้าม ท่านก็จะจัดธรรมบทนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ เป็นหมวดหมู่เดียวกันหรือวรรคเดียวกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ยมกวรรค	มี 14 เรื่อง	20	คาถา
2. อัปปมาทวรรค	มี 9 เรื่อง	12	คาถา
3. จิตตวรรค	มี 9 เรื่อง	11	คาถา
4. ปุပ္ผวรรค	มี 12 เรื่อง	16	คาถา
5. พาลวรรค	มี 15 เรื่อง	16	คาถา
6. ปัญทิตตวรรค	มี 11 เรื่อง	16	คาถา
7. อรหัตตวรรค	มี 10 เรื่อง	14	คาถา
8. สหัสสวรรค	มี 14 เรื่อง	10	คาถา
9. ปาปวรรค	มี 12 เรื่อง	16	คาถา
10. ทัณทวรรค	มี 11 เรื่อง	17	คาถา
11. ชราวรรค	มี 9 เรื่อง	11	คาถา
12. อัตตวรรค	มี 10 เรื่อง	10	คาถา

13. โลกวรรค	มี 11 เรื่อง	12 คาถา
14. พุทธวรรค	มี 9 เรื่อง	18 คาถา
15. สุขวรรค	มี 8 เรื่อง	12 คาถา
16. ปิยวรรค	มี 8 เรื่อง	12 คาถา
17. โกธวรรค	มี 8 เรื่อง	14 คาถา
18. มลวรรค	มี 12 เรื่อง	21 คาถา
19. อัมมัญญวรรค	มี 10 เรื่อง	17 คาถา
20. มัคควรรค	มี 12 เรื่อง	17 คาถา
21. ปกิณณกวรรค	มี 9 เรื่อง	16 คาถา
22. นิริยวรรค	มี 9 เรื่อง	14 คาถา
23. นาควรรค	มี 8 เรื่อง	14 คาถา
24. ตัณhawรรค	มี 12 เรื่อง	26 คาถา
25. ภิกขุวรรค	มี 12 เรื่อง	23 คาถา
26. พราหมณวรรค	มี 40 เรื่อง	42 คาถา

อุทาน

ความหมายของอุทาน

อุทาน ตามนัยโดยทั่วไป หมายถึง คำพูดที่เปล่งออกมาทางวจีหวารด้วยกำลังปีติโสมนัส เพราะไม่สามารถจะยับยั้งไว้ภายในหทัยได้ ดุจน้ำที่เต็มสระจนล้นไหลออกจากสระฉนั้น แต่ในที่นี้หมายถึง ระเบียบพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาด้วยกำลังโสมนัสสญาณ เรียกว่า พุทธอุทาน เป็นพระดำรัสประเภทคาถาก็มี เป็นประเภทเวຍຍာกรณะก็มี หัวข้อว่าด้วยอุทานนี้เป็นเนื้อหาสาระที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย นับเป็นองค์ที่ 5 ในวินัยคัสตฤศาสน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ 9) เป็นหมวดพระสูตรที่รวบรวมธรรมชั้นอุปเพถกเล็กน้อยในพระธรรมชั้น 84,000 พระธรรมชั้น

เนื้อหาสาระของอุทานนี้ จัดเป็นวรรคได้ 8 วรรค คือ

- 1) โปธิวรรค มี 10 สูตร
- 2) มุจจลินทวรรค มี 10 สูตร
- 3) นันทวรรค มี 10 สูตร
- 4) เมฬียวรรค มี 10 สูตร
- 5) โสณเถรวรรค มี 10 สูตร

6) ชัจจันธวรรค มี 10 สุตระ

7) จุฬวรรค มี 10 สุตระ

8) ปาฏลิกามิยวรรค มี 10 สุตระ

ทั้ง 8 วรรคนี้มีทั้งหมดรวม 80 สุตระ มีอุทานคาถารวม 95 คาถา

อุทานนี้มีลักษณะเนื้อหาสาระเหมือนกัน คือ มีข้อความแบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ว่าด้วยนิทานวจนะ กล่าวคือที่มาซึ่งปรารภถึงสถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ให้เกิดอุทานคาถานั้น ๆ ซึ่งพระอานนทเถระเล่าไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1 ตอนที่ 2 ว่าด้วยอุทานที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งด้วยกำลังสมณัสสญาณ

อติวุตตะกะ

ความหมายของอติวุตตะกะ

อติวุตตะกะ หมายถึง หมวดพระสูตรที่มีคำขึ้นต้นด้วยคำว่า “วุตฺตํ เหตุ ภควตา” แปลว่า “แท้จริงพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว” เป็นคำกล่าวอ้างอิงที่พระอานนทเถระกล่าวไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1 เป็นนิทานวจนะ แต่มิได้ปรารภบุคคล สถานที่ เวลา หรือเหตุการณ์อื่นใดของเรื่อง เป็นเนื้อหาสาระที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เป็นองค์ที่ 6 ในนวัคคัสตฤศาสน์เป็นหมวดพระสูตรที่รวบรวมธรรมชั้นอัปเรกะเล็กน้อยในพระธรรมชั้นอัปเรกะ 84,000 พระธรรมชั้นอัปเรกะเป็นหมวด พระสูตรที่มีเอกลักษณ์เหมือนกันทุกสูตร คือ มีพระดำรัสประเภทยะยาการณะเป็นความนำเข้าสู่พระพุทธานุญาตดำรัสประเภทคาถา มีคำนิคมวจนะคือ **เอตมตฺถํ ภควา อโวจ** แปลว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว และคำอ้างอิงคือ **ตตฺถเอตํ อิติ วุจฺจติ** แปลว่า ในพระสูตรนั้นจึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่าทั้ง 2 คำนี้เป็นคำเชื่อมความระหว่างเวยาการณะกับคาถาคำท้ายของคำเชื่อมความคือ “อติ วุจฺจติ” นี้เป็นที่มาของหมวดพระสูตรที่มีชื่อว่า อติวุตตะกะ มีพระสูตรทั้งหมด 112 สูตร จัดเป็นนิบาตได้ 4 นิบาต คือ

1. เอกกนิบาต หมายถึง หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน

1 ประการมีพระสูตร 27 สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ 3 วรรค คือ

1) ปฐมวรรค (10 สูตร)

2) ทุตติยวรรค (10 สูตร)

3) ตติยวรรค (7 สูตร)

2. ทุกนิบาต หมายถึง หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน 2 ประการมีพระสูตร 22 สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ 2 วรรคคือ
 - 1) ปฐมวรรค (10 สูตร)
 - 2) ทุตติยวรรค (12 สูตร)
3. ติกนิบาต หมายถึง หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน 3 ประการมีพระสูตร 50 สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ 5 วรรค คือ
 - 1) ปฐมวรรค (10 สูตร)
 - 2) ทุตติยวรรค (10 สูตร)
 - 3) ตติยวรรค (10 สูตร)
 - 4) จตุตถวรรค (10 สูตร)
 - 5) ปัญจมวรรค (10 สูตร)
4. จตุกกนิบาต หมายถึง หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละ 4 ประการ มีพระสูตร 13 สูตร ไม่จัดเป็นวรรค

สูตรนิบาต

ความหมายของสูตรนิบาต

สูตรนิบาต คือ พระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเป็นประเภทร้อยกรองล้วน (คาถา) บางสูตรมีเนื้อหาสาระที่เป็นประเภทร้อยแก้ว (เวียงยากรณะ) แต่ก็มีเนื้อหาสาระที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมอยู่ในสูตรเดียวกันด้วย เรียกว่า เคยยะ เป็นเนื้อหาสาระจัดอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จัดเป็นวรรคได้ 5 วรรค คือ

1) อรุควรรค	มี 12 สูตร	มีพระคาถา 223	คาถา
2) จุฬวรรค	มี 14 สูตร	มีพระคาถา 184	คาถา
3) มหาวรรค	มี 12 สูตร	มีพระคาถา 365	คาถา
4) อัฏฐกวรรค	มี 16 สูตร	มีพระคาถา 210	คาถา
5) ปารายนวรรค	มี 16 สูตร		

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 25 โดยภาพรวมว่าด้วยขุททกปาฐะ (ประมวลบทสวดสั้น ๆ) อัมมปะทะ (ประมวลคาถาธรรมบท) อุทาน (ประมวลพุทธอุทานที่เป็นธรรมภาษิต) อิติวุตตะกะ (ประมวลพระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย “เอวมเม สุตติ” แต่เชื่อมเข้าสู่คาถาด้วยคำว่า “อิตติ วุจฺจติ”) และสุตตนิบาต (ประมวลพระสูตรชุดพิเศษเป็นบทร้อยกรองที่เรียกว่า “คาถา” ล้วนก็มี ที่มีบทร้อยแก้วเป็นบทนำก็มี)

เล่ม 26 วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา นับเป็นพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 2 ในจำนวน 9 เล่ม ที่บรรจุคัมภีร์ขุททกนิกาย คัมภีร์ที่ 6 คือ วิมานวัตถุ คัมภีร์ที่ 7 คือ เปตวัตถุ คัมภีร์ที่ 8 คือ เถรคาถา และคัมภีร์ที่ 9 คือ เถรีคาถา รวมไว้ในพระไตรปิฎกเล่มนี้ ดังมีเนื้อหาพอเป็นสังเขปดังนี้

1. วิมานวัตถุ (ประมวลเรื่องผู้ได้วิมาน จำนวน 85 เรื่อง)
2. เปตวัตถุ (ประมวลเรื่องเปรต จำนวน 51 เรื่อง)
3. เถรคาถา (ประมวลเรื่องธรรมภาษิตของพระเถระต่าง ๆ จำนวน 246 เรื่อง)
4. เถรีคาถา (ประมวลเรื่องธรรมภาษิตของพระเถรีต่าง ๆ จำนวน 73 เรื่อง)

เล่ม 27 ชาดก ภาค 1 นับเป็นพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 3 ในจำนวน 9 เล่ม และนับเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 10 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย ที่ว่าด้วยการรวมบทร้อยกรองคือ คาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระพุทธองค์เองโดยในภาค 1 นี้ ได้แบ่งออกเป็น 17 นิบาต คือตั้งแต่เอกกนิบาต (คาถาเดียว) ถึงเตรสกนิบาต (40 คาถา) โดยเรียงตามลำดับ 1-13 ต่อจากนั้นเป็น ปกิณณกนิบาต วิสดีนิบาต ติงสดีนิบาต และจัดตาลีสนิบาต รวมแล้วทั้งหมด 525 ชาดก โดยในแต่ละนิบาตจัดเป็นวรรคดังนี้

1. เอกกนิบาต	มี 15 วรรค	วรรคละ 10 ชาดก	รวม 150 ชาดก
2. ทุกนิบาต	มี 10 วรรค	วรรคละ 10 ชาดก	รวม 100 ชาดก
3. ดิกนิบาต	มี 5 วรรค	วรรคละ 10 ชาดก	รวม 50 ชาดก
4. จตุกกนิบาต	มี 5 วรรค	วรรคละ 10 ชาดก	รวม 50 ชาดก
5. ปัญจกนิบาต	มี 3 วรรค	วรรคที่ 1 และ 2 วรรคที่ 3	มีวรรคละ 10 ชาดก มี 5 ชาดก

(รวม 25 ชาดก)

6. ฉักกนิบาต	มี 2 วรรค	วรรคละ 10 ชาดก รวม 20 ชาดก
7. สัตตกนิบาต	มี 2 วรรค	วรรคที่ 1 มี 10 ชาดก วรรคที่ 2 มี 11 ชาดก (รวม 21 ชาดก)
8. อัญจนนิบาต	มี 10 ชาดก	
9. นวกนิบาต	มี 12 ชาดก	
10. ทสกนิบาต	มี 16 ชาดก	
11. เอกาทสกนิบาต	มี 9 ชาดก	
12. ทวาทสกนิบาต	มี 10 ชาดก	
13. เตรสกนิบาต	มี 10 ชาดก	
14. ปกิณณกนิบาต	มี 13 ชาดก	
15. วิสดีนนิบาต	มี 14 ชาดก	
16. ติงสดีนนิบาต	มี 10 ชาดก	
17. จัตตาลีสนนิบาต	มี 5 ชาดก	

การจัดนิบาต

ลักษณะการจัดนิบาต มีการนำชาดกที่มีคาถาเท่ากันมารวมไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน ชาดกที่มี 1 คาถาเรียกเอกกนิบาต ที่มี 2 คาถาเรียกทูกนิบาต ที่มี 13 คาถาเรียกเตรสกนิบาต ที่มีมากกว่า 13 ขึ้นไปเรียกปกิณณกนิบาต ที่มี 20 คาถาขึ้นไป เรียกวิสดีนนิบาต ที่มี 30 คาถาขึ้นไปเรียกติงสดีนนิบาต ที่มี 40 คาถาขึ้นไปเรียกจัตตาลีสนนิบาต

เล่ม 28 ชาดก ภาค 2 เป็นพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 4 ในจำนวน 9 เล่ม และเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 10 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย มีเนื้อหาต่อจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 ซึ่งท่านได้จัดนิบาตตามจำนวนของคาถา ดังนี้คือ

18. ปัญญาสนนิบาต	หมวดที่มี 50 คาถาขึ้นไป	มี 3 ชาดก
19. สัจจนิบาต	หมวดที่มี 60 คาถาขึ้นไป	มี 2 ชาดก
20. สัตตตนิบาต	หมวดที่มี 70 คาถาขึ้นไป	มี 2 ชาดก
21. อสดีนนิบาต	หมวดที่มี 80 คาถาขึ้นไป	มี 5 ชาดก
22. มหานิบาต	หมวดที่มี 100 คาถาขึ้นไป	มี 10 ชาดก

(รวม 22 ชาดก)

เล่ม 29 มหานิทเทศ เป็นพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 5 ในจำนวน 9 เล่ม และเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 11 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย คัมภีร์มหานิทเทศ นั้นเป็นภาษิตของพระสารีบุตรที่ได้อธิบายความหมายของพระพุทธรูปในพระสูตร 16 สูตร แห่งอัฐกวรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย (ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 25) พระสูตรเหล่านี้จึงมีคำว่า นิทเทศ ต่อท้ายดังนี้

1. กามสูตรตนิทเทศ	9. มาคันทียสูตรตนิทเทศ
2. คู่หัตถุสูตรตนิทเทศ	10. ปุราเภทสูตรตนิทเทศ
3. ทุณฐิสูตรตนิทเทศ	11. กลหวิวาสสูตรตนิทเทศ
4. สุธัตถุสูตรตนิทเทศ	12. จุฬวิญญสูตรตนิทเทศ
5. ปรมัตถุสูตรตนิทเทศ	13. มหาวิญญสูตรตนิทเทศ
6. ชราสูตรตนิทเทศ	14. ตูวณฺณสูตรตนิทเทศ
7. ติสสเมตเตยยสูตรตนิทเทศ	15. อตตัทธนสูตรตนิทเทศ
8. ปสุรสูตรตนิทเทศ	16. สารีปุตตสูตรตนิทเทศ

เล่ม 30 จุฬนิทเทศ เป็นพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 6 ในจำนวน 9 เล่ม และเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 11 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย ซึ่งคัมภีร์จุฬนิทเทศ นั้นเป็นภาษิตของท่านพระสารีบุตรที่ได้อธิบายความหมายของพระพุทธรูปในพระสูตร ที่ว่า ด้วยมาณวปัญหา คือปัญหาของมาณพ 16 คน ในปารายนวรรคและชัคควิสาณสูตร ในอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต ขุททกนิกาย (พระไตรปิฎก เล่มที่ 25) โดยจำแนกเป็น 8 หัวข้อ จัดเรียง ลำดับดังนี้

1. วัตถุคาถา
2. มาณวปัญหา
3. ปารายนัตถุติคาถา
4. ปารายนาคีติคาถา
5. มาณวปัญหานิทเทศ
6. ปารายนัตถุติคาถานิทเทศ
7. ปารายนาคีติคาถานิทเทศ
8. ชัคควิสาณสูตรตนิทเทศ

เล่ม 31 ปฏิสัมพันธ์มารรค เป็นผลงานแนวอภิธรรมของพระสารีบุตร อัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และถือว่าเป็นปกรณ์ทางกัมมัฏฐานเล่มแรกของพระพุทธศาสนา ซึ่งในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 พระธรรมสังคากาจารย์จัดไว้ในฝ่ายพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายเล่มที่ 7 ในจำนวน 9 เล่ม และเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 12 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย เนื้อหาของปฏิสัมพันธ์มารรคแบ่งเป็น 3 วรรค คือ

- 1) มหาวรรค
- 2) ยุคันทวรรค
- 3) ปัญญาวรรค

แต่ละวรรคประกอบด้วยกถา 10 กถาคือ

1. มหาวรรค

1. ญาณกถา	6. คติกถา
2. ทิฏฐิกถา	7. กัมมกถา
3. อานาปานัสสติกถา	8. วิปัสสนากถา
4. อินทริยิกถา	9. มัคคกถา
5. วิโมกขกถา	10. มัชฌิมาเปยยกถา

2. ยุคันทวรรค

1. ยุคันทกถา	6. ปฏิสัมพันธ์มารกถา
2. สัจจกถา	7. อัมมจักกถา
3. โพชฌังคกถา	8. โลกุตตรกถา
4. เมตตากถา	9. พลกถา
5. วิราคกถา	10. สุนฺณุกถา

3. ปัญญาวรรค

1. มหาปัญญากถา	6. ปาฏิหาริยิกถา
2. อิทถิกถา	7. สมสึสติกถา
3. อภิสมยิกถา	8. สติปัญญาฐานกถา
4. วิเวกกถา	9. วิปัสสนากถา
5. จริยาภิธาน	10. มาติกาภิธาน

แต่ละกถาจำแนกเป็นนิทเทศต่าง ๆ โดยสรุป นิทเทศเหล่านั้นมุ่งอธิบายไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหลัก เช่น อธิบายศีลไว้ในศีลมยญาณนิทเทศ อธิบายสมาธิพร้อมด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสมาธิไว้ในสมาธิภาวนามยญาณนิทเทศ นอกจากนี้ยังได้อธิบายอานาปานัสสติ ฌาน อภิญญา และฤทธิ์ไว้โดยพิสดาร ส่วนปัญญาซึ่งถือเป็นเนื้อหาหลักได้อธิบายไว้โดยพิสดารในญาณกถา โดยเฉพาะสูตรมยญาณนิทเทศแห่งมหาวรรค และในปัญญาวรรค รวมทั้งได้นำหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องมาอธิบายอย่างครบถ้วน เช่น อายุตนะ 12, ธาตุ 18, อินทรีย์ 22, ปฏิจสุมุขบาท 12, สัจจะ 4, สามัญญลักษณะ 3 (ไตรลักษณ์), มหาวิปัสสนา 18, วิปัสสนา 40, มัคคญาณ ผลญาณ

เล่ม 32 อปทาน ภาค 1 เป็นพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 8 ในจำนวน 9 เล่ม และเป็นคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 13 ในจำนวน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย มีรูปแบบเป็นฉันทลักษณ์ล้วน จึงจัดอยู่ในองค์ที่ 4 คือ คาถาในองค์ 9 แห่งนวัคสัตตุศาสน์ โดยเนื้อหาของอปทาน ภาค 1 นั้น จะประกอบไปด้วย

- 1) พุทธาปทาน กล่าวถึงพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระพุทธองค์ มี 1 เรื่อง
- 2) ปัจเจกพุทธาปทาน กล่าวถึงพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้า มีทั้งหมด 41 เรื่อง
- 3) เถราปทาน กล่าวถึงประวัติการสั่งสมบารมีของพระเถระผู้เป็นพระอรหันตสาวกของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นช่วงตอนต้น จำนวน 410 เรื่อง

และในการแบ่งวรรคตอนของอปทานภาค 1 นั้น จัดแบ่งออกเป็น 41 วรรค วรรคละ 10 เรื่อง ยกเว้นวรรคที่ 1 ซึ่งมีชื่อว่าพุทธวรรค เพราะท่านจัดให้พุทธาปทาน และปัจเจกพุทธาปทานรวมอยู่ในวรรคนี้ด้วย เนื้อหาของวรรคนี้มีถึง 52 เรื่อง คือ พุทธาปทาน 1 เรื่อง ปัจเจกพุทธาปทาน 41 เรื่อง และเถราปทาน 10 เรื่อง

เล่ม 33 อปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จรียาปิฎก เป็นพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 9 นับเป็นเล่มสุดท้ายและเป็นคัมภีร์ขุททกนิกาย 3 เล่มสุดท้าย ประกอบด้วยคัมภีร์ขุททกนิกายคัมภีร์ที่ 13 อปทาน (ทุติยภาค) คัมภีร์ที่ 14 คือ พุทธวงศ์ และคัมภีร์ที่ 15 คือ จรียาปิฎก ทั้ง 3 คัมภีร์นี้มีรูปแบบอย่างเดียวกัน คือ เป็นการบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง และจัดอยู่ในรูปแบบทางวรรณกรรมอย่างเดียวกัน คือเป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรองล้วน ซึ่ง เป็นองค์ที่ 4 คือ คาถาในจำนวน 9 องค์ แห่งนวัคสัตตุศาสน์ ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

1. คัมภีร์อุปทาน ภาค 2 ประกอบด้วยเถราปทาน ตอนปลาย และเถรียาปทาน ซึ่งเถราปทาน ตอนปลาย ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระเถรอรหันตสาวกจำนวน 151 รูป 151 เรื่อง แบ่งเป็นวรรคได้ 15 วรรค วรรคละ 10 เรื่อง ยกเว้นวรรคสุดท้ายมี 11 เรื่อง โดยนับลำดับวรรคต่อจากเถราปทาน ตอนต้นในอุปทานภาค 1 ส่วนเถรียาปทานนั้นว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระเถรี อรหันตสาวิกา จำนวน 40 รูป 40 เรื่อง แบ่งเป็นวรรคได้ 4 วรรค วรรคละ 10 เรื่อง

2. คัมภีร์พุทธวงศ์ แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยพระประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต 24 พระองค์ นับจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า ที่ปิงกร จนถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ และพระประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม รวมเป็น 25 พระองค์ โดยเนื้อหาของคัมภีร์พุทธวงศ์มี 1,459 คาถา แบ่งเป็น 3 ตอนใหญ่ 29 ตอนย่อย แต่อาจแบ่งตามสาระสำคัญเป็น 5 ตอนใหญ่ คือ

1. รตนจกมณกัณฑ์ : ว่าด้วยรัตนจกมณ
2. สุธเมธกถา : ว่าด้วยความปรารถนาของสุเมธดาบส
3. พุทธวงศ์ : ว่าด้วยวงศ์ของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ มีที่ปิงกรพุทธวงศ์ เป็นต้น
4. พุทธปกิณณกัณฑ์ : ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธองค์
5. ธาตุภาษนียกถา : ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

คัมภีร์พุทธวงศ์นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระประยูรญาติ ญาติโคธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดาเป็นครั้งแรกตามคำทูลขอของพระสารีบุตร และทรงประสงค์จะทำลายทิฏฐิมานะของพระประยูรญาติที่เห็นว่าพระองค์เป็นเพียงศากยชนชั้นลูกหลาน จึงไม่แสดงความเคารพ จุดเน้นของพุทธวงศ์ คือ ทรงเล่าพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระองค์ เริ่มตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสเรื่อยมา โดยทรงเล่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต 24 พระองค์ ที่เป็นบุญเขตของพระองค์ไว้ด้วย ดังที่ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายของพุทธวงศ์นั้น ๆ ความจริงยังมีพระนามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีก 3 พระองค์ ที่ปรากฏในพุทธปกิณณกัณฑ์ คือ

- 1) พระตันหังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 2) พระเมธังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 3) พระสรณังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทั้ง 3 พระองค์นี้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกับพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่
เพราะมิได้เป็นบุญเขตของพระองค์ จึงไม่ทรงเล่าพระประวัติไว้

3. คัมภีร์จริยาปิฎก ว่าด้วยพุทธจริยาสัน ๆ เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ
ของพระผู้มีพระภาค รวม 35 เรื่อง ใน 35 ชาติ แบ่งเป็นวรรคไว้ 3 วรรค คือ

วรรคที่ 1 ประมวลพุทธจริยาเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมี 10 เรื่องใน 10 ชาติ

วรรคที่ 2 ประมวลพุทธจริยาเกี่ยวกับการบำเพ็ญศีลบารมี 10 เรื่องใน 10 ชาติ

วรรคที่ 3 ประมวลพุทธจริยาเกี่ยวกับการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี 6 เรื่อง
สัจจบารมี 6 เรื่อง อธิฐานบารมี 1 เรื่อง เมตตาบารมี 2 เรื่อง
และอุเบกขาบารมี 1 เรื่อง รวมเป็น 15 เรื่องใน 15 ชาติ

ซึ่งคัมภีร์จริยาปิฎกนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลขอของท่านพระสารีบุตร
เช่นเดียวกับพุทธวงศ์

วิเคราะห์กาลามสูตร

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุที่พระบรมศาสดาทรงตรัสถึงพระสูตร

กาลามสูตรเป็นพระสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเพื่อเป็นการตอบคำถามของชาวเกสปุตตนิคม กาลามโคตร (บางแห่งเรียกชื่อว่า ชาวกาลามะ) ที่ได้มาเฝ้าพระองค์ ขณะจะเสด็จไปยังแคว้นโกศลถึงเรื่องของการที่มีสมณพราหมณ์หรือศาสดาเจ้าลัทธิพวกหนึ่งเดินทางเข้ามา (ยังบ้านกาลามะ) เพื่อประกาศความเชื่อและวาทะของตน แต่ขณะที่ประกาศความเชื่อของตนนั้นกลับพูดดูหมิ่นคำสอนของผู้อื่น หรือพูดกดคำสอนของผู้อื่นลง (หรือในอีกทางหนึ่งก็คือการวิจารณ์แนวคิดของลัทธิความเชื่ออื่นว่าผิด กล่าวถึงแนวคิดในลัทธิของตนว่าถูก) ทำให้การประกาศวาทะเหล่านั้นขาดความน่าเชื่อถือ การกระทำของศาสดาเจ้าลัทธิเหล่านั้นได้ทำให้ชาวเกสปุตตนิคมเกิดความสงสัยว่าคำพูดใดเป็นคำพูดจริงหรือคำพูดใดเป็นเท็จ¹ เป็นเหตุให้พระบรมศาสดาทรงตรัสถึงพระสูตรนี้เพื่อให้ชาวกาลามะได้มีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในการพิจารณาคำพูดหรือวาทะที่ได้ยินได้ฟังโดยทรงแบ่งการตอบออกเป็น 2 ตอนคือ

1) ตอนแรก พระบรมศาสดาทรงชี้ถึงกลุ่มคนที่อ้างว่าสิ่งนี้คือความรู้ (หรือสิ่งนี้ไม่ใช่ความรู้) นั้นมักจะอ้างโดยอาศัยฐานคิดอย่างน้อย 10 ประการ คือ

- 1.1 อ้างว่าได้ยินได้ฟังสืบกันมาอย่างนั้น
- 1.2 อ้างว่าเคยปฏิบัติสืบ ๆ กันมาอย่างนั้น
- 1.3 อ้างว่ามีเสียงลือกันมาว่าเป็นอย่างนั้น
- 1.4 อ้างว่าสิ่งนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์หรือตำรา
- 1.5 อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองโดยตรรกะแล้ว

¹ เกสปุตตสูตรเป็นพระสูตรที่พระบรมศาสดาทรงแสดงเช่นเดียวพระสูตรที่ชื่อ “ภิกขุสูตร” (ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงหลักความเชื่อ 10 ประการเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เนื้อความที่ชาวกาลามะได้กราบทูลพระพุทธองค์นั้นมีว่า “...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม พวกเขาไม่เพียงประกาศวาทะของตนเท่านั้น แต่ยังกระทบกระเทียบดูหมิ่น กล่าวข่มวาตะของผู้อื่น ทำให้ไม่น่าเชื่อถือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความสงสัย ลังเลใจว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นใครพูดจริงใครพูดเท็จ...” และพระพุทธองค์ทรงรับรองก่อนจะตรัสถึงพระสูตรนี้ว่า “...สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัย สมควรที่ท่านทั้งหลายจะลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยลังเลใจในฐานะที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง...” (โปรดดูใน : เกสปุตตสูตรพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต เล่มที่ 20 ข้อ 505)

- 1.6 อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองโดยนัยแล้ว
- 1.7 อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองดูตามอาการแล้ว
- 1.8 อ้างว่าสิ่งนี้จริงเพราะเข้ากับแนวคิดของเขาเอง
- 1.9 อ้างว่าสิ่งนี้ดูแล้วน่าเชื่อถือ น่าเป็นไปได้
- 1.10 อ้างว่าสิ่งนี้จริงเพราะครูของเขาเป็นคนพูดเอง

2) ตอนที่สอง ทรงชี้ว่าเมื่อเราได้ฟังการอ้างฐานความรู้ข้างต้นนี้แล้วก็อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ แต่ให้สอบสวนด้วยตนเองดูก่อนดังข้อความว่า

“เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้ที่เป็นอกุศล มีโทษ วิญญูชนติเตียน ยึดถือปฏิบัติแล้วย่อมก่อให้เกิดโทษทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็สมควรที่จะละเว้นธรรมเหล่านี้เสีย... เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ปราศจากโทษ วิญญูชนสรรเสริญ ยึดถือปฏิบัติแล้วย่อมอำนวยประโยชน์สุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายจงถือปฏิบัติธรรมเหล่านั้นเถิด”

ความหมายที่แท้จริงของการที่ทรงตรัสถึงกาลามสูตร

การที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงกาลามสูตรนี้ ทำให้เรามีความเข้าใจในสังคมสมัยพุทธกาลมากขึ้นว่า แม้ในยุคของพระองค์ความคิดที่หลากหลายและความเชื่อที่ปะปนกันอยู่ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก และโดยทั่วไปแล้วบรรดาศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในยุคนั้นต่างก็มีฐานความคิดอยู่ชุดหนึ่งตั้งอยู่และได้ใช้ฐานความคิดนั้นเป็นเครื่องมือสนับสนุนแนวความคิดความเชื่อของตนอยู่เนือง ๆ เช่นกัน (เช่นเดียวกับในยุคปัจจุบันนี้ที่ผู้คนต่างก็มีความคิดเห็นเป็นของตนเองและมีชุดความเชื่อของตนเองคอยหล่อเลี้ยงอยู่)

ทั้งนี้ จากการที่พระบรมศาสดาได้ทรงตรัสถึงเกณฑ์ ในการพิจารณาคำพูดหรือวาทะที่ได้ยินได้ฟังข้างต้นแล้ว เท่ากับว่าได้ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้บุคคลรู้จักการใช้วิจารณ์ญาณที่เหมาะสม รู้จักใช้ธรรมเป็นเครื่องช่วยในการกรองสิ่งที่เป็นความคิดและความเห็นออกจากสิ่งที่เป็นจริง และเท่ากับว่าพระพุทธองค์ได้ทรงยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า **ความจริงและความดีเท่านั้นที่ควรเชื่อถือ** ความจริงและความดีเท่านั้นที่ไม่หลอกลวงเรา

อนึ่ง หากได้มีการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนเพิ่มขึ้นเกี่ยวกับการใช้ ฐานคิด 10 ประการ ข้างต้นที่พระบรมศาสดาทรงแจกแจงก็จะพบว่าส่วนใหญ่แล้วการที่บุคคลจะเชื่อถือหรือยึดเอาว่าสิ่งใดจะเป็นที่มาของความคิดของตนนั้นมักจะเป็นไปตามคุณลักษณะ 3 ประการ (หรือ 3 กลุ่ม) ดังต่อไปนี้

- 1) กลุ่มที่ยึดถือเอาตามประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์
- 2) กลุ่มที่ยึดถือคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือหรือมีชื่อเสียงเป็นเกณฑ์
- 3) กลุ่มที่ยึดเอาการคิดตามแบบวิธีต่างๆ เป็นเกณฑ์ (เช่น คิดแบบนิรนัยหรืออุปนัย หรือหลายวิธีผสมกัน) ไม่ว่าจะอาศัยฐานคิดข้อใด ในทัศนะของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงเห็นว่าไม่อาจนำมาใช้ได้ทั้งสิ้น

สิ่งสำคัญก็คือการอาศัยฐานคิดทั้ง 10 ประการข้างต้นอาจมีจุดบกพร่องที่ส่งผลให้ความเชื่อหรือความเข้าใจ (ตลอดจนการรับรู้) ของบุคคลนั้นผิดพลาดไปได้ เหตุผลเพราะหากบุคคลเชื่อโดยยึดถือเอาตามประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์ (ตามข้อ 1) อาจเป็นไปได้ว่าในวันหนึ่งประเพณีปฏิบัติซึ่งยึดถือตามกันมานั้นกลับเปลี่ยนไปจากเดิม จากอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง (การยึดถือเอาตามประเพณีที่ปฏิบัติมาก็จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน)

หรือหากบุคคลเชื่อโดยยึดถือคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือหรือมีชื่อเสียงเป็นเกณฑ์ (ตามข้อ 2) ก็อาจมีปัญหาเรื่องการตีความ หรืออาจนำมาซึ่งการให้ความเห็นที่ไม่ตรงกันได้¹ (แม้ในทางศาสนาปรัชญาจะเห็นว่า การยึดถือตามคัมภีร์นี้จะมีน้ำหนักมากกว่ากลุ่มแรกก็ตาม แต่ขณะเดียวกันในบางสำนัก เช่น สำนักปฏิฐานนิยมเห็นว่า การยึดถือคัมภีร์เป็นสิ่งที่เลื่อนลอย ไม่อาจตรวจสอบได้จริงโดยประสาทสัมผัส) อย่างไรก็ตามในทัศนะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

¹ เกี่ยวกับประเด็นของการยึดถือความเชื่อจากบุคคลที่เป็นที่น่าเชื่อถือนั้นพบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่น ๆ อีกมาก ตัวอย่างเช่น ในจังกีสสูตรได้กล่าวถึงพราหมณ์ผู้ปกครองหมู่บ้านโอปาสาทะ ในแคว้นโกศลที่ชื่อจังกิ ได้เห็นลูกบ้านของตนกำลังเดินทางไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ป่าไม้สาละเทพวัน จึงมีความประสงค์อยากจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ด้วย แต่มีลูกบ้านบางคนทัดทานไว้โดยให้เหตุผลว่าพราหมณ์จังกินั้นมีวรรณะที่สูงกว่า อย่างไรก็ตามในที่สุดแล้วพราหมณ์ก็ได้กลับเป็นผู้นำลูกบ้านไปเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยตนเองโดยไม่สนใจคำทัดทานนั้น ในจำนวนลูกบ้านที่นำไปนี้ มีมาณพผู้หนึ่งชื่อกาปทิกมาณพซึ่งถือตนว่าเป็นผู้มีความรู้มาก ได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงการที่พราหมณ์มักอ้างความเชื่อของคัมภีร์หรือคำสอนของพราหมณ์รุ่นก่อน ๆ ว่า “อันนี้จริง อันนี้ไม่จริง ฯลฯ...” ที่สุดแล้วพระพุทธองค์ได้ชี้แจงให้แนวทางว่าการยึดถือแหล่งอ้างอิงต่าง ๆ เช่น ขนบประเพณี หรือจารีต เป็นต้น นั้นเป็นเหมือน “...คนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน คนอยู่หัวแถวกลางแถวและปลายแถวต่างมองไม่เห็นกัน...เมื่อเป็นเช่นนั้นความเชื่อของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมหามูลมิได้มิใช่หรือ...” การแสดงท่าทีของพระพุทธองค์ในลักษณะนี้จึงเท่ากับเป็นการปฏิเสธที่จะยึดถือแหล่งความรู้ที่มาจากขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม เพราะทรงเห็นว่าผู้เชื่อตามนั้นจะไม่สามารถทดสอบความจริงได้ เป็นแต่เพียงการฟังสืบ ๆ กันมาเท่านั้น

แล้วการที่เราสามารถจะเชื่อถือสิ่งใดหรือเชื่อว่า สิ่งใดจะเป็นความจริงได้นั้นจะต้องเริ่มจากตัวเราเป็นศูนย์กลางก่อนเสมอ คือเท่ากับให้เชื่อในการสอบสวนทวนความของตนเอง ก่อนเป็นเบื้องต้นจนเกิดความรู้ด้วยตนเองเป็นสำคัญ มากกว่าจะด่วนเชื่อเพราะเหตุผลของการยึดถือสิ่งที่ไถ่ลอกไปจากตัวเรา

เช่นเดียวกับกลุ่มที่ยึดเอาการคิดตามแบบวิธีต่าง ๆ เป็นเกณฑ์นั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน จริงอยู่ที่การคิดเอาตามเหตุและผลตามแบบต่าง ๆ เป็นวิธีการของผู้ใฝ่การศึกษา เป็นวิธีการที่ดีมีเหตุผลควรเชื่อได้ แต่ประเด็นปัญหาก็คือการยึดเอาอาการของการคิดจากสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุดเพียงอย่างเดียวนั้นจะเป็นความจริงได้มากน้อยเพียงใด ?

ทั้งนี้ หากยกเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลมาเป็นเครื่องยืนยัน จะพบว่ายุคนั้นเป็นยุคที่มีศาสดาเจ้าลัทธิเกิดขึ้นมากมาย (ดังที่มีกล่าวไว้ในเกสปุตตสูตร ในพรหมชาลสูตรที่ชื่อว่า มีความเชื่อที่กระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ในรูปของสำนักคิดซึ่งมีจำนวนถึง 62 สำนักคิดเป็นอย่างน้อย) ซึ่งบรรดาศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านั้นต่างก็พยายามชักจูงให้ประชาชนในสมัยนั้นศรัทธาเชื่อถือด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อมีการรวบรวมวิธีการในการกล่าวอ้างของบรรดาศาสดาเจ้าลัทธิเหล่านั้นเข้าแล้ว (โดยพระพุทธองค์) ก็จึงทำให้เราสามารถเห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นมากกว่ากระบวนการ (อ้าง) หลักฐานเพื่อให้ประชาชนในยุคนั้นเชื่อถือในแนวคิดของศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ นั้นเป็นไปในแนวทางใด ดังพิจารณาตามตัวอย่างพุทธดำรัสของพระองค์บางส่วนดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกกำหนดชั้นธวัสน์ส่วนอดีต พวกกำหนดชั้นธวัสน์ส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดชั้นธวัสน์ส่วนอดีตและอนาคตล้วนมีความเห็นคล้อยตามชั้นธวัสน์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประราภันธวัสน์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทะแสดงทิวฏฐิต่าง ๆ ทั้งหมดถูกทิวฏฐิ 62 นี้ซึ่งเป็นดุจดาวฉายปกคลุมไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้ติดอยู่ในตาข่ายนี้ ถูกปกคลุมเอาไว้เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้เอง”

“...การทวาชะได้ทราบกันดังนี้ว่าบรรดาพราหมณ์ทั้งหลาย ไม่มีพราหมณ์แม้สักคนหนึ่งผู้กล่าวอย่างนี้ว่า เรารู้อันนี้ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง ไม่มีใครสักคนหนึ่งซึ่งเป็นอาจารย์ของอาจารย์ตลอด 7 ชั่วอาจารย์ของพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้กล่าวอย่างนี้ว่า เรารู้อันนี้ เราเห็นสิ่งนี้ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง แม้ฤๅษีทั้งหลายผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัสถุกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทพ ฤๅษีเวสมิติตะ ฤๅษียมตคคิ ฤๅษีอังคีระสะ ฤๅษีการทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคฺ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่

พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ใช้จับตามบทมนตร์เก่าที่ท่านจับไว้แล้วบอกไว้แล้วรวบรวมไว้แล้ว กล่าวได้ถูกต้อง ตามที่ท่านได้กล่าวไว้บอกได้ถูกต้อง ตามที่ท่านได้บอกไว้แล้ว แม้ท่านเหล่านี้ก็ไม่ได้กล่าวอย่างนี้ว่า เรารู้อะไร เราเห็นสิ่งนี้ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง...”

“...สันทนะ... ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกันมา เป็นผู้เชื่อว่าจริงด้วยการฟังตามกันมา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมด้วยการฟังตามกันมา ด้วยการถือสืบ ๆ กันมาว่าอย่างนั้น และด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ศาสดาผู้เชื่อด้วยการฟังตามกันมา ผู้เชื่อถือว่าจะจริงด้วยการฟังตามกันมา ย่อมมีการฟังถูกบ้างผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง วิญญูชน (เมื่อรู้อย่างนี้ว่า) ...ลัทธินี้เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่น่าไว้วางใจ วิญญูชนไม่ฟังประพฤติอยู่เลย ถึงเมื่ออยู่ก็ทำกุศลธรรมที่ถูกต้องให้สำเร็จไม่ได้...”

ดังนั้น กล่าวโดยแท้จริงแล้วการประกาศหลักเกณฑ์การประเมินความเชื่อคือ กาลามสูตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่ากับการเป็นการแนะแนวทางให้บุคคลมีความละเอียดรอบคอบ รู้จักการใช้ปัญญาในการพิจารณาสิ่งที่ได้รับรู้มา ตรวจสอบในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังหรือได้พบเห็นมาให้ชัดเจนก่อน (โดยไม่ด่วนสรุปเพราะเห็นว่ามีเหตุที่ควรเชื่อได้ 10 ประการ) ซึ่งทางออกที่พระองค์ทรงชี้ให้เห็นนี้ ไม่ได้เป็นการกล่าวยกพระพุทธศาสนาและทัฬหศาสนาอื่น แต่เป็นวิธีการสอบสวนทวนความให้พบความจริงมากกว่าโดยที่ทรงวางพระองค์เป็นกลาง ขณะเดียวกันก็ไม่ทรงเห็นด้วยที่จะยึดถือความเชื่อดั้งเดิม หรือการใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้แบบมุขปาฐะ (Oral-history หรือ Story-Telling) มาเป็นแหล่งอ้างอิงที่สมบูรณ์เพียงอย่างเดียว (รวมทั้งวิธีการอ้างเหตุผลอย่างอื่นในข้างต้น) ด้วย ทั้งนี้ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต ปัจจุบันเป็นที่พระพรหมคุณาภรณ์) ได้อธิบายไว้ในลักษณะเดียวกันนี้ว่า

“การที่ (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ทรงห้ามไม่ให้เชื่อนั้น แท้จริงคือ การไม่ให้รีบสรุปหรือด่วนได้ใจเร็วที่จะยอมรับโดยไม่ไตร่ตรอง ด้วยเหตุนี้การนำเสนอหลักกาลามสูตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ก็เพื่อให้ผู้ฟังมีอิสระที่จะตัดสินใจด้วยตนเอง ทั้งนี้พระพุทธองค์ไม่ทรงชักจูงความเชื่อ เป็นแต่ทรงสอนให้พิจารณาตัดสินใจเอาตามเหตุผลที่เขาเห็นได้ด้วยตนเอง”

เพราะท้ายที่สุดแล้ว หากบุคคลหันมาพิจารณาเหตุผล เขื่อนั้นในการรวบรวมข้อมูลของตนอย่างดีแล้ว ผลที่จะเกิดขึ้นก็ย่อมเกี่ยวพันกับการ “เข้าถึงธรรมที่พระพุทธองค์ทรงเข้าถึง” ด้วยโดยตรง (เพราะธรรมที่พระองค์เข้าถึงนั้นเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการพิจารณา การตรองตามธรรม) ดังที่ได้ทรงชี้ถึงคุณลักษณะไว้ว่าธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ “...ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาเองไม่ได้ ละเอียต รู้ได้เฉพาะบัณฑิต... ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วจึงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม...”

ผลของการที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงกาลามสูตร

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เมื่อพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธการให้บุคคลยึดถือการอ้างอิง 10 ประการแล้วก็ทรงสนับสนุนให้หันมายึดถือเอาธรรมเป็นที่ตั้ง (ตรงกับที่รามิล กาญจนดาสรูปว่า แท้จริงก็เท่ากับเป็นการเตือนสติแก่ผู้คนในสังคมในยุคนั้นได้จุกคิดและพิจารณากันเสียใหม่ถึงสิ่งที่ตนเชื่อเสียใหม่ว่าเป็นอย่างไร) ซึ่งการที่ทรงประกาศดังนี้ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายประการด้วยกัน อาทิ

- 1) ทำให้ภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงมาโดยตลอดว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผลนั้นมีความแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น
- 2) เป็นส่วนหนึ่งการทลายกำแพงระบบวรรณะที่เกาะกินสังคมอินเดียตั้งแต่มุขก่อนพุทธกาลนั้นเกิดความสั่นคลอน (เพราะเท่ากับเป็นการปฏิเสธความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในยุคของพระองค์) และก่อให้เกิดความเป็นศาสนาที่เน้นเรื่องความเท่าเทียมกันขึ้นเป็นครั้งแรก
- 3) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (หรือการปรับตัวใหม่) ของศาสนาเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในยุคนั้นเพื่อให้สามารถแข่งขันกับพระพุทธศาสนาได้

คุณค่าของหลักกาลามสูตรที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ ในสังคมยุคปัจจุบัน

โดยทั่วไปแล้ว กาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตรนี้ควรนับว่าเป็นพระสูตรที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก และมีการนำมาใช้อ้างอิงหรือกล่าวถึงอย่างกว้างขวางทั้งในวงการพระพุทธศาสนาเองหรือในวงการอื่น ๆ จึงนับว่าเป็นพระสูตรที่น่าสนใจ ทั้งนี้ด้วยความที่พระสูตรนี้ได้ถูกนำมาอ้างอิงหรือกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางดังกล่าวแล้ว ในทางปฏิบัติจึงควรศึกษาและนำเอาหลักกาลามสูตรนี้มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมให้มากที่สุด

1) คุณค่าในระดับปัจเจกบุคคล : การใช้หลักกาลามสูตรเพื่อการดำเนินชีวิต

ในการดำเนินชีวิตยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่เรียกว่า “ยุคโลกไร้พรมแดน” (Global World) นี่เป็นที่เราเข้าใจกันอยู่แล้วว่า ไม่สามารถมีสิ่งใดที่มาขวางกั้นในกระบวนการส่งและรับสารระหว่างผู้ส่งกับผู้รับได้ ไม่ว่าจะอยู่ในอาณาบริเวณใดหรือมีความเป็นส่วนตัวมากน้อยเพียงใด ตัวสารนั้นก็สามารถที่จะเข้าถึงผู้รับได้อยู่เสมอโดยไม่จำกัดเวลา ซึ่งสภาวะการณ์ดังนี้ย่อมก่อให้เกิดผลทั้งที่เป็นคุณและเป็นโทษได้ทั้งสองด้านโดยไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันแต่อย่างใด ยิ่งในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับเสรีภาพของการสื่อสารอย่างมากในขณะนี้ยังเป็นสิ่งที่น่าพิจารณามากขึ้นไปอีกว่ารูปแบบการณและสถานการณ์ของสังคมไทยนั้นจะเป็นไปในทางใด

นอกจากปัญหาของการที่บุคคลจะสามารถรับรู้ข่าวสารได้อย่างอิสระมากขึ้นแล้ว ปัญหาของการที่ปัจเจกบุคคล (จำนวนมหาศาล) นิยมที่จะมีความคิดเห็นเป็นของตนเอง (โดยปราศจากการพัฒนาความรู้) ก็นับว่ามีความสำคัญ (ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการที่สังคมจะนิยมความมีอิสระทางความคิดได้นั้นจะต้องอาศัยฐานของการเรียนรู้และการศึกษามาเป็นตัวหนุนนำเสียก่อน) หรือปัญหาของการที่สังคมส่วนใหญ่ต่างแปรสภาพไปเป็น **สังคมฐานความเชื่อ** (Believed Based Society) แทนที่จะเป็น **สังคมฐานความรู้** (Knowledge Based Society) ขณะเดียวกันก็ไม่ให้ความสนใจต่อการวิเคราะห์-วิจัย-แยกแยะ-ค้นคว้าอย่างถูกต้องจริงจัง ฯลฯ ทำให้สภาวะการณ์ของสังคมมีแนวโน้มที่จะอ่อนแอและถูกทำลายลงได้โดยง่ายในอนาคต

อนึ่ง ต้องยอมรับกันใ้เบื้องตันก่อนว่า เมื่อเรากล่าวถึงปัจเจกบุคคล เราอาจเชื่อมโยงต่อไปได้ว่าย่อมหมายถึงสังคม และในทางกลับกันขณะที่เราพูดถึงสังคมเราย่อมเข้าใจกันอยู่เสมอว่าล้วนประกอบขึ้นจากปัจเจกบุคคลเช่นกัน ดังนั้นการเคลื่อนไหวใด ๆ ของปัจเจกบุคคลก็มักมีผลไปถึงสังคม และความเปลี่ยนแปลงของสังคมก็มักมีผลย้อนกลับมาถึงปัจเจกบุคคลได้ด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงการนำหลักกาลามสูตรมาใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันจึงหมายถึง การที่เรา (ควรจะ) ส่งเสริมให้เกิดการใช้หลักนี้ในทุก ๆ ทาง ทุก ๆ ระดับ เช่น การสร้างนิสัยให้ปัจเจกบุคคลมีความเป็นนักสงสัย มีคุณลักษณะของการคิดเชิงเหตุผล มีการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ให้อ่านและมีความนิยมในการที่จะสอบสวนทวนความแบบนักวิทยาศาสตร์ ลดเรื่องการใช้อารมณ์หรืออคติเป็นเครื่องตัดสินแต่ให้เพิ่มเรื่องการใช้พหุติปัญญา ในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบด้านและทำจนเป็นลักษณะนิสัย ฯลฯ และเมื่อบุคคลได้ปรับตนจนมีคุณลักษณะดังนี้แล้วก็ย่อมจะส่งผลให้เป็นบุคคลที่มีเหตุผล มีความรู้ถูก เห็นถูก เข้าใจถูกและปฏิบัติถูก (ตามทำนองคลองธรรม) ขึ้นได้ด้วย

2)คุณค่าในระดับสังคม : เพื่อการเป็นสังคมฐานความรู้ที่แท้จริง

การฝึกหัดขัดเกลาบุคคลให้เป็นผู้ที่รู้จักใช้เหตุผล ไม่เชื่อในสิ่งที่ปราศจากการค้นคว้าหาคำตอบที่แน่นอนขึ้นได้แล้ว ในวงเล็ก ๆ ก็ย่อมส่งผลให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่หนักแน่นสามารถยึดถือเอาหลักการที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าและการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนนั้นเป็นเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตได้ต่อไป คุณลักษณะที่เกิดขึ้นเมื่อก้าวออกไปยังสังคมก็คือการเป็นนักศึกษาที่แท้จริง เป็นนักสะสมความรู้ที่แท้จริงเนื่องจากได้สังสมคุณลักษณะของการค้นคว้า การเป็นนักสอบสวนทวนความมาอย่างต่อเนื่องแล้วเป็นต้นนั้น ซึ่งหากจำนวนของผู้ฝึกหัดขัดเกลาตนเองตามที่กล่าวมานี้มีมากขึ้นแล้ว เท่ากับว่าสังคมได้เพิ่มจำนวนของผู้รู้หรือเพิ่มฐานของความรู้ให้กว้างขวางขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เพราะในด้านหนึ่งแม้ว่า หลักกาลามสูตรนี้คล้ายจะแสดงจุดยืนของการไม่ให้ยึดถือหรือเชื่อในฐานข้อมูลหรือแหล่งความรู้ (เพราะการอ้างลอย ๆ)

อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม แต่หลักกาลามสูตรก็ไม่ได้ปฏิเสธว่า หากบุคคลใด (หรือสังคมใด) ได้ สอบทวนความรู้หรือพิจารณาฐานข้อมูลความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งจนเห็นประจักษ์ในเรื่องที่ สงสัยให้ชัดเจนแล้ว ความรู้นั้นก็เป็นอันว่าถูกต้องและสมควรเชื่อถือได้ต่อไป

หนึ่งในสังคมไทยในยุคปัจจุบันนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วว่าต่างให้ความสำคัญใน เรื่องข้อมูลข่าวสารมาก (ขณะเดียวกันก็เป็นสังคมที่อ่อนไหวต่อกระแสใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา) ในทางกลับกันสังคมไทยก็มีได้นิยมในการค้นคว้าหาความรู้ การสร้างความรู้ที่เชื่อถือได้และ เป็นระบบ ทำให้สังคมไทยนั้นเป็นสังคมที่ไม่นิ่ง มีลักษณะที่ตื่นเต้นและขาดความเป็นตัวของ ตัวเองอย่างชัดเจน หากมีข้อมูลข่าวสารใดที่เข้ามากระทบ (ทั้งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริง) ก็มัก มีผลทำให้สังคมไทยมักกระเพื่อมขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา และเสี่ยงต่อการที่สังคมจะเกิดความ แตกแยกเป็นอย่างสูง (ดังที่ได้ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน) การหันมาให้ความสำคัญเรื่อง การนำหลักกาลามสูตรมาใช้ในระดับต่างๆของสังคมจึงเป็นสิ่งที่ควรทำ เพราะแนวทางนี้ล้วน ได้รับการรับรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง โดยเฉพาะท้ายที่สุดแล้วหากนำหลักกาลามสูตร มาใช้ไปอย่างกว้างขวางแล้ว สังคมที่เคยมีลักษณะอ่อนไหวเพราะขาดความเชื่อมั่นในตนเองก็ จะกลับเป็นสังคมที่มีความเข้มแข็ง และไม่ผุพังเพราะผลร้ายจากการเชื่อที่ไร้เหตุผลอีกต่อไป

ทัศนวิจารณ์เพื่อนำกาลามสูตรไปปรับใช้

ดังได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า กาลามสูตรเป็นพระสูตรที่ได้รับความสนใจอย่าง กว้างขวางจากสังฆมณฑลชาวพุทธและมีการนำมาอ้างอิงกันอยู่เสมอในหลายวงการและหลายโอกาส ดังนั้นในการเลือกศึกษาวิเคราะห์พระสูตรในครั้งนี้ กาลามสูตรจึงเป็นเป้าหมายลำดับแรกที่ ผู้รายงานเลือกและต้องการทำความเข้าใจ โดยอย่างน้อยที่สุดก็เป็นการช่วยให้ตัวของ ผู้รายงานเองได้มีความเข้าใจในพระสูตรนี้มากยิ่งขึ้น

ในสังคมยุคปัจจุบันปัญหาความไม่สามัคคี ความไม่ลงรอยกัน และการขาดความ เชื่อถือเชื่อใจกัน (อันเนื่องมาจากการขาดการไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล) นั้นได้ขยายวงกว้าง ออกไปอย่างมาก ทั้งนี้ดังที่ได้อภิปรายไว้ในหัวข้อก่อนนี้แล้วว่าส่วนหนึ่งย่อมมาจากการที่ สังคมไทยถูกบ่มเพาะมาจากวัฒนธรรม ความเชื่อยิ่งกว่าวัฒนธรรมความรู้ (แม้ว่าจะมีสุภาษิต มากมายเกี่ยวกับการปลูกฝังเรื่องการเรียนรู้ การศึกษาก็ตาม) ทั้งนี้การที่สังคมไทยเป็นสังคม ฐานความเชื่อดังกล่าว ได้ทำให้ส่วนหนึ่งคนไทยเป็นจำนวนมากมีลักษณะที่เชื่อถือข่าวสารที่ ไม่ได้ผ่านการคัดกรองอยู่ในระดับที่สูงพอสมควร

นอกจากนี้ปัญหาของสังคมไทยไม่ได้เป็นสังคมแห่งการศึกษาและพัฒนาปัญญาอย่างจริงจัง (แต่เป็นสังคมที่เน้นความสนุกสนานเป็นสำคัญ) ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ขาดการรักษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและเนื้อหาสาระที่สำคัญที่ได้เคยสั่งสมมาแต่อดีต ทำให้ความรู้เหล่านั้นได้หล่นหายไปในช่วงทางของประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก (สังเกตได้จากการที่เราไม่ได้ใส่ใจเรื่องความเป็นมาของชนชาติอย่างจริงจัง การทอดทิ้งเรื่องหลักศิลาจารึกไว้ให้คลุมเครือ หาข้อยุติที่แน่นอนไม่ได้ หรือความรู้ในสมัยโบราณหลายอย่างถูกทอดทิ้งให้เลือนหายไปโดยปราศจากการสืบเสาะฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ฯลฯ) ซึ่งข้อด้อยเหล่านี้ทำให้สังคมของเรากลายเป็นสังคมที่ขาดแคลนทายาทของสังคมที่มีคุณลักษณะของความเชื่อมั่นในตนเอง มีความรู้สึก-รู้รอบ-รู้กว้าง-รู้ไกล และนิยมตัดสินสิ่งต่าง ๆ จากความรู้แทนความเชื่อในจำนวนที่มากพอในปัจจุบัน

กล่าวโดยความเป็นจริงแล้ว หลักกาลามสูตรเป็นพระสูตรที่คนไทยโดยเฉพาะที่เป็นพุทธศาสนิกชนล้วนได้ยืมผ่านหูและเคยอ่านผ่านตากันมาไม่น้อย อีกทั้งมีการนำพระสูตรนี้มาวิเคราะห์วิจยและวิจารณ์ถึงคุณค่ากันมาเสมอไม่น้อยไปกว่าเรื่องใด ๆ แต่ดังที่ได้วิจารณ์มาแล้วว่าเนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมฐานความเชื่อ เป็นสังคมที่เน้นความสนุกสนานมากกว่าการเป็นสังคมแห่งปัญญา ดังนั้นกาลามสูตรจึงเป็นเพียงหัวข้อเรื่องหรือเป็นความรู้ที่ขาดคนสนใจอย่างจริงจังอีกอันหนึ่ง เช่นเดียวกับบรรดาองค์ความรู้อันมีค่าทั้งหลายของบรรพบุรุษที่ถูกทิ้งให้สูญสลายหายไปจำนวนมากนั้น

เพื่อไม่ให้เกิดการศึกษาค้นคว้าวิจยต่าง ๆ (ทั้งในเรื่องพระสูตรและเรื่องอื่น ๆ) กลายเป็นเพียงตัวอักษรที่ไม่เคยได้รับการพิจารณา (ดังที่เป็นมาอย่างต่อเนื่อง ผู้ศึกษาจึงคิดเห็นว่าการมีการนำประเด็นของการศึกษาแต่ละประเด็นมาขยายความต่อไปให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม หากทางส่งเสริมให้ประเด็นแต่ละประเด็นได้แปรผลไปเป็นประโยชน์ที่จับต้องได้ในวงกว้างแทนการถูกเก็บไว้เป็นประวัติศาสตร์ของการศึกษาเพียงอย่างเดียวต่อไป เพราะมวลความรู้ทั้งหลายนั้นโดยแท้จริงแล้วจำเป็นต้องถูกส่งทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งอยู่เสมอเพื่อให้คนรุ่นหลัง ๆ ได้รู้คุณค่าและใช้ประโยชน์จากความรู้ที่ได้รับส่งทอดมานั้นอย่างเต็มที่และด้วยความเกื้อหนุน

ในส่วนของกาลามสูตรเองก็เช่นเดียวกัน หากสังคมของเรายังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขอย่างเป็นระบบและจริงจังให้คนไทยและสังคมไทยกลับมีคุณลักษณะของการรักในความรู้ แล้วการได้มีพระสูตรชื่อกาลามสูตรอยู่ในสังคม (และคนส่วนหนึ่งก็อาจท่องจำได้ว่ามีเนื้อหาอย่างไรแล้ว) การมีนั้นก็ถือเป็นสิ่งไร้ความหมาย (เท่ากับนกที่จับกิ้งของต้นไม้ที่มีผล

เต็มต้นแล้วร้องว่า ของเรามี ๆ ๆ) ดังนั้นในทัศนะของผู้รายงานเห็นว่าการบุกเบิกสร้างคุณค่าให้แก่มวลความรู้ที่มีอยู่ในสังคมให้ได้นั้นเป็นสิ่งที่ควรกระทำก่อนเรื่องอื่นใดและควรให้ดำเนินควบคู่ไปกับความพยายามเปลี่ยนแปลงสังคมฐานความเชื่อให้กลายเป็นสังคมฐานความรู้ (เช่น การฝึกหัดขัดเกลาให้สมาชิกของสังคมมีนิสัยรักการอ่าน การค้นคว้า การสอบถามข้อมูล การให้รางวัลหรือเสริมแรงทางบวกแก่สมาชิกที่ปฏิบัติตามแนวทางนี้อย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากการประชาสัมพันธ์เรื่องคุณค่าของการอ่าน การฟัง การคิด การเรียนรู้ให้ยิ่งกว่าการส่งเสริมให้สังคมนิยมสเปซครหลังข่าวกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ฯลฯ) เมื่อเป็นดังนั้นสังคมไทยทั้งหมดก็คงไม่ต้องเป็นกังวลไปกับกระแสข้อมูลข่าวสารและความเชื่อที่ขาดการพิจารณาต่อไป ทั้งนี้เพราะสมาชิกในสังคมของเราก็น่าจะมีภูมิคุ้มกันด้านวิจรรย์ญาณเพิ่มขึ้น หากมีการดำเนินการกันอย่างต่อเนื่องจริงจัง และที่สุดแล้วสังคมไทยก็จะได้กลับเป็นสังคมที่เข้มแข็งด้วยความรู้เป็นสังคมที่ใช้วิจรรย์ญาณในการเชื่อและการตัดสินใจต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งเชื่อว่่าน่าจะเป็นสังคมที่น่าอยู่และมีความมั่นคงมากที่สุดสังคมหนึ่งในอนาคต

พระอภิธรรมปิฎก

เป็นปิฎกว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ถ้าว่โดยปรมัตถ์ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันพิเศษ ธรรมอันละเอียด ลุ่มลึกและประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวงที่จะยังสัตว์ให้ไปสู่สวรรค์และนิพพาน เพราะมิได้กล่าวถึงสัตว์ บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบแต่อย่างใด เป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาล้วน ๆ แบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์ คือ อัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัญฐาน จัดเป็นหมวดธรรมได้ 42,000 พระธรรมชั้นธิ

ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก

คำว่า **อภิธรรม** แปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันมีอรรถยิ่ง (ปรมตถ) ธรรมอันประเสริฐ (อันลึกซึ้ง มีอรรถยิ่งยากและเข้าใจยากกว่าธรรมเทศนาทั้งปวง)

คำว่า **อภิธรรม** มีความหมาย 5 นัย คือ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ยัม เอตถ วฑฺฒิมนุโต สลฺลกุขณา ปุชิตา ปริจฉินฺนา วุตฺตาทิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อกฺขาโต** แปลความว่า

1. วฑฺฒิมนุโต มีความเจริญ คือ มีนัยอันกว้างขวาง (พิสดาร)
2. สลฺลกุขณา มีความกำหนด ได้แก่ กำหนดอารมณ์ คือ กำหนดนามรูปหรือความเกิดดับของนามรูป

3. ปุชิตา ควรแก่การบูชา เพราะแยกธรรมออกเป็นเสชธรรม อเสชธรรม (ที่ควรบูชา คือ โลกุตระธรรม)

4. ปริจฉินนา คือ กำหนดสภาวะเป็นตอน ๆ คือ ผัสสะ เวทนา

5. อธิกา มีอรรถยั้ง คือ ปรมัตตะ

อีกประการหนึ่ง ท่านผู้รจนาปกรณ์รรถกถาได้แสดงอรรถของคำไว้ว่า

“แสดงความพิเศษยิ่งนัก หัวข้อธรรมที่ท่านแสดงไว้ในอภิธรรม หัวข้อธรรมนั้นย่อมสุขุมล้ำยิ่งนัก แต่เป็นที่ประจักษ์แก่ปัญญาได้ เป็นฐานแห่งปัญญาแท้ จึงเรียกว่า อภิธรรม”

เพื่อความเข้าใจแจ่มแจ้ง อาจสรุปเพื่อขยายในรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

1. เป็นไปในอรรถว่า เจริญหรือทวีคุณ ข้อธรรมในคัมภีร์อภิธรรม แต่ละข้อล้วนมีอรรถกว้างขวางทั้งสิ้น ดูการเจริญเมตตาซึ่งต้องแผ่ขยายให้กว้างออกไปโดยลำดับ ตรงกับคำบาลีว่า **วฑฺฒิมนฺโต**
2. เป็นไปในอรรถว่า กำหนดหมายข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้น แม้จะมีอรรถกว้างขวางและลึกซึ้งอย่างไร ย่อมหมายลงได้ว่าอย่างนั้น ๆ ดูการกำหนดวัน เดือน ปี อันหมุนเวียนอยู่ได้ หรือดูดวงจิตอันเกิดขึ้นมาคงดวง แต่ก็ย่อมกำหนดได้ว่ามีรูปเป็นอารมณ์บ้าง มีเสียงเป็นอารมณ์บ้าง เป็นต้น ตรงกับคำบาลีว่า **สลุลกฺขณา**
3. เป็นไปในอรรถว่า ควรบูชาข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้นทุกข้อ นักปราชญ์ควรบูชาแท้ ดูจอมจักรพรรดิที่พระราชาทรงหลายต้องบูชา หรือดูเสกษธรรม อเสกษธรรม โลกุตระธรรม เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติควรบูชาแท้ ตรงกับคำบาลีว่า **ปุชิตา**
4. เป็นไปในอรรถว่า กำหนดตอน ข้อธรรม แห่งอภิธรรมนั้นถึงสุขุมลุ่มลึกเพียงไร ก็จำกัดความลงได้ว่าอย่างนั้น ๆ โดยมีต้องให้เคลือบคลุมหรือคละปนกัน ดูกำหนดคำสอนในศาสนานี้ลงว่า นี่ธรรม นี่วินัย หรือดูกำหนดสภาวะธรรมนั้น ๆ ว่า นั่นผัสสะ นั่นเวทนา เป็นต้น ตรงกับคำบาลีว่า **ปริจฉินนา**
5. เป็นไปในอรรถว่า ยิ่งหรือสูง ข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้น สุขุมคัมภีรภาพกว้างขวางยิ่งกว่าในคัมภีร์ทั้งหลาย ดูเปรียบเทียบว่า สิ่งนี้งามกว่า นี่งามยิ่ง หรือดูจรูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม โลกุตระธรรม ยิ่งกว่านั้นเป็นชั้น ๆ ตรงกับคำบาลีว่า **อธิกา**

ซึ่งเมื่อคราวทำปฐมสังคายนา พระมหากัสสปะเป็นปูลงกะผู้ถามพระอภิธรรม พระอานนทเป็นวิสขกะผู้ตอบ ได้รวบรวมพระอภิธรรมปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่ได้ คัมภีร์คือ

1. อัมมสังคณี คัมภีร์รวบรวมปรมัตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่
2. วิภังค์ คัมภีร์แจกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ
3. ธาตุกถา คัมภีร์ที่จัดปรมัตถธรรมไว้เป็นพวก ๆ โดยสงเคราะห์เข้ากันได้และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดยชั้น ๓ आयตนะ และธาตุเป็นต้น
4. ปุคคลบัญญัติ คัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโดยบัญญัติ โดยยกบุคคลขึ้นแสดงมากกว่าสิ่งอื่น
5. กถาวัตถุ คัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโต้ตอบโดยทำนองปุจฉาวิสัชนา เป็นเรื่องต่าง ๆ มีอยู่ 1,000 เรื่อง เป็นสกวาทะ 500 พรวาทะ 500
6. ยมก คัมภีร์ที่ยกปรมัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นคู่ ๆ มีอนุโลมปุจฉา และปฏิโลมปุจฉา เป็นต้น
7. ปัญฐาน แสดงปรมัตถธรรมแผ่กว้างขวาง พิสดารแจกไปตามปัจจัย 24 มีเหตุปัจจัย เป็นต้น

คัมภีร์แต่ละเล่มมีเนื้อหาและวิธีการจำแนก ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ คือ

เล่ม 34 อัมมสังคณี เป็นคัมภีร์เล่มแรกพระอภิธรรมปิฎกและเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ 34 ที่ประมวลสภาวะธรรมหรือปรมัตถธรรมล้วน ๆ มาไว้เป็นหมวดหมู่หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง คัมภีร์ที่แสดงการนับจำนวนสภาวะธรรม แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ตอน คือ มาติกา จิตตูปปาทกัณฑ์ รูปกัณฑ์ นิกเขปกัณฑ์ และอัตถุธารกัณฑ์

มาติกา เป็นส่วนหนึ่งที่รวมหัวข้อธรรมหลัก แบ่งหัวข้อธรรมเป็น 2 ประเภท คือ

1. อภิธรรมมาติกา หัวข้อธรรมตามแบบอภิธรรม ทั้งหมด 122 ข้อ
2. สุตตันตมาติกา หัวข้อธรรมตามแบบพระสูตร ทั้งหมด 42 ข้อ

ที่มีการแบ่งหัวข้อธรรมเป็นแบบอภิธรรมและสุตตันตะ อาจเป็นเพราะผู้รวบรวมต้องการให้เห็นเสียแต่ในตอนต้นถึงความต่างในการพิจารณาธรรมระหว่างอภิธรรมและพระสูตร กล่าวคือ

นักอภิธรรมพยายามอธิบายธรรมด้วยวิธีที่สื่อลักษณะ คุณสมบัติ ความเป็นไปของ สภาวธรรมตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด ฉะนั้นเมื่อเห็นว่าสภาวะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นไม่มีตัวตน ไม่มีบุคคล เป็นแต่เพียงองค์ประกอบของรูป จิต เจตสิก และ นิพพานเท่านั้น โดยได้เลือกสรรภาษาที่ตรงกับสภาวธรรมนั้นด้วย จึงไม่ปรากฏการใช้คำ เรียกชื่อคน สัตว์หรือสิ่งอื่น ๆ อย่างที่ใช้กันทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวัน เพราะเห็นว่าเป็นทางที่ จะทำให้การเข้าใจผิดถือเอาสิ่งนั้นเป็นตัวตนได้ เช่นแทนที่จะบอกว่า จะพูดเรื่องของคน นักอภิธรรมจะไม่พูดเช่นนั้นเพราะถือว่าโดยความเป็นจริงแล้วนั้น คนไม่มี มีแต่รูป จิต เจตสิก นิพพาน การศึกษาวิเคราะห์แบบนี้เปรียบเทียบกับการศึกษาของนักวิทยาศาสตร์ที่ พยายามอธิบายแจกแจงลักษณะสสารพลังงาน ตามลักษณะที่เป็นจริง เช่น แจกแจงเป็นอนุ เป็นอะตอม เป็นต้น

ส่วนวิธีการเข้าถึงธรรมและการเสนอธรรมตามแนวพระสูตรนั้น เป็นการศึกษา และการสอนธรรมด้วยภาษาและลีลาของการอธิบายตามสำนวนภาษาอย่างที่คุณทั่วไปใช้ในชีวิตประจำวัน ที่จริงแล้วทั้งพระอภิธรรมและพระสูตรตันตะก็พูดถึงสภาพความเป็นจริงของ ธรรมชาติเหมือนกัน

นอกจากมาติกาแล้ว ส่วนที่เหลืออีก 4 อย่าง เป็นการอธิบายหัวข้อธรรมในทำนอง คล้าย ๆ กับอรรถกถา กล่าวคือ

จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายเรื่องการเกิดของจิตอย่างละเอียด

รูปกัณฑ์ อธิบายเรื่องรูปอย่างละเอียด

นิกเขปกัณฑ์ อธิบายหัวข้อธรรมในมาติกาด้วยคำอธิบายขนาดยาวปานกลาง

อรรถกถารกัณฑ์ อธิบายหัวข้อธรรมในมาติกาอย่างย่อ เป็นทำนองคล้ายบทสรุป ของคัมภีร์นี้ทั้งหมด

การอธิบายในอัมมสังคณี เป็นแบบการแจกแจงรายละเอียด ตัวอย่างเช่นใน จิตตูปปาทกัณฑ์อธิบายเรื่องลักษณะของปัญญาว่า

“ปัญญินทรีย์ มีในสมัยนั้น เป็นไฉน ? ปัญญา กริยาที่รู้ชัด ความวิจย การ เลือกสรรการวิจยธรรม ความกำหนดหมายเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญในสมัยนั้น ๆ นี้ชื่อว่า ปัญญินทรีย์ มีในสมัยนั้น”

เล่ม 35 วิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่ 2 ของพระอภิธรรมปิฎกและเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ 35 คำว่า **วิภังค์** แปลว่า การแจกแจง จำแนก แยกแยะ วิเคราะห์ คัมภีร์วิภังค์เป็นคัมภีร์ที่วิเคราะห์ธรรมอย่างละเอียด 18 เรื่อง คือ

1. ชันธวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องชันธ 5
2. ธาตุวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องธาตุ 6 และธาตุ 18
3. อายตনวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องอายตนะ 12
4. สัจจวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องอริยสัจ 4
5. อินทริยวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องอินทริย 22
6. ปัจจยการวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องปัจจัยการ 12 หรือความสัมพันธ์อันเนื่องด้วยเหตุ ปัจจัย กล่าวอีกนัยคือ วิเคราะห์เรื่องปฏิบัติสมุปปบาท
7. สติปัญฐานวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องสติปัญฐาน 4
8. สัมมปปธานวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องความเพียร 4
9. อิทธิบาทวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องอิทธิบาท 4
10. โพชฌงค์วิภังค์	วิเคราะห์เรื่องโพชฌงค์ 7
11. มัคควิภังค์	วิเคราะห์เรื่องมรรคมีองค์ 8
12. ฌานวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องรูปฌานและอรุณฌาน
13. อัปปมัญญวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องอัปปมัญญา 4 หรือ พรหมวิหาร 4
14. ลิกขาบทวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องลิกขาบท หรือ ศีล 5
15. ปฏิสัมภิตาวิภังค์	วิเคราะห์เรื่อง ปฏิสัมภิตา 4
16. ญาณวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องญาณ ความรู้ 20 หมวด
17. ขุททกวัตถวิภังค์	วิเคราะห์เรื่องที่แยกต่างจากหัวข้อธรรมข้างต้น มีเรื่องทิวฏฐิ 62 อย่าง เป็นต้น
18. อัมมहतยวิภังค์	วิเคราะห์หัวใจแห่งธรรมแต่ละข้อ

เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ เป็นคัมภีร์ที่ 3 และที่ 4 ของพระอภิธรรมปิฎก และเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ 36 คัมภีร์ธาตุกถาจะอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ คือความเข้ากันได้และความเข้ากันไม่ได้ของขันธ ธาตุ และอายตนะ ดังนี้คือ

ชั้น 5 ได้แก่

1. รูปชั้น	กองรูป
2. เวทนาชั้น	กองเวทนา
3. สัญญาชั้น	กองสัญญา
4. สังขารชั้น	กองสังขาร
5. วิญญาณชั้น	กองวิญญาณ

ธาตุ 4 คือ

1. ปฐวีธาตุ ได้แก่ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกกันสามัญว่า ธาตุดิน
2. อาโปธาตุ ได้แก่ สภาวะที่เอิบอาบดูดซึม เรียกกันสามัญว่า ธาตุน้ำ
3. เตโชธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกกันสามัญว่า ธาตุไฟ
4. วาโยธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกกันสามัญว่า ธาตุลม

ธาตุ 6 คือ ธาตุที่ 1-4 เหมือนธาตุ 4 ข้างต้น เพิ่มอากาศธาตุและวิญญาณธาตุ
เข้าไป อากาศธาตุได้แก่สภาวะที่ว่าง วิญญาณธาตุ ได้แก่ สภาวะที่
รู้แจ้งอารมณ์หรือธาตุรู้

ธาตุ 18 คือ

1. จักขุธาตุ	ธาตุคือจักขุ (ตา)
2. โสตรธาตุ	ธาตุคือโสตะ (หู)
3. พานธาตุ	ธาตุคือฆานะ (จมูก)
4. ชิวหาธาตุ	ธาตุคือชิวหา (ลิ้น)
5. กายธาตุ	ธาตุคือกาย
6. รูปธาตุ	ธาตุคือรูป
7. สัทธาตุ	ธาตุคือสัททะ (เสียง)
8. คันธธาตุ	ธาตุคือคันธะ (กลิ่น)
9. รสธาตุ	ธาตุคือรส
10. โผฏฐัพพธาตุ	ธาตุคือสิ่งที่สัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง)
11. จักขุวิญญาณธาตุ	ธาตุคือจักขุวิญญาณ

12. โสตวิญญานธาตุ	ธาตุคือโสตวิญญาน
13. พานวิญญานธาตุ	ธาตุคือพานวิญญาน
14. ชิวหาวิญญานธาตุ	ธาตุคือชิวหาวิญญาน
15. กายวิญญานธาตุ	ธาตุคือกายวิญญาน
16. มโนธาตุ	ธาตุคือมโน
17. มโนวิญญานธาตุ	ธาตุคือมโนวิญญาน
18. ธัมมธาตุ	ธาตุคือธรรมารมณ์

อายตนะ 12 ได้แก่

1. จักขายตนะ	อายตนะคือตา
2. โสตายตนะ	อายตนะคือหู
3. พานายตนะ	อายตนะคือจมูก
4. ชิวหายตนะ	อายตนะคือลิ้น
5. กายายตนะ	อายตนะคือกาย
6. มนายตนะ	อายตนะคือใจ
7. รูปายตนะ	อายตนะคือรูป
8. สัททายตนะ	อายตนะคือเสียง
9. คันธายตนะ	อายตนะคือกลิ่น
10. รสายตนะ	อายตนะคือรส
11. โผฏฐัพพะายตนะ	อายตนะคือสิ่งที่สัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง)
12. ธัมมายตนะ	อายตนะคือธรรมารมณ์ (สิ่งที่ใจคิด)

โดยธาตุกถา มีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ภาค คือ ภาคอุทเทส และภาคนิทเทส

- ก. ภาคอุทเทส ได้แก่ ภาคที่ทรงแสดงสภาวะธรรมแม่บทหรือมาติกาพร้อมทั้งวิธีการจำแนกสภาวะธรรมโดยย่อให้เห็นโครงสร้างของคัมภีร์นี้
- ข. ภาคนิทเทส ได้แก่ ภาคที่ทรงแสดงการจำแนกโดยละเอียดด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เรียกว่า นัยถึง 14 นัย

บุคคลบัญญัติ คัมภีร์บุคคลบัญญัติเป็นคัมภีร์ที่อธิบายถึงเรื่องของการกำหนดบัญญัติธรรมชาติของบุคคลในทัศนะต่าง ๆ สรุปว่า คำอธิบายเรื่องคนในพระพุทธศาสนามี 6 แบบคือ

1. **ชั้นบัญญัติ** กำหนดลักษณะของคนว่าเป็นที่รวมของชั้น 5
2. **อายตน์บัญญัติ** กำหนดว่าคนคือ ที่รวมของอายตนะ 12
3. **ธาตุบัญญัติ** กำหนดว่าคนคือ ที่รวมของธาตุ 18
4. **สังขบัญญัติ** อธิบายธรรมชาติของคนในแง่ของอริยสัจ 4
5. **อินทรีย์บัญญัติ** กำหนดว่าคนคือที่รวมของอินทรีย์ 12
6. **บุคคลบัญญัติ** กำหนดประเภทของบุคคลตามระดับสภาวะจิต เช่น เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยบุคคล ปุณฺณ เป็นต้น

โดยบุคคลบัญญัติ มีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ภาค คือ

1. ภาคอุทเทส หรือ ภาคมาติกา แบ่งเป็น 10 อุทเทส เรียกชื่ออุทเทสตามจำนวนบุคคลที่ยกขึ้นตั้งเป็นบทมาติกาหมวดหนึ่ง ๆ เช่น หมวดที่ว่าด้วยบุคคล 1 จำพวก เรียกว่า เอกกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล 2 จำพวก เรียกว่า ทุกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล 3 จำพวก เรียกว่า ติกอุทเทส จนถึงหมวดที่ว่าด้วยบุคคล 10 จำพวก เรียกว่า ทสกอุทเทส

2. ภาคนิทเทส แบ่งเป็น 10 นิทเทส เหมือนภาคอุทเทส แต่ละนิทเทส พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำบุคคลแต่ละจำพวกของแต่ละอุทเทสมาอธิบายขยายความโดยใช้วิธีปุจฉาและวิสัชนาแต่ละบุคคล ยกเว้นนิทเทสที่ 6 ไม่ทรงใช้วิธีปุจฉา-วิสัชนา การเรียกชื่อแต่ละนิทเทสใช้จำนวนบุคคลแต่ละจำพวกเป็นชื่อนิทเทส เช่น นิทเทสที่ 1 ว่าด้วยบุคคล 1 จำพวกเรียกว่า เอกกบุคคลบัญญัติ นิทเทสที่ 2 ว่าด้วยบุคคล 2 จำพวก เรียกว่า ทุกบุคคลบัญญัติ เป็นต้น

เล่ม 37 กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่ 5 แห่งพระอภิธรรมปิฎก และเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ 37 คัมภีร์กถาวัตถุว่าด้วยวาทกถาต่าง ๆ ถึง 226 คาถา มีหมวดธรรมสำคัญหลายหมวด เช่น ชันธ 5 आयตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรี 22 อริยสัจ 4 ตลอดจนมรรคผล นิพพาน ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่า ในคัมภีร์นี้มีสูตรจำนวน 1,000 สูตร เป็นของสกวาทิ (เถรวาท) 500 สูตร และเป็นของปรวาทิ (อากิริยวาท) 500 สูตร จึงเป็นคัมภีร์ที่ประมวลวาทกถาหรือกถาแสดงลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้นมารวมไว้ แล้วเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างทางความคิดเห็นและความเชื่อ พร้อมทั้งชี้ผิดชี้ถูกให้ถือปฏิบัติไว้ด้วย

วัตถุประสงค์ของคัมภีร์กถาวัตถุ คือ

- 1) ชี้ให้เห็นว่า วาทกถาต่าง ๆ ของฝ่ายปรวาทิหรืออากิริยวาท ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากพระพุทธรูปอย่างไร
- 2) ชี้แจงแสดงเหตุผลให้เห็นความถูกต้องตามความเป็นจริงที่พระพุทธรูปทรงแสดงไว้ทั้งนี้ โดยมุ่งหวังว่า เมื่อฝ่ายนั้นรู้เห็นตามความเป็นจริงแล้วก็จะละมิจฉาทิฎฐิที่ทำให้ดีความพระพุทธรูปผิด ๆ ลงได้ และเกิดสัมมาทิฎฐิ ที่จะทำให้ดีความพระพุทธรูปถูกต้องตามความเป็นจริงต่อไป

เนื้อหาประกอบด้วยวาทกถา (คำกล่าวแสดงลัทธิ) จำนวน 226 กถา แบ่งเป็น 4 ปัณณาสก์ครึ่ง 23 วรรค วรรคละ 10 กถาโดยประมาณ

เล่ม 38-39 ยมก ภาค 1-2 เป็นคัมภีร์ที่ 6 แห่งพระอภิธรรมปิฎกและเป็นพระไตรปิฎก เล่มที่ 38-39

ความหมายของยมก

คำว่า **ยมก** แปลว่า คู่ ดังที่พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อรรถกถา พระอภิธรรมปิฎกตั้งคำถามเพื่อวิเคราะห์ศัพท์ว่า ที่ชื่อว่ายมก เพราะอรรถว่าอย่างไร (เกณญฺเฐน ยมกนฺติ) และท่านตอบเองว่า เพราะอรรถว่า คู่ (ยฺยคลญฺเฐน) ท่านยกตัวอย่างการใช้ยมกในความหมายว่า คู่ เช่น ยมกปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์ที่พระพุทธรูปทรงแสดงอย่างละคู่ ยมกสาลา (ต้นรังคู่ที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน) แล้วท่านสรุปว่า ด้วยเหตุนี้ สภาวธรรมหมวดหนึ่ง ๆ ชื่อว่ายมก (อติ ยฺยคลสงฺขาทานํ ยมกานํ วเสน เทสิตตฺตา อิมสฺส ทสฺส เอเกกํ ยมกนฺนาม)

สภาวธรรม 10 หมวด

ที่ว่า สภาวธรรมหมวดหนึ่ง ๆ ในจำนวน 10 หมวดนั้น หมายถึง หมวดสภาวธรรมต่อไปนี้คือ

1. หมวดสภาวะธรรมที่เป็นมูล
2. หมวดชั้น
3. หมวดอายตนะ
4. หมวดธาตุ
5. หมวดสังขะ
6. หมวดสังขาร
7. หมวดอนุสัย
8. หมวดจิต
9. หมวดสภาวธรรมในกุสลติกะ
10. หมวดอินทรี

สภาวธรรม 10 หมวดกับยมก

สภาวธรรม 10 หมวดนี้เองเป็นเนื้อหาของยมก จึงแบ่งยมกออกเป็น 10 ยมก เรียกชื่อตามชื่อของหมวดสภาวธรรมที่เป็นเนื้อหาเหล่านั้นๆ ดังนี้

1. ยมกว่าด้วยหมวดสภาวะธรรมที่เป็นมูล	เรียกว่า	มูลยมก
2. ยมกว่าด้วยหมวดชั้น	เรียกว่า	ชั้นยมก
3. ยมกว่าด้วยหมวดอายตนะ	เรียกว่า	อายตนะยมก
4. ยมกว่าด้วยหมวดธาตุ	เรียกว่า	ธาตุยมก
5. ยมกว่าด้วยหมวดสังขะ	เรียกว่า	สังขยมก
6. ยมกว่าด้วยหมวดสังขาร	เรียกว่า	สังขารยมก
7. ยมกว่าด้วยหมวดอนุสัย	เรียกว่า	อนุสัยยมก
8. ยมกว่าด้วยหมวดจิต	เรียกว่า	จิตยมก
9. ยมกว่าด้วยหมวดสภาวธรรมในกุสลติก	เรียกว่า	ธัมมยมก
10. ยมกว่าด้วยหมวดอินทรี	เรียกว่า	อินทรียมก

วิธีการยมก

ที่ว่า ทรงแสดงด้วยวิธีการยมก คือทรงแสดงเป็นคู่ ๆ นั้น หมายถึง ทรงแสดงแบบอนุโลม (ตามลำดับ, คล้อยตาม) และแบบปฎิโลม (ทวนลำดับ, ย้อนกลับ) สลับกันเป็นคู่ ๆ แต่ละคู่ประกอบด้วย

1) อนุโลมปุจฉา (คำถามอนุโลม) และวิสัชนา (คำตอบ)

2) ปฎิโลมปุจฉา (คำถามปฎิโลม) และวิสัชนา เช่น

1. อนุโลมปุจฉา : สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลมูลใช่ไหม

วิสัชนา : กุศลมูลมี 3 อย่างเท่านั้น (คือ อโลภะ โทสะ และโมหะ) สภาวธรรมที่เหลือ (เช่น ผัสสะ เป็นต้น) เป็นกุศล แต่ไม่เป็นกุศลมูล

2. ปฎิโลมปุจฉา : สภาวธรรมเหล่าใดเป็นกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลใช่ไหม

วิสัชนา : ใช่

เล่ม 40-45 ปฎิฐาน เป็นคัมภีร์ที่ 7 แห่งพระอภิธรรมปิฎก และเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ 40-45

ความหมายของปฎิฐาน

คำว่า **ปฎิฐาน** แปลว่า การเริ่มตั้ง, การเริ่มต้น, จุดตั้งต้น, แหล่ง, เหตุ แต่ในที่นี้เป็นชื่อคัมภีร์ซึ่งมีความหมาย 3 นัย คือ

1. ชื่อว่าปฎิฐาน เพราะอรรถว่า แสดงปัจจัยโดยประการต่าง ๆ (เกณัญเฐน ปฎิฐานนติ นานุปการปัจจัยัญเฐน) คือ เป็นปกรณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำปัจจัยต่างๆ มาแสดงรวมไว้โดยพิสดาร

2. ชื่อว่าปฎิฐาน เพราะอรรถว่า จำแนกสภาวธรรมด้วยปัจจัยต่าง ๆ (เกณัญเฐน ปฎิฐานนติ วิภชนัญเฐน) คือ เป็นปกรณ์ที่ทรงนำสภาวธรรมต่าง ๆ เช่น กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยาทธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า กุศลตีกะมาจำแนกตามประเภทของปัจจัย

3. ชื่อว่าปฏฐาน เพราะอรรถว่า เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (เกณฺฐเจฺจน ปฏฐานนฺติ ปฏิจิตฺตเจฺจน) คือ เป็นพระธรรมเทศนาที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งพระสัพพัญญุตญาณและเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ โดยเฉพาะ

รวมความว่า ปฏฐาน เป็นคัมภีร์ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำสภาวะธรรมที่เป็นจุดตั้งต้น คือ ปัจจัยจำนวน 24 ชนิด มาอธิบายให้เห็นสถิติหรือความสามารถและหน้าที่ของแต่ละชนิดแล้วทรงนำสภาวะธรรมที่เป็นมาติกา จำนวน 122 หมวด ซึ่งเป็นอภิธรรมมาติกาจากคัมภีร์ธัมมสังคณีมาจำแนกด้วยปัจจัยเหล่านี้ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ โดยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน

ปัจจัย 24 ประการ

1. เหตุปัจจัย	13. กัมมปัจจัย
2. อารัมมณปัจจัย	14. วิปากปัจจัย
3. อธิปติปัจจัย	15. อาหารปัจจัย
4. อนันตรปัจจัย	16. อินทริยปัจจัย
5. สมนันตรปัจจัย	17. ฌานปัจจัย
6. สหชาตปัจจัย	18. มัคคปัจจัย
7. อัญญมัญญปัจจัย	19. สัมปยุตตปัจจัย
8. นิสสยปัจจัย	20. วิปยุตตปัจจัย
9. อุปนิสสยปัจจัย	21. อัตติปัจจัย
10. ปุเรชาตปัจจัย	22. นัตติปัจจัย
11. ปัจฉาชาตปัจจัย	23. วิคตปัจจัย
12. อาเสวนปัจจัย	24. อวิคตปัจจัย

การจัดแบ่งคัมภีร์ปฎิฐาน

คัมภีร์ปฎิฐานแบ่งเป็น 6 ภาค ภาคละ 1 เล่ม คือ เล่มที่ 40-45 ซึ่งเป็นชุดสุดท้ายของพระไตรปิฎกทั้ง 6 ภาคว่าด้วยปฎิฐานต่าง ๆ รวม 24 ปฎิฐาน ดังนี้

ภาคที่ 1 (เล่มที่ 40) ว่าด้วยอาร์มภกตา คือ ปัจจยทเทส (การแสดงปัจจัย 24 ชนิด โดยสังเขป) และปัจจนิทเทส (การจำแนกปัจจัย 24 ชนิด โดยพิสดารพอสมควร) เป็นการปูพื้นฐานเบื้องต้น แล้วเข้าสู่เนื้อหา คือ อัมมานุโลมติกปฎิฐานตอนต้น

ภาคที่ 2 (เล่มที่ 41) ว่าด้วยอัมมานุโลมติกปฎิฐาน ตอนปลาย อัมมานุโลมติก ปฎิฐานนี้เป็นปฎิฐานที่ 1 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ 3 ข้อที่เรียกว่า ดิกมาติกา จำนวน 22 ดิกะ มีกุสลติกะเป็นติกะแรก ดำเนินตามวาระต่าง ๆ 7 วาระ มีปฎิจจวารเป็นวาระแรก ตามอำนาจของปัจจัยแต่ละชนิด ทั้ง 24 ชนิด มีเหตุปัจจัยเป็นปัจจัยแรก เช่น กุสล อัมม ปฎิจจ กุสโล อัมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัย : สภาวธรรมที่เป็นกุศล อาศัย สภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

ภาคที่ 3-4 (เล่มที่ 42-43) ว่าด้วยอัมมานุโลมทุกปฎิฐาน เป็นปฎิฐานที่ 2 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ 2 ข้อ เรียกว่า ทุกมาติกา จำนวน 100 ทุกะ มีเหตุทุกะเป็นทุกะแรก โดยดำเนินไปตามวาระและปัจจัยเหมือนอัมมานุโลมติกปฎิฐาน

ภาคที่ 5 (เล่มที่ 44) ว่าด้วยปฎิฐานที่ 3-6 เกิดจากการนำปฎิฐานที่ 1 กับ 2 มาแสดงร่วมกันแบบสลับไปมาและแสดงร่วมกันเอง คือ

- 3) อัมมานุโลมทุกติกปฎิฐาน
 - 4) อัมมานุโลมติกทุกปฎิฐาน
 - 5) อัมมานุโลมติกติกปฎิฐาน
 - 6) อัมมานุโลมทุกทุกปฎิฐาน
- (ทั้ง 6 ปฎิฐานเรียกว่า ฝ่ายอนุโลมหนัย คือ หนัยที่ไม่มีการปฏิเสธ)

ภาคที่ 6 ว่าด้วยปฏิฐานที่ 7-24 คือ

(เล่มที่ 45)

- 7) อัมมปัจจนียติกปฏิฐาน
- 8) อัมมปัจจนียทุกปฏิฐาน
- 9) อัมมปัจจนียทุกติกปฏิฐาน
- 10) อัมมปัจจนียติกทุกปฏิฐาน
- 11) อัมมปัจจนียติกติกปฏิฐาน
- 12) อัมมปัจจนียทุกทุกปฏิฐาน

ทั้ง 6 ปฏิฐานนี้ เรียกว่า ฝ่ายปัจจนียนัย คือ นัยที่มีการปฏิเสธทั้งกัมมบทและกัตตูปาท เช่น นกฺขลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกฺขลํ ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัย : สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

- 13) อัมมานุโลมปัจจนียติกปฏิฐาน
- 14) อัมมานุโลมปัจจนียทุกปฏิฐาน
- 15) อัมมานุโลมปัจจนียทุกติกปฏิฐาน
- 16) อัมมานุโลมปัจจนียติกทุกปฏิฐาน
- 17) อัมมานุโลมปัจจนียติกติกปฏิฐาน
- 18) อัมมานุโลมปัจจนียทุกทุกปฏิฐาน

ทั้ง 6 ปฏิฐานนี้เกิดจากนำฝ่ายปัจจนียนัยมาผสมกับฝ่ายอนุโลมนัย

- 19) อัมมปัจจนียานุโลมติกปฏิฐาน
- 20) อัมมปัจจนียานุโลมทุกปฏิฐาน
- 21) อัมมปัจจนียานุโลมทุกติกปฏิฐาน
- 22) อัมมปัจจนียานุโลมติกทุกปฏิฐาน
- 23) อัมมปัจจนียานุโลมติกติกปฏิฐาน
- 24) อัมมปัจจนียานุโลมทุกทุกปฏิฐาน

ทั้ง 6 ปฏิฐานนี้เกิดจากนำฝ่ายอนุโลมนัยมาผสมกับฝ่ายปัจจนียนัย

บทที่ 9

พระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน

เนื้อหาบทที่ 9

พระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน

- 9.1 พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต
- 9.2 พระไตรปิฎกภาษาจีน
- 9.3 พระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น (ฉบับไทโชชินชิว)
- 9.4 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน
- 9.5 พระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษ
- 9.6 พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์
- 9.7 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรไทย

บทนี้จะสรุปภาพรวมทั้งหมดของพระไตรปิฎก จากอดีตจนถึงปัจจุบันของนิกายต่าง ๆ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ เปรียบเทียบข้อมูล เพื่อให้นักศึกษาสามารถเห็นภาพของพระไตรปิฎกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจประวัติความเป็นมาของพระไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. เพื่อให้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจภาพรวมโดยสังเขปของพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ

บทที่ 9

พระไตรปิฎกจากอดีต-ปัจจุบัน

9.1 พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต

พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตมีหลายนิกายด้วยกัน แต่ที่ค้นพบและจะนำมากล่าวนี้เป็นของนิกายสรวาสติวาทเท่านั้น ซึ่งมีการค้นพบต้นฉบับพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกหลายฉบับในเขตเอเชียกลาง และค้นพบพระไตรปิฎกบางส่วนในเมืองโคपालปุระ นอกจากนี้ยังได้ค้นพบคัมภีร์เศษเสี้ยว (Fragments) ของพระวินัย ในเมืองกิลกิต ประเทศปากีสถาน และมีการคัดลอกต้นฉบับพระวินัยฝ่ายสันสกฤตในทิเบตหลายฉบับ เช่น วินัยสูตร วินัยสูตรฎีกา เป็นต้น

พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตได้แปลสู่พากย์ภาษาจีนเป็นส่วนใหญ่ พระสูตรที่มีชื่อเหมือนกับฉบับภาษาบาลี แต่มีเนื้อหาไม่เหมือนกัน อาจจะเป็นเพราะผู้แปลไม่รู้ภาษาจีนดีพอ หรือชาวจีนไม่รู้ภาษาสันสกฤตดีพอก็ได้ นิกายสรวาสติวาทแบ่งพระไตรปิฎกออกเป็น 3 คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกฝ่ายสันสกฤตนี้ แบ่งออกเป็น 3 คือ

- 1) วินยวิภังค์ ตรงกับสูตรตวิภังค์ฉบับบาลี
- 2) วินยวัสดุตรงกับขันธกะฉบับบาลี
- 3) วินยกษุทระ และอุตตตรครันณะ ตรงกับปริวารวัคค์ฉบับบาลี

ส่วนฉบับทิเบตได้จัดลำดับสลับกัน โดยเริ่มต้นด้วยวัสดุ ตามด้วยวินยวิภังค์ ส่วนภิกษุปรกติโมกษะ ภิกษุณีปรกติโมกษะ และภิกษุณีวิภังค์จัดพิมพ์แยกเล่ม

คัมภีร์เศษเสี้ยวพระวินัยภาษาสันสกฤต ฉบับที่พบในเอเชียกลางมี 4 เล่ม คือ

- 1) ว่าด้วยบิณฑบาตของภิกษุ
- 2) ว่าด้วยการใช้เตียง ตั่ง และไม้เท้า ฯลฯ
- 3) ว่าด้วยไตรสรณคมน์
- 4) ยังไม่ทราบว่าเป็นเรื่องอะไร

ส่วนฉบับที่ค้นพบ ณ เมืองกิลลิต ประเทศปากีสถานนั้น ได้พิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว 8 เล่ม ว่าด้วยเรื่องพระวินัยของนิกายมูลวาสติวาท 16 เรื่อง คือ พรวรชยา, โปสเถ, พรวารณา, วรณะ, จรัมมะ, ไกล์ชชะ, จีวระ, กฐิณะ, โกสัมพะกะ, กรัมมะ, ปณฑุโลหิตกะ, ปุทคละ, ปริวาสิกะ, โปสเถสถาปนะ, ศยนาศนะ และสังฆเภทะ

ท่านเอดวาท เจ โทมัส ยังได้บอกชื่อเรื่องต่างจากนี้และเพิ่มคำว่า “วัสดุ” ทำยคำด้วย เช่น ศยนาศนะ เปลี่ยนเป็นอธิกรณวัสดุ และสังฆเภทะ เปลี่ยนเป็น ศยนาสนวัสดุ

นอกจากนี้แล้วยังมีคัมภีร์พระปาติโมกข์ภาษาสันสกฤต 2 ฉบับ คือ ปราติโมกษสูตรของมหาสังฆิกะ และปราติโมกษสูตร ภิกษุวายกะ ได้พิมพ์เผยแพร่ในประเทศอินเดียแล้ว อนึ่ง Prof.Banyui Nanjio แห่งมหาวิทยาลัยโอตานิ ประเทศญี่ปุ่น ได้แสดงพระวินัยฉบับภาษาสันสกฤตไว้ 3 นิกาย คือ นิกายสรวาสติวาท นิกายมูลวาสติวาทิน และนิกายธรรมคุปตะ

พระสูตรตันตปิฎก

พระสูตรตันตปิฎก ภาษาสันสกฤตแบ่งออกเป็น อาคม 5 คือ ทิรฆาคม, มัธยมาคม, สัมยุกตาคม, เอโกตตราคม และกะษุทราคม และมีคัมภีร์อุทาน ธรรมบท สถวีรคาถา วิมานวัตถุ พุทธวงศ์ ซึ่งตรงกับฉบับภาษาบาลีในชุดทกนิกาย ส่วนคัมภีร์สูตรนิบาตคงพบแต่เศษเสี้ยว ซึ่งต้นฉบับพบที่มณฑลซินเกียงของจีนในปัจจุบัน

ทิรฆาคม มีพระสูตรเพียง 30 สูตร ซึ่งน้อยกว่าฉบับภาษาบาลี 4 สูตร และลำดับพระสูตรก็ไม่เหมือนกันอีกด้วย นอกจากนี้แล้วยังพบคัมภีร์เศษเสี้ยวของพระสูตรอีก 2 สูตร คือ สังคีติสูตร และอาฏานาฏิยสูตร

มัธยมาคม มีพระสูตร 222 สูตร ซึ่งตรงกับฉบับภาษาบาลีอังคุตตรนิกาย 82 สูตร สังยุตตนิกาย 10 สูตร ทีฆนิกาย 9 สูตร และที่เหลือเหมือนในมัชฌิมนิกาย ในคัมภีร์เศษเสี้ยวยังพบอีก 2 สูตร คือ อุปาลีสูตรและคุภสูตร

สัมยุกตาคม แบ่งออกเป็น 50 ภาค ประกอบด้วย 318 สูตร บางพระสูตรไปรวมอยู่ในทิรฆาคม มัธยมาคม และเอโกตตราคม นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์เศษเสี้ยวยังมีพระสูตรในสัมยุกตาคมอีก 3 สูตร คือ ปวารณาสูตร จันทรปมสูตร และศักติสูตร

เอโกตตราคม แบ่งออกเป็น 52 ภาค แต่ไม่ได้ระบุว่ามียี่สิบสูตร คัมภีร์นี้ยังคงมีความคล้ายคลึงกันมาก เนื่องจากฝ่ายสันสกฤตเองมีพระสูตรน้อยมาก

พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎกฝ่ายสันสกฤต ซึ่งอยู่ในพากย์จีนของนิกายสรวาสติวาท มีลักษณะเหมือนหัวข้อธรรมในคัมภีร์พระสูตรทั่วไป ไม่ซับซ้อนยากเหมือนฉบับบาลี แต่ฝ่ายสันสกฤตก็ยืนยันว่าเป็นธรรมเก่าแก่เกิดขึ้นก่อน พ.ศ. 300 และได้ระบุชื่อพระเถระผู้แต่งไว้ด้วย ไม่อ้างว่าเป็นพระพุทโธพจน์เหมือนฝ่ายเถรวาท อย่างไรก็ตามนิกายสรวาสติวาทได้ชื่อว่าเป็นนิกายนับถืออภิธรรม ดังนั้นจึงมีคัมภีร์อภิธรรม ภาษยะหรืออรรถกถา และปกรณ์พิเศษมากมาย เช่น คัมภีร์อภิธรรมโกศะของท่านวสุพันธุ คัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ของท่านกาทยายนีบุตร เป็นต้น

พระอภิธรรมฝ่ายสันสกฤต แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ คือ

1) ชฎานปรัสถานะ	5) ธาตุกายะ
2) สังคีติประยาเย	6) ธรรมสกันธะ
3) ปกรณปาทะ	7) ปรัชัญปติศาสตระ
4) วิชฎานกายะ	

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ชฎานปรัสถานะ เป็นผลงานของท่านกาทยายนีบุตร มีฉบับของท่านสังฆเทวะ แห่งกัศมีระ และท่านกูโพนเนียน (ธรรมปรียะ) แปลสู่ภาษาจีนราว พ.ศ. 926 โดยชื่อว่า “อภิธรรมมาชฎารัณณะ” ต่อมาสมณเฮียนจ้งหรือพระถังซำจั๋งได้แปลอีกเมื่อราว พ.ศ. 1180-1203 โดยให้ชื่อว่า “อภิธรรมศาสตร์” ประกอบด้วย 8 กัณฑ์ หรือบท 44 วรรค คือ

กัณฑ์ที่ 1 ชื่อสังกิริณะ มี 8 วรรค คือ “โลกุตตระ ชฎานะ ปุทฺทละ ศรัทธา อหิกตา รูปะ อนารณะ และเจตนา”

กัณฑ์ที่ 2 ชื่อ “สังโยชณะ”

กัณฑ์ที่ 3 ชื่อ “ชฎานะ”

กัณฑ์ที่ 4 ชื่อ “กรรม”

กัณฑ์ที่ 5 ชื่อ “จตุรรมหาภูตะ”

กัณฑ์ที่ 6 ชื่อ “อินทริยะ”

กัณฑ์ที่ 7 ชื่อ “สมาธิ”

กัณฑ์ที่ 8 ชื่อ “ทฤษฎี”

ท่านยโสมิตรผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมโกศวาทญาณกล่าวว่า คัมภีร์ชฎานปรธานะเหมือนร่างกาย ส่วนคัมภีร์ที่เหลืออีก 6 เหมือนมือเท้าของคัมภีร์แรก

2. สังคิทธิปริยายะ ตามหลักฐานจีนบอกว่า เป็นผลงานของพระสารีบุตร แต่ท่านยโสมิตรและท่านบุสตัน บอกว่าเป็นผลงานของพระมหาเถรานุเถระ จากนั้นพระถังซำจั๋งได้แปลสู่ภาษาจีน ราวพ.ศ.1203-1206 Prof.Takakusu ชาวญี่ปุ่นได้ให้ความเห็นว่า ผู้รจนาคงรวบรวมคัมภีร์นี้ในคราวทูตลังคายนมา เนื่องจากในนิทานวรรคของคัมภีร์กล่าวถึงพระภิกษุชาววัชชีที่แสดงวัตถุ 10 ประการด้วย

จุดประสงค์การรจนาคัมภีร์ก็เพื่อปรับทัศนคติที่ต่างกันให้เป็นแนวเดียวกัน คัมภีร์นี้ได้จัดออกเป็นหมวด เช่น หมวด 1 หมวด 2 หมวด 3 เป็นต้น ใกล้เคียงกับสังคิทธิสูตรและทสูตรสูตร ในทีมนิกายฉบับบาลี

Prof.B.C.Law กล่าวว่า สังคิทธิปริยายะเกิดก่อนสังคิทธิสูตรและเป็นแม่แบบให้สังคิทธิสูตร ส่วน Prof.Takakusu กล่าวว่าสังคิทธิปริยายะเหมือนกับบุคคลบัญญัติ ในอภิธรรมปิฎกฉบับบาลีมากกว่า สังคิทธิปริยายะนี้แบ่งออกเป็น 12 วรรค คือ นิทานวรรค, เอกธรรมวรรค, ทวิธรรมวรรค, ตริธรรมวรรค, จตุธรรมวรรค, ปัญจธรรมวรรค, ษัฏธรรมวรรค, สัปตธรรมวรรค, อัษฎธรรมวรรค, นวธรรมวรรค, ทศธรรมวรรค และสรุป วรรคท้ายพระพุทธองค์ทรงเตือนหมู่ภิกษุสงฆ์ไม่ให้ประมาทในการศึกษาท่องบ่นสาธยายคัมภีร์อภิธรรมปิฎก

เนื้อความของสังคิทธิปริยายะจะเหมือนพระอภิธรรมปิฎกและสังคิทธิสูตร เนื่องจากเริ่มด้วยเรื่องภิกษุชาววัชชีกับวัตถุ 10 ประการในนิทานวรรค จากนั้นก็ว่าด้วยธรรมหมวดหนึ่ง เช่น สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหารในเอกธรรมวรรคและว่าด้วยธรรมหมวด 2 เช่น นามและรูป และธรรมหมวด 3 เช่น กุศลธรรม 3 อกุศลธรรม 3 เป็นต้น

3. ปกรณปาทะ คัมภีร์นี้มีชื่อเต็มว่า “อภิธรรมปกรณะ” พระถังซำจั๋งบอกว่าเป็นผลงานของท่านยโสมิตร อาจารย์สำคัญของนิกายสรวาสติวาทในแคว้นคันธาระ จากนั้นท่านคุณภัทร และท่านโพยศ ได้แปลสู่ภาษาจีนราว พ.ศ. 978-986 Prof.B.C.Law กล่าวว่า คัมภีร์นี้คู่กับคัมภีร์วิภังคะของฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะเนื้อหาสูตรตปาสนียะ ส่วนท่านญาณติโลกิกขุมมีความเห็นว่าคัมภีร์วิภังค์ฝ่ายเถรวาท มีความคล้ายกับคัมภีร์ธรรมสกันธะมากกว่า เนื่องจาก 18 บทของวิภังค์และ 21 บทของธรรมสกันธะมี 14 บทที่ลงกันได้ ปกรณปาทะนี้มี 8 บท คือ

- 1) ว่าด้วยหลักธรรมในอภิธรรม คือ จิต จิตตธรรม จิตตวิปการุณยะ สังการะ และอสังการะ
- 2) ว่าด้วยชฎานะ 10 มี ธรรมชฎานะ ประจิตตชฎานะ ฯลฯ และบทสุดท้าย ว่าด้วยปัญหา 1,000 ชนิด ซึ่งเกี่ยวกับคิกขาปะทะ ศรามณณผละ ฤทธิปาทะ สมฤตยูปัสถานะ และอารยัตถะ เป็นต้น

4. วิชญาณกายะ ท่านเทวศรมาแห่งวัดวิโค เมืองสาวัตถิ รจนาคัมภีร์นี้ไว้ประมาณ ปี พ.ศ.100 บางท่านสันนิษฐานว่าเกิดหลังตติยสังคายนา เพราะมีข้อความคัดค้านมติพระ โมคคัลลีสัทธสเถระ จากนั้นพระถังซัมจั๋งได้แปลสู่ภาษาจีน เป็นหนังสือรวมกันถึง 16 ผูก โดย แบ่งเป็น 6 กัณฑ์ คือ

- 1) ว่าด้วยทศนะของพระโมคคัลลีสัทธเถระ เกี่ยวกับบุคคล อินทรีย์ รูป จิต กิเลส วิญญาน และโพชฌงค์ ฯลฯ
- 2) ว่าด้วยบุคคลและศูนยตา
- 3) ว่าด้วยความเป็นเหตุปัจจัยกันในกระบวนการทางจิตและกัณฑ์สุดท้าย ว่าด้วยการวิเคราะห์จิตของพระอรหันต์

5. ธาตุกายะ ฝ่ายจีนกล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของท่านวสุมิตร ราว พ.ศ. 300 Prof.N.Dutt ก็มีความเห็นเช่นกันว่า ท่านวสุมิตรได้รจนา เพื่อขยายบทที่ 4 ของคัมภีร์ ปรกรณปาทะของท่านเอง ส่วนท่านโสมิตร์และท่านบุสตันกล่าวว่า เป็นผลงานของท่านปุณณะ จากนั้นพระถังซัมจั๋งได้แปลสู่ภาษาจีน ส่วน Prof.Takakusu ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ธาตุกายะ ในภาษาจีนนั้นมี 3 ฉบับ คือ ฉบับใหญ่สุดมี 6,000 โสลก ฉบับกลางมี 900 โสลก และฉบับ เล็กสุดมี 600 โสลก ส่วนฉบับแปลของพระถังซัมจั๋ง แบ่งออกเป็น 2 กัณฑ์ คือ

- 1) ว่าด้วยธรรมหลายประเภท เช่น มหาภูมิกธรรม 10 เกลศมหาภูมิกธรรม 10 เป็นต้น
- 2) ว่าด้วยสัมประยุกตะและวิปการุณยะของธรรม 88 ข้อ แบ่งออกเป็น 16 ตอน เริ่มจากเวทนา 5 วิญญาน 6 และอภิสมากรรม คือ อหิริกะและอนัตตูปปะ Prof.La Valle Poussin กล่าวว่า คัมภีร์นี้เก่ามาก อาจเป็นแหล่งกำเนิดของคัมภีร์ธาตุกถาฝ่ายบาลี เนื่องจากกล่าวถึง สัมประยุกต์และวิปการุณยะเหมือนกัน

6. ธรรมสกันธะ ว่าตามหลักฐานจีน คัมภีร์นี้รจนาโดยพระเมาศัลยณะ ส่วนท่านยโสมิตรและท่านบุสตันกล่าวว่า เป็นผลงานของพระสารีบุตร จากนั้นพระถังซำจั๋งได้ แปลสู่ภาษาจีน ธรรมสกันธะนี้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญ เพราะคัมภีร์สังคีติปรายะได้นำไปอ้างอิง พระญาณติโลกภิกขุกล่าวว่า เทียบได้กับคัมภีร์วิภังค์ฉบับบาลี และจำนวน 12 บทก็ลงกัน กับคัมภีร์วิภังค์ถึง 14 บท ธรรมสกันธะ ได้แบ่งออกเป็น 21 บท คือ

- 1) ลิกขาบท
- 2) พระโสดาบัน
- 3) อจลศรัทธา
- 4) อารยผล ฯลฯ

และสุดท้ายว่าด้วยปฎิจจสมุปบาท 12 Prof.B.C.Law กล่าวว่า ไม่สามารถ เปรียบเทียบกับอภิธรรมปิฎกภาษาบาลีได้ แต่มีหัวข้อคล้ายกับวิภังค์ฝ่ายบาลี หรือวิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์ก็ได้

7. ปรัชญูปติศาสตระ ท่านมหาเมาศัลยณะได้รจนา ต่อมาพระถังซำจั๋งได้ แปลสู่ภาษาจีน ส่วนอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ กล่าวว่า พระธรรมปาละแปลคัมภีร์นี้แบ่งออกเป็น 3 กัณฑ์ ตามฉบับภาษาทิเบต คือ

- 1) โลกบัญญัติ
- 2) การณบัญญัติ
- 3) กัมมบัญญัติ

Prof.B.C.Law กล่าวว่าคัมภีร์นี้เหมือนกับลักขณสูตร ที่พินาย ปาฎิกวรรค ฉบับบาลีมาก Prof.Takakusu ให้ความเห็นว่า เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกันระหว่างอภิธรรม ฝ่ายเถรวาทกับอภิธรรมฝ่ายสรวาสติวาท ไม่มีความเหมือนกันเลย ส่วนท่านญาณติโลกภิกขุ แสดงความคิดเห็นว่า มีเพียงแต่คัมภีร์ธรรมสกันธะเท่านั้นที่ลงกันได้กับคัมภีร์วิภังค์ฝ่ายบาลี นอกจากนี้แตกต่างกันมากมาย คำสอนใดที่ใกล้เคียงกันก็ทำให้ทราบได้ว่า เป็นพุทธพจน์แท้ หรือเป็นพระคัมภีร์ยุคแรก ส่วนที่ต่างกันก็ช่วยให้เรามีโลกทัศน์กว้างไกลและช่วยให้เรากล้า ตีความพระพุทพจน์ให้หลากหลาย สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงมากขึ้น เพื่อความเจริญ และตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาอีกด้วย

9.2 พระไตรปิฎกภาษาจีน

พระไตรปิฎกภาษาจีนนี้สืบเนื่องมาจากพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต จึงถือว่าไม่ได้เกิดในอินเดีย ได้รับการแปลอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 602-1669 แห่งราชวงศ์สุ่ง ในระยะเวลาดังกล่าวได้แปลคัมภีร์พระไตรปิฎกและพระสูตรสำคัญถึง 1,440 คัมภีร์ จำนวน 5,586 เล่ม

คัมภีร์ที่แปลสู่ภาษาจีนมาจากฉบับสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาทเป็นส่วนมาก สำหรับผู้แปลนั้นคงจะมีทั้งพระภิกษุและฆราวาส พระภิกษุมีจำนวนถึง 176 รูป โดยมากมาจาก เอเชียกลาง เช่น พระกาศยปมาตังคะและพระธรรมรักษะจากเอเชียกลางได้แปลพระสูตร 42 บท ในรัชกาลพระเจ้ามิ่งตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น ราวพ.ศ.602 จากนั้นก็มีพระอันเสื่อเกาจาก เปอร์เซีย พระสังฆเทวะ ท่านกุมารพุทธิ พระธรรมมานันทะ ท่านคุณภัทร เป็นต้น ส่วนท่าน กุมารชีวะได้ชื่อว่าเป็นนักแปลสำนวนอ่านง่าย เนื่องจากท่านได้แปลเพื่อให้ชาวจีนอ่านเข้าใจง่าย ไม่เน้นอรรถรสหรือรักษาความเดิมนัก และต่อมาก็คือพระถังซัมจั๋ง ท่านได้แปลคัมภีร์ที่นำไปจากประเทศอินเดียถึง 75 ชุด เป็นหนังสือถึง 1,335 ผูก

พระไตรปิฎกฉบับภาษาจีนนั้น เดิมคงเขียนลงบนกระดาษม้วนยาว ๆ หลายแผ่น ต่อกันแล้วพับเป็นพับ ๆ โดยเขียนเพียงด้านเดียว มีการค้นพบต้นฉบับดังกล่าวในถ้ำตุนหวง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจีนไม่นาน คัมภีร์ที่ค้นพบมีอายุราวพ.ศ. 949 ปัจจุบันบางส่วน เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ในประเทศอังกฤษ เนื่องจากจีนได้ค้นพบระบบพิมพ์ขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 8 จากนั้นได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกออกเผยแผ่หลายฉบับ เริ่มตั้งแต่ราชวงศ์สุ่ง พระเจ้าจักรพรรดิ ได้มีพระบัญชาให้ทำแม่พิมพ์ 130,000 ชิ้น เพื่อพิมพ์พระไตรปิฎกในปีพ.ศ. 1465 และเสร็จสิ้นในปีพ.ศ. 1526 จากนั้นก็มีฉบับเอกชนชื่อว่า ฉบับวัดตงชาน ต่อมาเป็นฉบับวัดฟูเจาโกหยวน ตลอดจนฉบับมองโกลและฉบับราชวงศ์แมนจูอีก 2 ฉบับ พร้อมกับฉบับล่าสุดที่พิมพ์ที่เมือง เซียงไฮ้ เรียกว่า พระไตรปิฎกด้วยเครื่องพิมพ์สมัยใหม่ โดยเริ่มพิมพ์ในปีพ.ศ. 2452-2457

แม้จีนจะมีพระไตรปิฎก แต่นักปราชญ์มหายานของจีนเองก็ยอมรับว่า คัมภีร์ของตนไม่ใช่พุทธพจน์ที่แท้จริงหรือไม่ใกล้เคียงกับพุทธพจน์ ดังผู้รวบรวมพจนานุกรมศัพท์ พระพุทธศาสนาภาษาจีนชื่อ Prof. Soothill กล่าวว่า “นิกายมหายาน หากเปรียบเทียบกับ นิกายหินยานที่มีหลักธรรมที่น้อยกว่าแล้ว จะถือว่าตัวเองมีหลักธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่า แต่คำสอน นิกายหินยานใกล้เคียงพุทธพจน์เดิมมากกว่าอย่างแน่นอน”

พระไตรปิฎกภาษาทิเบตแปลมาจากภาษาสันสกฤตในพุทธศตวรรษที่ 12 เนื่องจากพระพุทธศาสนาเข้าสู่ทิเบตช่วงพ.ศ. 1160 เมื่อกษัตริย์ทิเบตอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเนปาล และเจ้าหญิงจีนที่นับถือพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎกนอกจากฉบับภาษาบาลี คือ ฉบับภาษาสันสกฤต ฉบับภาษาจีน และฉบับภาษาทิเบต ทั้งหมดถือว่าเป็นของมหายานที่สืบทอดมาจากสังคายนาครั้งที่ 4 ปีพ.ศ. 643 ณ เมืองเปชวา ตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย

มหายานยอมรับสังคายนาครั้งนี้ซึ่งถือว่า เป็นสังคายนาของนิกายสรวาสติวาทิน ต่อมานิกายสรวาสติวาทินสูญสิ้นไป แต่มหายานก็ยังใช้คัมภีร์ของนิกายนี้

พระไตรปิฎกมหายานที่เป็นหลักก็มีฉบับจีนกับทิเบต นอกจากนี้ถือว่าถ่ายทอดหรือรับไปจากจีนและทิเบตหรือหากมีก็ยังไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร สำหรับพระไตรปิฎกฉบับสันสกฤตที่เป็นต้นเดิมของมหายานได้สูญหายไปแทบหมดสิ้น ที่พบในพุทธสถานหรือสถูปเจดีย์ก็อยู่ในสภาพกระจัดกระจาย จตุตถสังคายนาเกิดขึ้น เนื่องจากพระเจ้ากนิษกะทรงสับสนในหลักธรรมที่พระสงฆ์แสดงแตกต่างกัน พระปาริศวะแห่งนิกายสรวาสติวาทินจึงถวายคำแนะนำให้ทำสังคายนา ณ ชาลันธร แคว้นแคชเมียร์ ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์ พระปาริศวะเป็นประธานสังคายนา แต่บางตำราว่าพระวสุมิตรเป็นประธาน พระอรหันต์เข้าร่วมประชุม 500 รูป ร้อยกรองพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤต หลังจากสังคายนาเสร็จแล้วได้จารึกในแผ่นทองแดง และบรรจุลงในพระเจดีย์

จดหมายเหตุพระถังซำจั๋งว่า เบื้องต้นพระอริยสงฆ์ 500 รูป สังคายนารรณกถาพระสูตรชื่อว่าอุปกาศาสตร์หนึ่งแสนโคลก ต่อมาสังคายนารรณกถาพระวินัยชื่อว่า วินัยวิชาศาสตร์หนึ่งแสนโคลก และสังคายนารรณกถาพระอภิธรรมปิฎกชื่อว่า อภิธรรมวิชาศาสตร์หนึ่งแสนโคลก รวมเป็นสามแสนโคลกเก้าล้านหกแสนคำ พระเจ้ากนิษกะรับสั่งให้จารึกอรณกถาเหล่านั้นลงในแผ่นทองแดง แล้วให้บรรจุลงในหีบศิลาเก็บรักษาไว้ในสถูปและให้พวกยักษ์รักษาป้องกันมิให้พวกนอกศาสนาเข้าไปได้ ผู้จะศึกษาก็มาที่สถูปนี้

9.3 พระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น (ฉบับไทโชชินชิว)

เป็นที่ทราบกันดีว่าในประเทศไทยของเรานั้น คัมภีร์ที่ยึดถือเป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าวิจัยพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนหลัก ๆ 3 ส่วนคือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม พระไตรปิฎกนี้ได้รับการแปลจากภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นภาษาที่เก็บรักษาคำสอนดั้งเดิมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ แต่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยญี่ปุ่นนั้นสืบทอดมาจากประเทศจีนเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้คัมภีร์ที่สืบทอดมานั้นจึงถูกจารึกด้วยอักษรจีนเป็นส่วนใหญ่ และได้มีการพัฒนารูปแบบของคัมภีร์เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระไตรปิฎกในประเทศไทยของเรา แต่สิ่งที่แตกต่างกันคือรูปแบบของการจัดหมวดหมู่และส่วนของเนื้อหา ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นของเถรวาทและมหายานเอกสารฉบับนี้ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมา โครงสร้าง เนื้อหาคร่าว ๆ และความสำคัญของพระไตรปิฎกฉบับไทโชชินชิว ปัจจุบันคัมภีร์ชุดนี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในการใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยญี่ปุ่น

ประวัติความเป็นมา

ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาของประเทศญี่ปุ่นนั้นส่วนใหญ่จะถูกบันทึกด้วยตัวอักษรของจีนและรูปแบบของประโยคก็เป็นรูปแบบพิเศษ หากต้องการจะศึกษาคัมภีร์เหล่านี้แล้ว นอกจากความรู้เรื่องตัวอักษรจีนแล้วยังต้องศึกษาหลักไวยากรณ์และรูปแบบของประโยคด้วย จึงเป็นสิ่งที่ยากต่อการเข้าใจของคนญี่ปุ่นทั่วไป เพราะเหตุนี้ในยุคแรก ๆ การศึกษาคัมภีร์เหล่านี้จึงจำกัดอยู่ในวงของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเพียงเท่านั้น ปัญหาที่ประสบอีกประการหนึ่งคือการจัดหมวดหมู่คำสอนนั้นมีความจำเป็นต้องปรับปรุงให้สมบูรณ์แบบมากขึ้น จนมาถึงสมัยไทโชของประเทศญี่ปุ่นซึ่งตรงกับปีค.ศ. 1924 คณะนักวิชาการพระพุทธศาสนาภายใต้การนำของทะคะคุชิจุงจิโร่ได้เล็งเห็นถึงปัญหานี้ จึงมีความคิดริเริ่มที่จะพัฒนาปรับปรุงและเรียบเรียงจัดหมวดหมู่คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาทำความเข้าใจสำหรับนักวิชาการยุคหลัง ๆ การทำงานร่วมกันในครั้งนี้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องจนถึงปี ค.ศ.1934 ซึ่งอยู่ในสมัยโชวะ รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 11 ปีพระไตรปิฎกฉบับไทโชชินชิวจึงแล้วเสร็จสมบูรณ์

โครงสร้างพระไตรปิฎกฉบับไทโซชินชีว

พระไตรปิฎกฉบับไทโซชินชีวมีทั้งหมด 100 เล่ม ซึ่งจัดแบ่งเป็น 5 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ตั้งแต่เล่มที่ 1-55 เป็นส่วนที่รวบรวมคำสอนที่สืบทอดจากอินเดีย และจีน พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมทั้งที่เป็นของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานจะถูกจัดเข้าในส่วนนี้ หากนำส่วนของเถรวาทมาเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกของเราแล้วจะพบข้อแตกต่างบางประการ แต่เนื้อหาโดยส่วนใหญ่จะตรงกัน

ส่วนที่ 2 ตั้งแต่เล่มที่ 56-84 รวมทั้งสิ้น 29 เล่มเป็นส่วนที่เรียบเรียงคำสอนของพระภิกษุในยุคก่อนๆ ในประเทศญี่ปุ่นเอง โดยเริ่มต้นจากการเรียบเรียงคำสอนจากคัมภีร์ชื่อดัง (คัมภีร์ซังเคียวกิโอะ) ในยุคของพระเจ้าจักรพรรดิโซโทคุไทชิ การจัดหมวดหมู่ของคัมภีร์ในส่วนนี้จัดเรียงตามลำดับยุคสมัยเป็นหลัก จากนั้นจึงจัดเรียงตามหลักคำสอน ซึ่งจะมีทั้งส่วนที่เป็นพระสูตร พระวินัย และอภิธรรม (ในประเทศญี่ปุ่น การจัดเรียงจะเริ่มจากพระสูตรก่อน) การจัดเรียงคำสอนของพระภิกษุในประเทศตนเองแยกออกมาเช่นนี้อาจเป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นได้ว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีความเป็นชาตินิยมสูงมาก

ส่วนที่ 3 มี 1 เล่มคือเล่มที่ 85 เป็นส่วนที่เก็บรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งคัดลอกจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ถูกขุดค้นพบที่เมือง Dunhuang ซึ่งอยู่แถบตะวันตกเฉียงเหนือในประเทศจีน ในส่วนของ 85 เล่มแรกนี้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ 2,920 ชุด โดยไม่นับรวมชุดที่มีเนื้อหาซ้ำซ้อนกัน ในคัมภีร์ 2,920 ชุดนี้คิดเป็นจำนวนเล่มทั้งหมด 11,970 เล่ม

ส่วนที่ 4 มี 12 เล่ม เป็นส่วนพิเศษที่ทำแยกออกมาจึงไม่ได้กำหนดหมายเลขของเล่ม ส่วนนี้จะเป็นส่วนที่รวบรวมภาพโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรมในทางพระพุทธศาสนาเก็บไว้อย่างมากมาย

ส่วนที่ 5 มี 3 เล่ม ทั้ง 3 เล่มนี้เป็นดรรชนีของเนื้อหาและศัพท์ของพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ เพื่อสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า อีกประการหนึ่ง พระไตรปิฎกฉบับเก่า ๆ ของญี่ปุ่นนั้นจะถูกเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงไม่สามารถหาอ่านได้ง่ายนัก ดรรชนีทั้ง 3 เล่มนี้ยังได้รวบรวมข้อมูลของพระไตรปิฎกซึ่งถูกเก็บไว้ตามวัดต่าง ๆ ไว้ด้วย

ปัจจุบัน พระไตรปิฎกฉบับไทโซชินชีวจัดเป็นพระไตรปิฎกที่ได้รับการยอมรับและนิยมใช้เป็นแหล่งค้นคว้า อ้างอิงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากที่สุดในประเทศญี่ปุ่น และเพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า สมาคมปรัชญาอินเดียและพระพุทธศาสนาประเทศญี่ปุ่นจึงได้จัดทำข้อมูลของพระไตรปิฎกชุดนี้ตั้งแต่ฉบับที่ 1-85 ลงในเว็บไซต์ นอกจากนี้สามารถดาวน์โหลดข้อมูลจากเว็บไซต์นี้ได้ อันเป็นอุปการะต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาในแถบประเทศที่ใช้อักษรจีนเป็นอย่างมาก

นักปราชญ์ชาวญี่ปุ่นชื่อ Prof.Mizuno ได้แสดงทัศนคติว่า บรรดาพระพุทธรูปทุกนิกาย นิกายเถรวาท ซึ่งเป็นนิกายใหญ่สายหินยานนิกายเดียวเท่านั้น ที่จัดว่ามีพระไตรปิฎกครบสมบูรณ์ภาษาเดียว จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกฉบับภาษาญี่ปุ่นถึงจะมีหลายเล่ม แต่ก็ยังถือว่าไม่สมบูรณ์เหมือนฉบับบาลี

9.4 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน

ชาวอังกฤษชื่อ Prof.T.W.Rhys Davids เป็นผู้ก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ขึ้น โดยมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Pail Text Society หรือ PTS. ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ท่านได้พิมพ์เผยแพร่พระไตรปิฎก 2 ฉบับ คือ ฉบับภาษาบาลีอักษรโรมัน และฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ รวมทั้งอรรถกถา และปกรณ์วิเสส ตามวัตถุประสงค์ของสมาคมบาลีปกรณ์ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ นิยมอ้างอิงพระไตรปิฎกทั้ง 2 ฉบับดังกล่าว แต่พระไตรปิฎกฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ก็ยังชื่อว่าได้แปลไปจากฉบับภาษาบาลีจากประเทศศรีลังกา โดยชาวตะวันตกได้มาศึกษาเล่าเรียนบาลีจนสามารถปริวรรตเป็นอักษรโรมัน และแปลเป็นภาษาอังกฤษได้ แม้บางชุดจะไม่สมบูรณ์ก็ตาม ชาวตะวันตกเองก็ยังแสดงความเห็นว่าพระไตรปิฎกภาษาบาลีฝ่ายเถรวาทสมบูรณ์ จึงได้จัดแปลเป็นภาษาอังกฤษ T.O.Ling กล่าวไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ของเขาว่า พระไตรปิฎก หลักพุทธธรรมในคัมภีร์ภาษาบาลี ที่นิกายเถรวาทเคารพนับถือ จัดว่าเป็นคำสอนแบบดั้งเดิมที่สุด และสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่พบมา

สมาคมบาลีปกรณ์ หรือ Pali Text Society ชื่อย่อว่า PTS. ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรโรมันครบชุด โดยมีคณะทำงานในการปริวรรตภาษาบาลีสู่อักษรโรมัน แต่ละเล่มจะมีกองบรรณาธิการประจำตรวจชำระและปริวรรต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.Vinaya Pitaka พระวินัยปิฎกฉบับอักษรโรมัน มี 5 เล่ม เล่มที่ 1 มหาวรรค เล่มที่ 2 จุลลวรรค เล่มที่ 3 สุตตวิภังค์ภาค 1 (ปาราชิก, สังฆาทิเสส, อนียต, นิสัคคีย์) เล่มที่ 4 สุตตวิภังค์ภาค 2 (มหาวิภังค์, ภิกขุณีวิภังค์) และเล่มที่ 5 ปริวาร พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.1879 และครั้งสุดท้ายปี พ.ศ.1997 โดยมี Hermann Oldenberg เป็นบรรณาธิการ พร้อมทั้งเขียนบทนำที่น่าสนใจไว้ในเล่มที่ 1

2. Suttanta Pitaka³ พระสุตตันตปิฎกฉบับอักษรโรมันมีครบทั้งหมดคือ 37 คือ เริ่มจาก

วิเคราะห์

2.1 Digha Nikaya 3 เล่ม T.W.Rhys Davids และ J.Estlin Carpenter edit.

2.2 Majjhima Nikaya 3 เล่ม V.Trenckner และ Robert Chalmerd edit.

2.3 Samyuttanikaya 6 เล่มรวมทั้งเล่มตรรชนี M.Leon Feer edit. และ G.A.Somaratne

2.4 Anguttara Nikaya 6 เล่มรวมทั้งเล่มตรรชนี R.Morris และ E.Hardy edit.

2.5 Khuddaka Nikaya มีพิมพ์แยกเล่มแต่ละส่วนดังต่อไปนี้

2.5.1 Khuddakapatha จำนวน 1 เล่ม Mrs.C.A.F.Rhys Davids edit.

2.5.2 Dhammapada จำนวน 1 เล่ม O.Von Hinuber และ K.R.Norman edit.

2.5.3 Udana จำนวน 1 เล่ม P.Steinthal edit

2.5.4 Itivuttaka จำนวน 1 เล่ม E.Windisch edit.

2.5.5 Suttanipata จำนวน 1 เล่ม D.Andersen และ H.Smith edit.

2.5.6 Vimanavatthu & Petavatthu N.A.Jayawickrama edit. ฉบับรวมเล่ม

2.5.7 Thera-Theri Gatha H.Oldenbergh และ R.Pischel edit. ฉบับรวมเล่ม

2.5.8 Jataka พร้อมมอรรณกถาจำนวน 6 เล่ม V.Fausboll และ T.W.Rhys Davids edit.

2.5.9 Mahaniddesa จำนวน 1 เล่ม L.D. Vallee Poussin edit.

2.5.10 Cullaniddesa จำนวน 1 เล่ม W.Stede edit.

2.5.11 Patisambhidamagga จำนวน 1 เล่ม Vols.I,II A.C.Taylor edit.

2.5.12 Apadana จำนวน 1 เล่ม M.E.Lilley edit.

2.5.13 Buddhavamsa & Cariyapitaka จำนวน 1 เล่ม N.A.jayawickrama edit.

3. Abhidhamma Pitaka1 ฉบับอักษรโรมันมีครบทั้งหมด 7 คัมภีร์ รวม 9 เล่ม โดยเริ่มจาก Dhammasangani จนถึงเล่มสุดท้าย คือ patthana บางคัมภีร์มีมอรรณกถารวมอยู่ด้วยดังต่อไปนี้

3.1 Dhammasangani จำนวน 1 เล่ม E.Muller edit.

3.2 Vibhanga จำนวน 1 เล่ม Mrs. Rhys Davids edit.

3.3 Dhatukatha และอรรถกถาจำนวน 1 เล่ม E.R.Gooneratne edit.

3.4 Puggalapannatti และอรรถกถาจำนวน 1 เล่ม G.Landsberg and Mrs. Rhys Davids edit.

3.5 Kathavatthu, Vols.I-II จำนวน 1 เล่ม A.C.Taylor edit.

3.6 Yamaka, Vols.I-II จำนวน 2 เล่ม Caroline Rhys Davids edit. และคณะ

3.7 Patthana, (Duka-Tikapatthana) Vols.I-II จำนวน 2 เล่ม Mrs.Rhys Davids edit.

4. Atthakatha2 มีอรรถกถาพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม จำนวน 47 เล่ม อรรถกถาชาดกโรมัน ได้พิมพ์รวมกับฉบับพระบาลี ส่วนอรรถกถาวิมานวัตถุ และเปตวัตถุ ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 Samantapasadika อรรถกถาพระวินัยปิฎกมีจำนวน 8 เล่มรวมดัชนี J.Takakusu and M.Nagai edit.

4.2 Kankhavitarani อรรถกถาพระปาติโมกข์ จำนวน 1 เล่ม K.R.Norman and William Pruitt edit.

4.3 Sumangalavilasini อรรถกถาพระสูตรที่ขนิทาย จำนวน 3 เล่ม T.W. Rhys Davids and J.E.Carpenter edit.

4.4 Papançasudani อรรถกถาพระสูตรมัชฌิมนิกาย จำนวน 4 เล่ม J.H.Woods,D.Kosambi,I.B.Horner edit.

4.5 Saratthappakasini อรรถกถาพระสูตรสังยุตตนิกาย จำนวน 3 เล่ม F.L.Woodward edit.

4.6 Manorathapurani อรรถกถาพระสูตรอังคุตตรนิกาย จำนวน 5 เล่ม M.walleser and H.Kopp edit.

4.7 Paramatthajotika อรรถกถาพระสูตรขุททกปาฐะ จำนวน 1 เล่ม H.Smith edit.

4.8 Dhammapadatthakatha อรรถกถาธรรมบท จำนวน 4 เล่ม S.C.Norman edit.

4.9 Paramatthadipani อรรถกถาอุทาน จำนวน 1 เล่ม F.L.woodward edit.

4.10 Paramatthadipani อรรถกถาอิติวุตตกะ จำนวน 2 เล่มรวมดัชนี M.M.Bose edit.

4.11 Paramatthajotika อรรถกถาสุตตนิบาต จำนวน 3 เล่ม H.Smith edit.

4.12 Paramatthadipani อรรถกถาเถรคาถา จำนวน 3 เล่ม F.L.woodward edit.

4.13 Paramatthadipani อรรถกถาเถรีคาถา จำนวน 1 เล่ม William Pruitt edit.

4.14 Saddhammapajjotika อรรถกถา มหา-จุฬินิเทศ จำนวน 2 เล่ม
A.P.Buddhadatta Mahathera edit.

4.15 Sadhammappakasini อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค จำนวน 2 เล่ม C.V.Joshi
edit.

4.16 Visuddhajanavilasini อรรถกถาอปทาน จำนวน 1 เล่ม C.E. Godakumbura
edit.

4.17 Madhuratthavilasini อรรถกถาพุทธวงศ์ จำนวน 1 เล่ม I.B.Horner edit.

4.18 Paramatthadipani อรรถกถาจริยาปิฎก จำนวน 1 เล่ม D.L.Barua edit.

4.19 Sammohavinodani อรรถกถาพระอภิธรรมวิภังค์ จำนวน 1 เล่ม
A.P.Buudhadatta Mahathera edit.

9.5 พระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษ

พระไตรปิฎกฉบับแปลสู่พากย์ภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์โดยสมาคมบาลีปกรณ์เป็น
ส่วนมาก นอกจากนี้ก็มีสำนักพิมพ์อื่นพิมพ์ในชุดของหนังสือ SACRED BOOKS OF THE EAST
พระไตรปิฎกชุดนี้มีสำนวนการแปลที่ต่างกันการแปลก็มุ่งให้ผู้อ่านเข้าใจมากกว่าที่จะมุ่งรักษา
รูปแบบไวยากรณ์ นอกจากนี้ยังได้ทำเชิงอรรถในประโยคที่ยากซับซ้อนไว้ด้วย และมีการตัด
ข้อความที่ซ้ำกันหลายครั้งออก ผู้แปลจะเขียนสรุปเนื้อความทั้งเล่มไว้ในบทนำ พร้อมทั้งแสดง
ความคิดเห็นและวิจารณ์ในเล่มนั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเล่มมัชฌิมนิกาย จะมีการสรุปไว้
ทุกพระสูตร เล่มกถาวัตถุได้นำข้อความจากอรรถกถามาแสดงให้เห็นเพื่อเข้าใจง่ายว่าใครเป็น
ฝ่ายถามหรือตอบ พระไตรปิฎกชุดนี้มีดัชนีท้ายเล่มที่อ้างอิงชื่อและหน้าของฉบับอักษรโรมันไว้
ให้เทียบเคียงด้วย

1. Book of Discipline1 หรือ Vinaya Texts พระวินัยปิฎกฉบับอังกฤษมีทั้งหมด 6
เล่ม T.W.Rhys Davids แปลบางส่วนของปาติโมกข์ และมหาวรรค ในจุลลวรรคได้แปลทั้งหมด
ที่เหลือ I.B.Horner ได้แปลจนจบสมบูรณ์ มีชื่ออังกฤษว่า The Book of Discipline Part 1-6
พิมพ์ในชุดหนังสือ SACRED BOOKS OF THE EAST โดยสันปกหนังสือมีชื่อว่า Sacred Books of
the Buddhist, Vol.X I-XXV, Book of Discipline Part 1-6, Translated by I B.Horner

2. The Discourses พระสุตตันตปิฎก ฉบับอังกฤษมีทั้งหมดกว่า 30 เล่ม และบางเล่มมีผู้แปลหลายสำนวน เช่น ธรรมบทมีผู้แปลทั้งหมดไม่ต่ำกว่า 8 สำนวน หรือ 8 เล่ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

Dialogues of the Buddha ทีฆนิกาย มี 3 เล่ม แปลโดย T.W.and C.A.Rhys Davids จัดพิมพ์ในชุดหนังสือ Sacred Books of the Buddhist โดยมีชื่อว่า Dialogues of the Buddha I-III

Middle Length Saying มัชฌิมนิกาย แปลโดย I.B.Horner มีชื่อเรียกว่า The collection of the Middle Length Saying มี 3 เล่ม และแปลใหม่อีกสำนวนหนึ่งโดย Bhikkhu Nanamoli and Bhikkhu Bodhi มีชื่อเรียกว่า Middle Length Discourses of the Buddha มี 1 เล่ม

Connected Discourses of the Buddha สังยุตตนิกาย มีจำนวน 2 เล่ม แปลโดย Ven. Bhikkhu Bodhi พิมพ์โดย PTS. ร่วมกับสำนักพิมพ์ Wisdom Publications

Gradual Saying อังคุตตรนิกาย มีทั้งหมด 5 เล่ม แปลโดย F.L.woodward and E.M.Hare มีชื่อว่า The Book of the Gradual Saying โดย C.A.F. Rhys Davids เขียนบทนำ

Minor Anthologies of the Pali Canon ขุททกนิกายมีหลายเล่ม และบางเล่มก็มีหลายสำนวน แต่ก็ยังพิมพ์ไม่ครบชุด ชุดที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ คือ มหา-จูฬนันทเทส และอปทาน

The Minor Readings ขุททกปาฐะ จำนวน 1 เล่ม แปลโดย Bhikkhu Nanamoli มีชื่อว่า Minor Readings and Illustrator

The Word of the Doctrine ธรรมบท แปลโดย K.R.Norman และมีแปลสู่ภาคอังกฤษโดย F.Max Muller, F.L.woodward, Narada Thera, Buddhadatta Thera, Buddharakkhit เป็นต้น

The Udana อุทาน ครั้งแรกแปลโดย F.L.woodward มีชื่อว่า Verses of Uplift ต่อมา มี J.D.Ireland และฉบับสุดท้ายแปลโดย Peter Masfield จำนวน 1 เล่ม มีชื่อตรงตัวว่า The Udana

The Itivuttaka อิติวุตตกะ ครั้งแรกแปลโดย J.H.Moore มีชื่อว่า Sayings of the Buddha ครั้งที่ 2 โดย F.L.woodward มีชื่อว่า As It was Said ครั้งที่ 3 โดย J.D.Ireland มีชื่อว่า The Itivuttaka และฉบับสุดท้ายแปลโดย Peter Masfield จำนวน 1 เล่ม มีชื่อว่า The Itivuttaka

The Group of Discourses สุตตนิบาต แปลโดย K.R.Norman มีจำนวน 1 เล่ม
สุตตนิบาตนี้มีบันทึกท้ายเล่มหลายหน้าเนื่องจากสุตตนิบาตเป็นคาถาล้วนทำให้ผู้อ่านเข้าใจยาก
จึงต้องอธิบายเกี่ยวกับการแปลศัพท์ต่าง ๆ ไว้มาก

Vimana stories วิมานวัตถุ แปลโดย Peter Masefield และ N.A.Jayawickrama พร้อม
ทั้งแปลอรรถกถาปรมัตถที่ปนีไว้ในเล่มเดียวกันด้วย มีชื่อว่า Elucidation of the Intrinsic Meaning
so Named the Commentary of the Vimana Stories หนังสือชุดของ Sacred Books of the
Buddhists Vol.xxxv

Peta-stories เปตวัตถุ มี 1 เล่ม แปลโดย U Ba Kyaw และ Peter Masefield
บรรณาธิการพร้อมทั้งอธิบายคำแปล ในเล่มมีแปลอรรถกถาปรมัตถที่ปนีด้วย

Elder's Verses เถรคาถา และเถรีคาถา มีจำนวน 2 เล่ม แปลโดย Mrs.C.A.Rhys
Davids และฉบับล่าสุดแปลโดย K.R.Norman มีชื่อเรียกว่า The Elder's Verses

Jataka ชาดกและอรรถกถาชาดก มี 6 Vols. พิมพ์รวมเป็น 3 เล่ม บรรณาธิการ
แปลโดย Prof.E.B.Cowell และคณะ คือ Robert Chalmers, W.H.D.rouse, H.T.Francis, R.A.Neil,
มีชื่อว่า The Jataka or Stories of the Buddha's Former Births

The Path of Discrimination ปฏิสัมภิทามรรค จำนวน 1 เล่ม แปลโดย Bhikkhu
Nanamoli และเขียนบทนำโดย A.K.Warder มีชื่อว่า The Path of Discrimination
(Patisambhidamagga)

Chronicles of Buddhas พุทธวงศ์ และ Basket of conduct จริยาปิฎก แปลโดย
I.B.Horner

พิมพ์รวมในเล่มเดียวกัน โดยมีชื่อว่า The Minor Antrologies of the Pali canon

The Basket of the Higher Doctrine พระอภิธรรมปิฎก ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ
มีเพียง 6 คัมภีร์เท่านั้น คัมภีร์ที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ คือ ยมก

A Buddhist Manual of Psychological Ethics ธรรมสังคณี จำนวน 1 เล่ม แปลโดย
A.F. Rhys Davids

The Book of Analysis วิภังค์ เล่ม 1 แปลโดย Pathamakyana Ashin Thittila (Setthila)
Aggamahapandita

Discourse on Elements ธาตุกถา แปลโดย U Narada Mula Patthana Sayadaw,
Burma

Designation of Human Types ปุคคลบัญญัติ แปลโดย B.C, Law ชื่อหนังสือว่า Human Types

Points of Controversy กถาวัตถุ แปลโดย Mrs.Rhys Davids and S.Z.Aung

Conditional Relations ปัญฐาน จำนวน 2 เล่ม แปลโดย U Narada Mula Patthana Sayadaw, Burma

นอกจากนี้สมาคมบาลีปกรณ์ได้ตรวจชำระ และพิมพ์อรรถกถา และปกรณ์วิเสส ทั้งฉบับบาลีอักษรโรมัน และฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

Compendium of Philosophy อภิธัมมัตถสังคหะ แปลโดย Mrs.Rhys Davids

The Questions of King Milinda มลिनทปัญหา แปลโดย T.W.Rhys Davids และอีกฉบับเป็นสำนวนแปลของ I.B.Horner มีชื่อเรียกว่า Milinda's Questions โดยมีชุดละ 2 เล่มเหมือนกัน

The Path of Purity วิสุทธิมรรค แปลโดย Pe Muang Tin และอีกสำนวนหนึ่งชื่อว่า The Path of Purification แปลโดย Nanamoli Bhikkhu

The Sheaf of Garlands of the Epoch of the Conqueror ชินกาลมาลีปกรณ์ ของ ท่านรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงใหม่ แปลโดยชาวอังกฤษชื่อว่า N.A.Jayawickrama

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ของไทย ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์อุปถัมภ์การพิมพ์พระวินัยปิฎก ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อปีพ.ศ. 2442 ทางสมาคมบาลีปกรณ์ได้ประกาศอนุโมทนาไว้หน้าปกของหนังสือว่า Published in 1899 under the patronage of His Majesty the King Chulalankarana, king of Siam นอกจากนี้ UNESCO หรือองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ยังได้อุปถัมภ์การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกอรรถกถา และปกรณ์วิเสสฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษอีกด้วย เนื่องจากคัมภีร์เหล่านี้อยู่ในชุดวรรณคดีจากประเทศพม่า กัมพูชา ศรีลังกา ลาว และไทย UNESCO จึงให้ความอุปถัมภ์ร่วมกับคณะกรรมการธิการขององค์การที่มาจากประเทศเหล่านี้

9.6 พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์

สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้บันทึกข้อมูลพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรไทยทั้งหมด 45 เล่ม มีข้อมูลถึง 25 ล้านตัวอักษร สำเร็จในปีพ.ศ. 2531 โดยใช้เวลาถึง 7 เดือน มีชื่อโปรแกรมว่า BUDSIR ทำให้งานค้นคว้าพระพุทธรูปในพระไตรปิฎก สะดวกรวดเร็ว ถูกต้องแม่นยำ และสมบูรณ์ที่สุด โครงการนี้ ถือว่าเป็นการเทอดพระเกียรติ และแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เนื่องในวโรกาสรัชมังคลาภิเษก 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2531

พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ในงานเลเซอร์นี้ ได้บรรจุชุดภาษาบาลีในอักษรโรมันด้วย เพื่อให้ชาวต่างชาติได้ศึกษาสะดวก อีกทั้งเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศด้วย ชุดอักษรโรมันนี้ได้ปริวรรตด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์จากต้นฉบับของไทย มีข้อมูลรวมทั้งสิ้น 30.13 ล้านตัวอักษร

BUDSIRและพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์สามารถแสดงการแปลงบรรทัดต่อบรรทัดของพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย และอักษรโรมันได้อย่างรวดเร็ว ทำให้มีประโยชน์หลายประการด้วยกัน คือ

1. งานสืบค้น ในการค้นคำ หรือศัพท์ไม่ว่าจะเป็นคำศัพท์ทั่วไป หรือศัพท์ธรรมะ การค้นชื่อหรือสาธารณนาม การค้นวลีและประโยคสำนวนแบบ การค้นข้อความ การค้นบทสวด หลักธรรม และหลักวินัยต่าง ๆ
2. งานตรวจสอบ ในการตรวจสอบการอ้างอิงภายนอก ตรวจสอบเนื้อหาภายใน ตรวจสอบความหมาย และตรวจสอบความน่าเชื่อถือและข้อปฏิบัติต่าง ๆ
3. งานประมวล โดยเฉพาะการจัดทำพจนานุกรม และสารานุกรม เช่น เก็บรวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎกได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เก็บความหมายนัยต่าง ๆ หาตัวอย่างได้ง่าย แสดงหลักฐานที่มาได้บริบูรณ์ แสดงการใช้จริงในคัมภีร์ให้เห็นได้ในทุกกรณีว่า ศัพท์นั้น ๆ จะมีความหมายนั้น ๆ ในปริมาณเช่นใด การใช้งานในข้อนี้เกื้อกูลต่อการจัดทำพจนานุกรมภาษาไทย
4. งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ ประโยชน์ข้อนี้ต้องอาศัยการรวบรวมวิเคราะห์และประสานเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ เป็นอันมาก
5. งานสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎก โปรแกรมนี้ช่วยให้มีความถูกต้องแม่นยำ สอดคล้อง รอบคอบทั่วถึง และครบถ้วนสมบูรณ์ในการชำระพระไตรปิฎก

6.งานวิจัยระดับนานาชาติ พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์นี้ สามารถแปลงบาลีอักษรไทยเป็นอักษรโรมันได้ทุกแห่งตามที่ต้องการ ทำให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาและภาษาบาลีในระดับสากล

ในปัจจุบัน พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์นอกจากชุดของมหาวิทยาลัยมหิดลแล้วยังมีชุดมูลนิธิธรรมกายร่วมกับสมาคมบาลีปกรณ์ ชุดฉันทาภรณ์ชุดของพม่า ชุดมหาจุฬาฯ ชุดมหามกุฏฯ และชุดธรรมทานอีกด้วย ผู้สนใจสามารถนำมาศึกษาค้นคว้าได้ตามอัธยาศัยของตน ซึ่งแต่ละชุดนั้นก็มีความดี และจุดบกพร่องอยู่ไม่มากนักน้อย เพื่อรอคอยการปรับปรุงแก้ไขต่อไป

9.7 พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรไทย

ภาษาบาลีเป็นภาษาของชาวมคธทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแถบนั้น โดยภาษาถิ่นคือมคธ และภาษาบาลีเป็นรูปลักษณะหนึ่งของภาษาอินโดอารยันสมัยกลางที่อินเดียสืบทอดกันมา และเป็นภาษาเฉพาะกิจที่สร้างขึ้นมา เพื่อบันทึกพุทธพจน์เท่านั้น วรรณคดีบาลีได้เกิดขึ้นตั้งแต่พุทธกาล ที่พระองค์ได้ใช้แสดงธรรม แล้วก็เจริญรุ่งเรืองตามลำดับอันสมควร แม้ครั้งพุทธกาลก็มีพระอานนท์เท่านั้นที่ทรงจำพระพุทธพจน์ได้หมด พระเถระองค์อื่นๆ ก็ทรงจำได้เพียงหนึ่งปิฎก หรือหนึ่งนิกายกับอรรถาธิบาย ซึ่งอยู่กับความสามารถของตน เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว จึงจำเป็นต้องมีการอธิบายความที่ทรงจำไว้เป็นเหตุให้มีอรรถกถาอธิบายพระบาลี และฎีกาอธิบายอรรถกถา และเรียกพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอง และพระธรรมที่พระสาวกที่แสดงไว้ในพุทธกาล และหลังพุทธกาลว่า พระบาลี

พระบาลีหรือพระไตรปิฎกที่พิมพ์เป็นอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย 45 เล่มนั้น ท่านได้แบ่งออกเป็น 7 หมวด คือ รส 1, พระธรรมวินัย 2, พจน์ 3, ปิฎก 3, นิกาย 5, องค์ 9, และพระธรรมชั้น 84,000

พระไตรปิฎกฉบับภาษามคธ หรือภาษาบาลีนั้น ไม่มีอักษรสำหรับเขียนของตนโดยเฉพาะ แต่ได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในประเทศที่มีใช้เจ้าของภาษามคธเวลาต่อมาเติมอักษรภาษามคธแทบจะไม่ได้ใช้บันทึกเป็นพระไตรปิฎกเลย เพราะเป็นภาษาที่ใช้พูด ไม่นิยมใช้เป็นอักษรบันทึก หรืออาจจะเป็นเพราะว่าอุปกรณ์ใช้เขียนในยุคนั้นยังไม่แพร่หลาย หรือพกพาลำบาก การที่ภิกษุจะไปหาวัสดุต่าง ๆ หรือใช้ให้ผู้อื่นไปหาอาจผิดพระวินัย พระสาวกในยุคนั้นมีสติปัญญาทรงจำมุขปาฐะจะสะดวกกว่าการบันทึก พระสงฆ์ยุคแรกมิได้พักอาศัย

เป็นการถาวร เนื่องจากต้องจารึกไปเผยแพร่ธรรมะในที่ต่าง ๆ เสมอ ประเทศไทยได้รับพระไตรปิฎก อักษรเขียนพระไตรปิฎก และวิธีเขียนพระไตรปิฎกจากเกาะลังกาประมาณ พ.ศ. 1900 โดยพระสงฆ์จากลังกา จากนั้นก็จารึกลงใบลานโดยอักษรธรรมลังกาแล้วนั้นก็ได้อักษรขอมจารึกเนื่องจากอักษรขอมในยุคนั้นเป็นอักษรทางการ ต่อมาได้พิมพ์เป็นหนังสือ ปีพ.ศ. 2431 ในรัชกาลที่ 5 โดยการเขียนภาษาบาลีในพระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย โดยมีการปรับปรุงเครื่องหมายต่าง ๆ เช่น นโม ตัสส ภควโต อรหโต สัมมาสัมพุทธัสส ปรับปรุงเครื่องหมายดังปรากฏในปัจจุบัน คือนโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ดังนั้น คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในไทยที่ได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือภาษาบาลีใช้อักษร 5 ชนิด คือ

- 1) อักษรธรรมลังกา
- 2) อักษรขอม
- 3) อักษรธรรมอีสาน
- 4) อักษรมอญ
- 5) อักษรไทยปัจจุบัน

การแปลพระไตรปิฎกสู่พากย์ไทยคงมีการทำอยู่เรื่อยมา ตั้งแต่กรุงสุโขทัย แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่ามีครบชุดหรือไม่ ถึงจะมีครบชุดก็คงกระจัดกระจาย หรือที่ครบชุดคงเป็นของหลวง และในพระอารามหลวงเท่านั้น ที่พระสังฆราชประทับอยู่เท่านั้น จะมาสูญหายไม่มากก็ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ในสมัยสุโขทัยนี้ เราได้คัมภีร์พระไตรปิฎกจากลังกา และเป็นตัวอักษรลังกา จากนั้นก็ได้ปริวรรตเป็นอักษรขอมแทนสำเนียงมคอ

สาเหตุที่ไม่ใช้อักษรไทยจารึกภาษามคธเนื่องจากประชาชนมีศรัทธาภาษาทางศาสนาในอักษรขอม ซึ่งถือกันว่าทำให้ขลังและศักดิ์สิทธิ์ อิทธิพลของอักษรขอมมีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางจึงเสื่อมความนิยมไป

การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ในเมืองไทยมี 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 กระทำที่เชียงใหม่ พ.ศ. 2020 ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ครั้งที่ 2 กระทำที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2331-2332 ในรัชกาลที่ 1 และครั้งที่ 3 กระทำในปีพ.ศ. 2527 และได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน พ.ศ. 2530 ในประเทศไทย

พระไตรปิฎกได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2431 แล้วเสร็จมีการฉลองในปี พ.ศ. 2436 พร้อมกับงานรัชดาภิเษก ต่อมาในรัชกาลที่ 7 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์เป็นฉบับที่สมบูรณ์ เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่รัชกาลที่ 6 เรียกว่า ฉบับสยามรัฐ มีจำนวนจบละ 45 เล่ม ซึ่งถือตามปีพระพุทธองค์ทรงเผยแผ่พระธรรม เป็นหลักในการจัดแบ่งเล่มพระไตรปิฎกฉบับประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระไตรปิฎกมีเนื้อหามากถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ ฉบับพิมพ์อักษรไทยมี 45 เล่ม หรือนับตัวอักษรได้ประมาณ 24,300,000 ตัว แต่ละปิฎกก็มีการจัดหมวดหมู่และวรรคออกไปมากมาย ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงสาระสำคัญของพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีอักษรไทย

พระพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี และการดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุ และภิกษุณี เรียกว่า พระวินัยปิฎก แบ่งเป็น 5 คัมภีร์ มีทั้งหมด 8 เล่ม คือ

เล่มที่ 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1) ว่าด้วยสิกขาบทในพระปาติโมกข์ของภิกษุ ซึ่งเป็นอาบัติหนัก หรือความผิดสถานหนัก คือ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาทิเสส และอาบัติอนิยต

เล่มที่ 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2) ว่าด้วยสิกขาบทในพระปาติโมกข์ของภิกษุที่เหลือ เป็นอาบัติเบา คือ อาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ จนถึงอธิกรณสมณะ ครบ 227 ข้อ

เล่มที่ 3 ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท 311 ข้อ ของภิกษุณี เริ่มตั้งแต่ปาราชิก 8 สังฆาทิเสส 17 จนครบสิกขาบท 311 ข้อ

เล่มที่ 4 มหาวรรค (ภาค 1) ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ ตอนต้นมี 4 ชั้นธกะ คือ เรื่องกำเนิดภิกษุสงฆ์และการอุปสมบท อุโบสถ จำพรรษา และปวารณา

เล่มที่ 5 มหาวรรค (ภาค 2) ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์ ตอนต้น (ต่อ) มี 6 ชั้นธกะ คือ เรื่องหนึ่ง เกสัชกฐิน จีวร นิคคหกรรม การทะเลาะวิวาทและความสามัคคี

เล่มที่ 6 จุลลวรรค (ภาค 1) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ ตอนปลายมี 4 ชั้นธกะ คือ เรื่องนิคคหกรรม ฐานานาถวิธ และการระงับอธิกรณ์

เล่มที่ 7 จุลลวรรค (ภาค 2) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย (ต่อ) มี 8 ชั้นธกะ คือ เรื่องข้อบัญญัติปลีกย่อย เรื่องเสนาสนะ สังฆเภท วัตรต่างๆ การงดสวดปาฏิโมกข์ เรื่องภิกษุณี เรื่องสังคายนาครั้งที่ 1-2

เล่มที่ 8 ปรีวาร คู่มือถามตอบข้อความรู้พระวินัย

พระสุตตันตปิฎก (ที่ ม ล อ ข)

พระสุตตันตปิฎก คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายหรืออธิบายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสให้เหมาะกับบุคคลและโอกาสตลอดจนคำประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 5 นิกาย มี 25 เล่ม

ที่มณิกาย 3 เล่ม

เล่มที่ 9 สีสันธวรรค กล่าวถึงความถึงพร้อมด้วยสีลันท์ โดยจำแนกเป็นจุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ในเล่มนี้พระสูตรขนาดยาว 13 สูตร เริ่มด้วย พรหมชาลสูตร

เล่มที่ 10 มหาวรรค มีพระสูตรขนาดยาว 10 สูตร ซึ่งมีชื่อเริ่มด้วยคำว่า “มหา” เช่น มหาปรินิพพานสูตร มหาสมยสูตร และมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

เล่มที่ 11 ปาฏิกวรรค มีพระสูตรยาว 11 สูตร เริ่มต้นด้วยปาฏิกสูตร หลายสูตรเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป เช่น จักกวัตติสูตร อัคคัณณสูตร สิงคาลกสูตร และสังคีติสูตร เป็นต้น

มัชฌมณิกาย 3 เล่ม

เล่มที่ 12 มูลปณณาสก มีพระสูตรขนาดกลาง 50 สูตร พระสูตรที่คุ้นชื่อ เช่น ธรรมทายาทสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สติปัฏฐานสูตร รถวินีตสูตร และวิมังสสูตร เป็นต้น

เล่มที่ 13 มัชฌิมปณณาสก มีพระสูตรขนาดกลาง 50 สูตร

เล่มที่ 14 ออุปปณณาสก มีพระสูตรขนาดกลาง 52 สูตร

สังยุตตนิกาย 5 เล่ม

เล่มที่ 15 สคาถวรรค รวมคาถาภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ เช่น เทวดา มาร ภิกษุณี เป็นต้น มี 11 สังยุตต์

เล่มที่ 16 นิทานวรรค ว่าด้วยเหตุและปัจจัย คือ ปฏิจจสมุปปาต และเรื่องธาตุ การบรรลุธรรม สังสารวัฏลากลักการะ เป็นต้น มี 10 สังยุตต์

เล่มที่ 17 ขันธวรรค ว่าด้วยเรื่องขันธ 5 ในแง่มุมต่าง ๆ มีเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่น เรื่องสมาธิ และทิวทัศน์ต่าง ๆ จัดเป็น 13 สังยุตต์

เล่มที่ 18 สฬายตนวรรค ว่าด้วยอายตนะ 6 พร้อมด้วยเรื่องเบญจศีล ข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ และอันตคาหกทิวติ เป็นต้น จัดเป็น 10 สังยุตต์

เล่มที่ 19 มหาวรรค ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม 37 จนถึงองค์คุณพระโสดาบันและอานิสงส์ของการบรรลุโสดาปัตติผล จัดเป็น 12 สังยุตต์

อังคุตตรนิกาย 5 เล่ม

เล่มที่ 20 เอก-ทุก-ติกนิบาต ว่าด้วยกรรมหมวดตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 3 เช่น จิต อัมพาต คนพาล 2 บัณฑิต 2 ความเมา 3 อธิปไตย 3 และสิกขา 3 เป็นต้น

เล่มที่ 21 จตุกกนิบาต ว่าด้วยกรรมหมวด 4 เช่น อริยธรรม 4 พุทธบริษัท 4 ปธาน 4 สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น

เล่มที่ 22 ปัญจก-ฉกนิบาต ว่าด้วยกรรมหมวด 5 เช่น พละ 5, นิรณ 5, และกรรมหมวด 6 เช่น สาราณียธรรม 6, อนุตตรียะ 6, คารวตา 6 เป็นต้น

เล่มที่ 23 สัตตก-อฏฐก-นวกนิบาต ว่าด้วยกรรมหมวด 7 เช่น อริยทรัพย์ 7, อนุสัย 7 อุปหานียธรรม 7, หมวด 8 เช่น โลกุตรธรรม 8, ทาน 8 เป็นต้น และหมวด 9 เช่น อาฆาตวัตถุ 9 อนุปปพวิหาร 9 เป็นต้น

เล่มที่ 24 ทสก-เอกาทสกนิบาต ว่าด้วยกรรมหมวด 10 เช่น สังโยชน์ 10, สัญญา 10, และนาถกรรมธรรม 10 เป็นต้น และกรรมหมวด 11 เช่น อานิสงส์เมตตา 11 เป็นต้น

ขุททกนิกาย 9 เล่ม

เล่มที่ 25 คัมภีร์ย่อ 5 คัมภีร์ คือ ขุททกปาฐะ รวมบทสวดย่อยๆ เช่น มงคลสูตร, ธรรมบท บทร้อยกรองหลักธรรมมี 423 คาถา, อุทาน พระสูตรแสดงคาถาพุทธอุทาน มีความน่าเป็นร้อยแก้ว 80 เรื่อง,

อติวุตตะกะ พระสูตรที่ไม่ขึ้นต้นด้วย เอวมเม สุต แต่เชื่อมความสู่คาถาด้วยคำว่า อติวุจฺจติ รวม 112 สูตร และสูตรนิบาต ชุมนุมพระสูตรซึ่งเป็นคาถาล้วน รวม 71 สูตร

เล่มที่ 26 คัมภีร์ย่อ 4 คัมภีร์ เป็นบทประพันธ์ คือ วิมานวัตถุ ว่าด้วยการทำดีของผู้เกิดในสวรรค์มี 85 เรื่อง, เปตวัตถุ ว่าด้วยกรรมชั่วในอดีต 51 เรื่อง, เถรคาถา ว่าด้วยคาถาของพระอรหันตเถระ 264 รูปกล่าวด้วยความรู้สึกสงบประณีตในการบรรลุธรรม และเถรีคาถา คาถาพระอรหันตเถรี 73 รูปที่กล่าวแสดงความรู้สึกเช่นนั้น

เล่มที่ 27 (ภาค 1) รวมคาถาที่พระพุทธองค์ตรัสเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และมีคาถาภาสิตของผู้เฝ้าบว้าง ตั้งแต่เอกนิบาต-จิตตาสีสนิบาต รวม 525 เรื่อง

เล่มที่ 28 (ภาค 2) รวมคาถาตั้งแต่ปัญญาสนิบาต เรื่องมี 50 คาถา จนถึงมหานิบาตเรื่องมีคาถามากมาย 1,000 คาถา และจบด้วยมหาเวสสันดรชาดก

เล่มที่ 29 มหานิเทศ ว่าด้วยภาษิตของพระสารีบุตร ซึ่งอธิบายความพระสูตร 16 สูตร ในอัฐกวรรคแห่งสุดตนิบาตให้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่าย

เล่มที่ 30 จุฬนิเทศ ว่าด้วยภาษิตของพระสารีบุตร ซึ่งอธิบายขยายความของพระสูตร 16 สูตร ในปรายนวรรคและชัคควิสาณสูตร ในอัครวรรคแห่งสุดตนิบาต

เล่มที่ 31 ปฏิสัมภิตาวรรค ว่าด้วยภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายข้อธรรมที่ลึกซึ้ง เช่น ญาณ ทิณฺณิ อินทริย เป็นต้น อย่างพิศดาร

เล่มที่ 32 อปทาน (ภาค 1) คาถาที่แสดงประวัติพระอรหันต์ในอดีตชาติ เริ่มด้วยประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ประวัติของพระอรหันตเถระ เริ่มจากพระสารีบุตร พระอาณนท เป็นต้น รวม 420 รูป

เล่มที่ 33 อปทาน (ภาค 2) คาถาแสดงประวัติพระอรหันตเถระต่ออีกจนถึงรูปที่ 540 จากนั้นก็เป็นเถรอปทานซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของพระอรหันตเถรี 40 เรื่อง เริ่มต้นด้วยพระเถรีที่ไม่คุ้นนาม 16 รูป จนถึงพระเถรีที่สำคัญและท่านอื่น ๆ อีกจนจบ ตอนท้ายต่อด้วยคัมภีร์พุทธวงศ์ เป็นคาถาแสดงเรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต 24 องค์ รวมพระองค์เองเป็น 25 พระองค์

พระอภิธรรมปิฎก (ส วิ ธา ปุ ก ย ป)

พระอภิธรรมปิฎก คือ ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคล หรือเหตุการณ์ แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ มี 12 เล่ม คือ

เล่มที่ 34 ธัมมสังคณี แสดงบทสรุปธรรมที่เป็นชุด ๆ เช่น จัดทุกสิ่งทุกอย่างเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปายากถุทธธรรม, และจัดทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสังขตธรรม และอสังขตธรรม รวมทั้งหมด 164 ชุด หรือมาติกา

เล่มที่ 35 วิภังค์ ยกหลักธรรมสำคัญขึ้นอธิบาย และวินิจฉัยให้เห็นทุกแง่ รวมทั้งหมด 18 เรื่อง และเบ็ดเตล็ดว่าด้วยอกุศลธรรมต่าง ๆ

เล่มที่ 36 ธาตุกถาและบุคคลบัญญัติ ธาตุกถานำข้อธรรมในมาติกาและข้อธรรมอื่น ๆ 125 อย่างมาจัดเข้าในชั้น 5 आयตนะ 12 และธาตุ 18 ว่าข้อใดจัดเข้าได้หรือไม่ได้ ส่วนบุคคลบัญญัติเป็นการบัญญัติความหมายของชื่อที่ใช้เรียกบุคคลต่าง ๆ ตามคุณธรรม เช่น พระโสดาบัน เป็นต้น

เล่มที่ 37 กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ประธานสังคายนาครั้งที่ 3 รจนาขึ้นเพื่อแก้ความเห็นผิดของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาครั้งนั้น เช่น ความเห็นว่าพระอรหันต์เสื่อมจากอภัตผลได้ เป็นต้น มีทั้งหมด 219 คาถา

เล่มที่ 38 ยมก (ภาค 1) คัมภีร์อธิบายหลักธรรมสำคัญให้เห็นความหมายและขอบเขตอย่างชัดเจนและทดสอบความรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวิธีตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ เช่น ธรรมทั้งปวงที่เป็นกุศล เป็นกุศลมูล หรือว่าธรรมทั้งปวงเป็นกุศลมูล เป็นกุศล เป็นต้น หลักธรรมในเล่มนี้มี 7 คือ มूल ชันธ อายตนะ ธาตุ สังขาร และอนุสัย มีทั้งหมด 7 ยมก

เล่มที่ 39 ยมก (ภาค 2) เป็นการถามตอบ อธิบายหลักธรรมเพิ่มเติมจากภาคแรก 3 เรื่อง คือ จิตตยมก ธรรมยมก และอินทริยยมก รวมเป็น 10 ยมก

เล่มที่ 40 ปฏฐาน (ภาค 1) คัมภีร์นี้อธิบายปัจจัย 24 โดยพิสดาร เป็นการปูพื้นความเข้าใจก่อน จากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อหาของเล่ม คือ อนุโลมติกปฏฐาน

เล่มที่ 41 ปฏฐาน (ภาค 2) อนุโลมติกปฏฐาน ต่อ คือการอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด 3 ต่อจากเล่มที่ผ่านมา

เล่มที่ 42 ปฏฐาน (ภาค 3) อนุโลมทุกปฏฐาน อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทชุด 2 เช่น โลเกียธรรมเป็นปัจจัยแก่โลเกียธรรม เป็นต้น

เล่มที่ 43 ปฏฐาน (ภาค 4) อนุโลมทุกปฏฐาน ต่อจากเล่มที่แล้ว โดยมีการอธิบายเนื้อหาเช่นเดียวกัน

เล่มที่ 44 ปฏฐาน (ภาค 5) อนุโลมปฏฐาน แต่เป็นการอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กัน แห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทต่าง ๆ ข้ามชุดกันไปมา ประกอบด้วย อนุโลมทุกติกปฏฐาน อนุโลมติกทุกปฏฐาน อนุโลมติกติกปฏฐาน และอนุโลมทุกทุกปฏฐาน

เล่มที่ 45 ปฏฐาน (ภาค 6) เป็นปัจจนียปฏฐาน คือ อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายอย่างเล่มก่อน ๆ แต่อธิบายในแง่ปฏิเสธ แยกเป็น ปัจจนียปฏฐาน คือ ปฏิเสธ+ปฏิเสธ เช่นว่า ธรรมที่ไม่ใช่กุศล อาศัยธรรม ธรรมบทที่ไม่ใช่กุศลเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร เป็นต้น

พระไตรปิฎกและอรรถกถา (ตามลำดับคัมภีร์)

อรรถกถา คือ คำอธิบายและคำตอบที่สำคัญของพระพุทธรองค์และคณาจารย์ ซึ่งสาวกรุ่นต่อมาได้ทรงจำ และถ่ายทอดคู่กับหลักธรรมวินัยที่เป็นแม่บท เมื่อสังคายนาพระไตรปิฎก คำอธิบายเหล่านั้นก็ต้องจัดตามลำดับพระไตรปิฎกด้วย เนื่องจากการทรงจำพระไตรปิฎกด้วยมุขปาฐะมาคู่กับการทรงจำอรรถกถา ซึ่งอรรถกถาได้รับมาในภาษาสิงหล ต่อมาพระพุทโธชาจารย์ได้เดินทางไปแปลเรียบเรียงกลับมาเป็นภาษามคธอย่างที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	พระอรรถกถาจารย์
พระวินัยปิฎก		
มหาวิภังค์-ปริวาร	สมันตปาสาทิกา	พระพุทโธโฆษาจารย์
พระสุตตันตปิฎก		
ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	พระพุทโธโฆษาจารย์
มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	”
สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	”
อังคุตตรนิกาย	มนोरธปุรณี	”
ขุททกนิกาย	-	-
ขุททกปาฐะ	ปรมัตถโชติกา	”
ธรรมบท	ธัมมปทัฏฐกถา	”
อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
อิติวุตตกะ	”	”
สุตตนิบาต	ปรมัตถโชติกา	พระพุทโธโฆษาจารย์
วิมานวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เปตวัตถุ	”	”
เถรคาถา	”	”
เถรีคาถา	”	”
ชาดก	ชาตกัฏฐกถา	พระพุทโธโฆษาจารย์
นิทเทส	สัทธัมมปัชโชติกา	พระอุปเสนะ
ปฐีสัมภิตามัคค์	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ
อปทาน	วิสุทธชนวิลาสินี	พระพุทโธโฆษาจารย์
พุทธวงศ์	มรุตตถวิลาสินี	พระพุทโธทัตตะ
จริยปิฎก	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
พระอภิธรรมปิฎก		
ธัมมสังคณี	อัญญสาสินี	พระพุทโธโฆษาจารย์
วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	”
ธาตุกถา-ปัญฐาน	ปัญจปกรณณัญญกถา	”

1) พระสูตรและอรรถกถาแปล

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. เล่ม 1-45. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. เล่ม 1-45 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎก : ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

2) ตำราทางพระพุทธศาสนาและอื่น ๆ

เฉลิมพล โสมอินทร์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุตรไพศาล, 2546.

ณรงค์ จิตตโสภโณ, พระมหา. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2527.

ณรงค์ศักดิ์ จิตติญาโณ, พระมหา. **วิชาพระอภิธรรมปิฎก 1,2**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

ทศพร ศรีคำ/กลมเกลียว. **วินัยฎกถา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

บุญมี แทนแก้ว. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก**. อันดับที่ 21. กรุงเทพฯ, 2542.

กรมการศาสนา. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนตอนว่าด้วยพระสูตร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), 2548.

ประสาร จิตธมฺโม, พระปลัด. **ประมวลพระพุทธบัญญัติอริยวินัยพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ :
ธรรมรักษการพิมพ์, 2545.

ปัญญา ใช้บางยางและคณะ. **พระวินัย 227 พุทธบัญญัติจากพระไตรปิฎก.** พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2548.

พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย. **พระอภิธรรม 7 คัมภีร์.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกลางกองการวิปัสสนา
ธุระ วัดมหาธาตุ, 2537.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต); **พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้.** พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ :
บริษัทเอส. อาร์. ฟรินดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2547.

มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. **สมันตาปาสาทิกะแปล เล่ม 1.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม 2-3.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลูกส.ธรรมภักดี, 2523.

สุชาติ หงษา. **เอกสารประกอบการศึกษาวิชาพระไตรปิฎกวิเคราะห์.** กรุงเทพฯ, 2549.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **สารัตถะแห่งศาสนธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2543.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2532.

แสวง อุดมศรี. **พระวินัยปิฎก 1**. กรุงเทพฯ : บริษัทประยูรวงศ์พรินท์ติ้งจำกัด, 2546.

แสวง อุดมศรี. **พระวินัยปิฎก 2**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

อมรฤทธิ์ (จับ จิตธมฺโม ป.ธ. 9), พระ. **นำเที่ยวในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

อมรเมธาจารย์ (นคร เขมจารี), พระและคณะ. **พระไตรปิฎกปริทัศน์**. พิมพ์ครั้งที่ 2 ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺโณโชโต). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

Hermann Oldenberg. **Vinaya Pitakam Vol I**. London : The Pali Text Socceity.

K.R. Norman. **A History of Indian Literature**. Edited by Jan Gonda Wiesbaden : Harrassowitz Germany, 1983.

Lay, U Ko. **Essence of Tipitaka**. India : Vipassana Research Institute, 1995.

Lay, U Ko. **Guild to Tipitaka**. The Editorial Committee, 1990.